Jan van den Broek

Groningen en het Drentse water

Verkenningen in de landschaps- en waterstaatsgeschiedenis van Centraal-Groningen

8

Alle kanten op

Groningen 2015

Op het titelblad: Reitdiep tussen Platvoet en Wierumerschouw

8 Alle kanten op

8.1 Het Westerdiep naar Wierum

8.2 Noorddijk, Wetsingerzijl en Westerdijk

8.3 De Stadshamrikken

8.4 Selwerd en Paddepoel

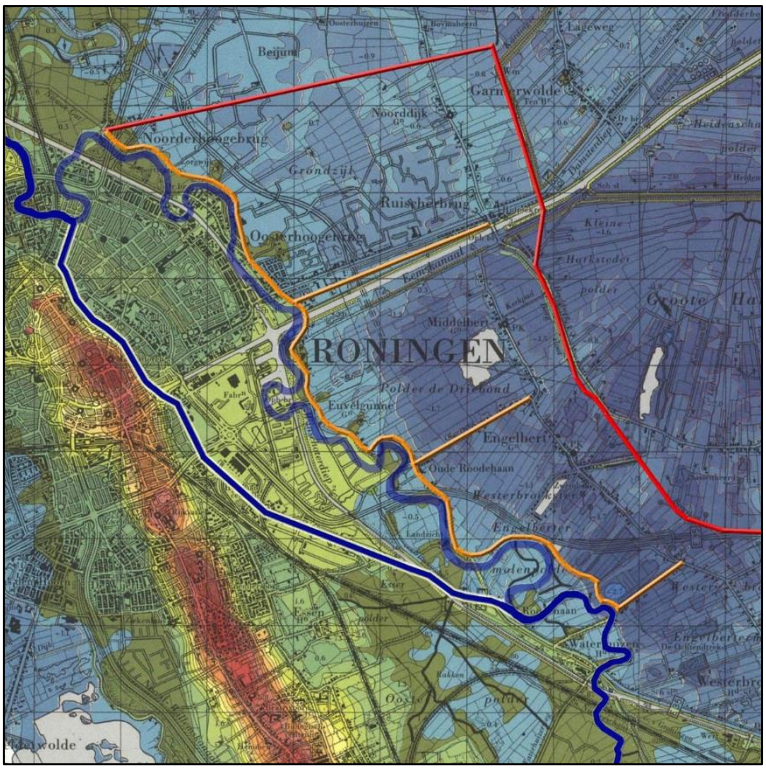

Afleiding van de Hunze (c. 1400)

Omstreeks het jaar 1400 zijn enkele ingrijpende veranderingen in de loop van de watergangen aangebracht die het beeld tot in de negentiende eeuw hebben bepaald. Twee van die ingrepen hebben we al gezien:

- de omlegging van de Hunze en
- het leggen van de Aduarderzijl met het graven van (de nog ontbrekende delen van) het Aduarderdiep.

Merkwaardigerwijs zijn geen schriftelijke bronnen bewaard gebleven die rechtstreekse informatie over deze ingrepen bevatten. Wat we ervan weten ontlenen we aan indirecte bronnen en de latere situatie.

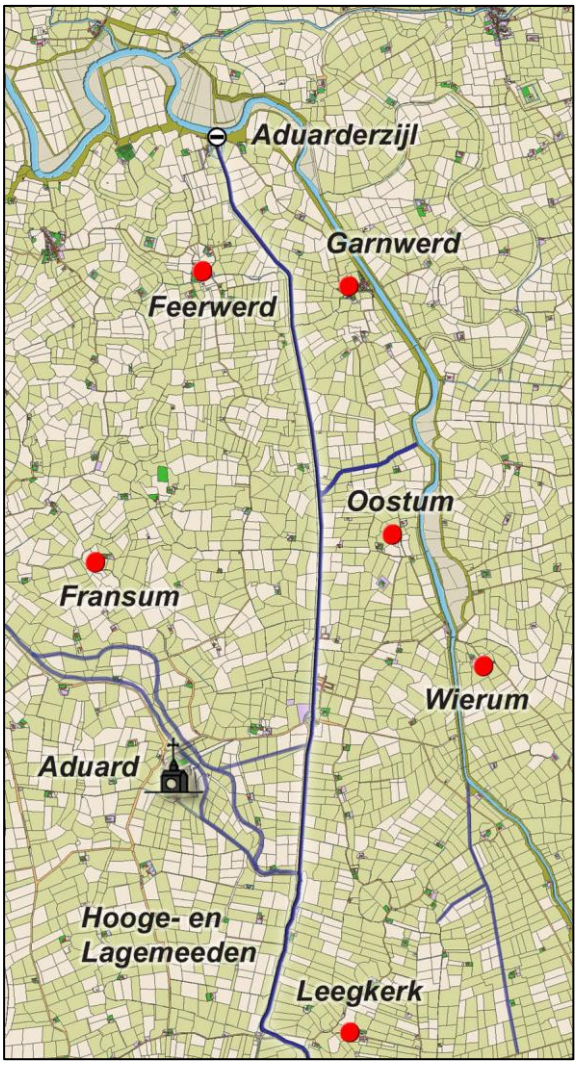

Het Aduarderdiep gegraven en een ‘blokzijl’ gelegd

Zo is er voor de aanleg van het Aduarderdiep alleen een indirecte aanwijzing: we weten dat er in 1407 een ‘blokzijl’ ten noordoosten van Feerwerd was en dat via die sluis ook water uit de omgeving van Wierum geloosd mocht worden.

Doorgaans wordt aangenomen dat het Aduarderdiep en de Aduarderzijl omstreeks 1400 zijn gelegd. Die datering past bij de waterstaatkundige ontwikkeling zoals we die in de vorige delen van ‘Groningen en het Drentse water’ hebben gevolgd. Als gevolg van de opslibbing in de Kliefslootgeul werd het steeds moeilijker om het door de Hunsinge en het Eelderdiep aangevoerde Drentse water en ook het eigen water van de aangelegen lage landen via die weg kwijt te raken. Ook de scheepvaart zal in toenemende mate hinder van de opslibbing hebben ondervonden. Het in 1360 gegraven zijlmaar naar Wierum heeft wellicht wel enig soelaas gebracht voor de lage landen van Lieuwerderwolde en Dorkwerd, maar tegelijk zal door deze ingreep de hoeveelheid water zijn verminderd die bij Aduard werd geloosd. En dat moet dan weer geleid hebben tot een versnelde opslibbing in de Kliefslootgeul.

Waarschijnlijk is de breedte van het Aduarderdiep van meet af aan aanzienlijk geweest en was het de bedoeling dat het kanaal ook als bergboezem functioneerde voor de aangelegen landen.

Een nieuwe afwatering voor Lieuwerderwolde en Dorkwerd

1. Aduarderdiep
2. Kliefdiep
3. Hunsinge (benedenloop van het Peizerdiep)
4. Brundekemaar
5. De plaats waar het Brundekemaar de huidige Friesestraatweg kruist
6. Slaperstil
7. Washuis

Het tot stand komen van het Aduarderdiep maakte ook een verdere verbetering mogelijk van de waterafvoer van Hoogkerk en Leegkerk (Lieuwerderwolde) en Dorkwerd.

Zoals we eerder zagen[1] had al het water van Lieuwerderwolde en Dorkwerd vroeger naar het laagste punt ten noordoosten van Hoogkerk gelopen en had het vandaar door het Kliefdiep naar de Hunsinge gestroomd. Later – in 1360 – was er ten behoeve van de ontwatering van het gebied (of van het oostelijke deel ervan) bij Dorkwerd een nieuw Zijlmaar naar Wierum gegraven.

Nu, na het graven van het Aduarderdiep en het leggen van de Aduarderzijl, werd het Dorkwerder water vanaf de plek waar het Brundekemaar de huidige Friesestraatweg kruist (bij 5) naar het westen afgevoerd via een tochtsloot die ook Brundekemaar (*Bruungemaer*) werd genoemd.[2] Later werd deze sloot de hoofdwatergang van de polder 'de Jonge Held'. Hij kruist de Zijlvesterweg bij de Slaperstil en loopt dan via de poldermolen 'de Jonge Held' naar het Aduarderdiep. Het Noorderzijlvest noemt de afzonderlijke delen van deze watergang 'Oude Woldgraft', 'Coenderstocht' en 'Jonge-Heldtocht'. Het Dorkwerder water kwam bij 'Lucas' huis', ruim 350 meter ten noorden van de Aduarder kloosterboerderij 'het Washuis', in het Aduarderdiep uit.[3] De plek waar deze laatste boerderij heeft gestaan is nog herkenbaar.

Door het in gebruik nemen van de waterlossing bij het Washuis werd de in 1360 gegraven 'Zijlmaar' naar Wierum overbodig.

---

1 Zie G&DW 6, *Arbere en het Aduarderdiep*, hoofdstuk 6.3, p. 50.
2 GrA T835-21 (RF Hs. in folio 21) fol. 153v.
3 Zie G&DW 6, *Arbere en het Aduarderdiep*, hoofdstuk 6.3, p. 52.

De heerdstee van het Washuis aan het Aduarderdiep is nog herkenbaar aan wat bomen

Links op de achtergrond is de brug bij Nieuwklap zichtbaar.
350 meter ten noorden van het Washuis bevindt zich de uitwatering van de Jonge-Heldtocht.

'Oude Woldgraft' bij Kleiwerd

De foto is genomen vanaf de Friesestraatweg, die omstreeks 1840 is aangelegd ter vervanging van de Hogeweg, die over Dorkwerd en de Aduardersteentil naar Aduard leidde.

Waterlossing van Dorkwerd en Lieuwerderwolde ('Coenderstocht')

De foto is genomen aan de zuidzijde van de Friesestraatweg. We kijken in westelijke richting. De molen in het midden is 'de Jonge Held'.
In een zestiende-eeuwse bron wordt deze watergang *Bruungemaer* genoemd.

Slaperstil met poldermolen de Jonge Held

We kijken vanaf de Slaperstil in westelijke richting.
Waarschijnlijk is deze tocht (nu 'Jonge-Heldtocht' geheten) omstreeks 1400 gaan functioneren als waterlossing voor Dorkwerd en Leegkerk.

De Drentse A of Westerdiep en de Hunze of Oosterdiep komen bij elkaar in de Paddepoel

Dit kaartje, een combinatie van de AHN-hoogtekaart en Google, laat de situatie zien zoals ze tussen 1360 en 1400 kan zijn geweest.
Links zien we het Zijlmaar dat in 1360 naar Wierum was gegraven en waarlangs Dorkwerd, een deel van Lieuwerderwolde, Tammingeland en de Hoenen loosden, rechts komen Drentse A en Hunze bij elkaar in de Paddepoel.

De kleuren van de hoogtekaart maken duidelijk dat de bodem juist bij de samenvloeiïng van de twee rivieren hoog is opgeslibd.

Doordat Dorkwerd en Lieuwerderwolde na 1400 op het Aduarderdiep konden afwateren, was de zijltocht tussen Dorkwerd en Wierum niet meer nodig. We weten trouwens niet of hij ooit goed heeft gefunctioneerd.

De zijl die in 1365 tussen de Mude en Harssens is gelegd, is op dit kaartje vaag ingetekend. We weten immers niet of deze omstreeks 1400 nog dienst deed.

Het moet voor de Groningers een koud kunstje zijn geweest om hun 'Groningerdiep' of 'Westerdiep' – de omstreeks 1250 gekanaliseerde benedenloop van de Drentse A, tegenwoordig Reitdiep – bij Dorkwerd op 'het zijlmaar van 1360' aan te sluiten. Of dat ook werkelijk gebeurd is weten we niet met zekerheid.

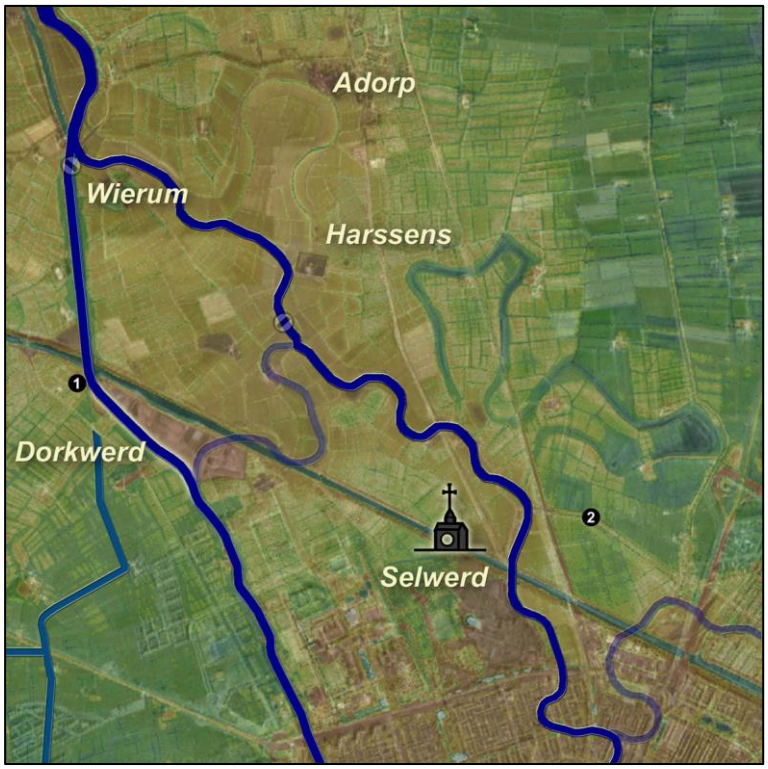

Het Westerdiep aangesloten op de zijltocht van 1360

1. Platvoetshuis
2. Het Nieuwe Gat

Door het graven van een 800 meter lang verbindingskanaaltje vanaf een plek ten zuidoosten van de Dorkwerder wierde naar het Platvoetshuis leidde men het water van de Drentse A naar het 'zijlmaar van 1360', zodat het niet langer de 'hobbel' van de Hoge Paddepoel hoefde te nemen. Tegelijkertijd kregen de Groninger schippers hierdoor de beschikking over een betere vaarroute naar en van zee.

Ten oosten van Selwerd zien we nog net het Nieuwe Gat van 1321-1322. Deze waterlossing was rond 1400 niet meer in gebruik voor de ontwatering van Innersdijk.

Men zou kunnen denken dat het graven van het kanaalvak bij Dorkwerd ook een gunstig effect heeft gehad op de afstroming van de Hunze (het 'Oosterdiep'). Maar zeker is dat niet. Doordat er minder water werd aangevoerd vanuit het zuiden, zal de bedding tussen Wierum en Harssens meer last hebben gekregen van opslibbing.

Over de zijlen van 1360 en 1365 (bij Wierum en Harssens) weten we niets. Het kan zijn dat ze er in 1400 nog waren, maar het is ook mogelijk dat ze toen al waren weggehaald of weggespoeld.

Het Reitdiep bij Dorkwerd en Kolde Ovent

Op de foto zien we links van het midden het kerkje van Dorkwerd, rechts de boerderij 'Kolde Ovent'.

De vanuit het noorden genomen foto dateert uit 2011; de boerderij is sindsdien ingrijpend verbouwd.

Het brede Reitdiep op de voorgrond is zijn bestaan begonnen als een verbindingskanaaltje tussen de gekanaliseerde Drentse A en het 'zijlmaar van 1360'.

Het Reitdiep bij Kolde Ovent vanuit het zuiden

B.W. Siemens heeft geen verband gelegd tussen het graven van het Reitdiepvak Dorkwerd-Wierum en de afwateringsproblematiek van Lieuwerderwolde en deelt – zonder bronvermelding of argumentatie – mee dat het omstreeks 1385 moet zijn gegraven.[4] Hij doet ook geen poging de merkwaardige knik te verklaren die het Reitdiep ter hoogte van het voormalige Platvoetshuis (nu de plek waar het Reitdiep het Van Starkenborghkanaal kruist) vertoont.

Ofschoon er geen sprake kan zijn van absolute zekerheid, lijkt het toch wel zeer waarschijnlijk dat het bedoelde Reitdiep-tracé, in tegenstelling tot wat Siemens vertelt en in

[4] B.W. Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten* (Groningen 1974) 35, 37 en 43. Hij heeft zijn opvatting reeds in 1967 meegedeeld in een artikel in het maandblad Groningen: B.W. Siemens, 'Tie-geen Boterdiep', *Groningen – cultureel maandblad* 9e jaargang (1967) 65-73, aldaar 67.

latere publicaties steeds is herhaald,[5] tot stand is gekomen in de twee fasen die ik heb beschreven: het noordelijke stuk van Platvoet naar Wierum als deel van het 'zijlmaar van 1360' en het zuidelijke, van Dorkwerd naar Platvoet, omstreeks 1400, toen het Aduarderdiep was gegraven en het zijlmaar niet meer nodig was voor de afwatering van Lieuwerderwolde.

Het Reitdiep tussen Platvoet en Wierum

Voor de aangelegen landerijen leverde de afleiding van de Drentse A naar Wierum geen voordeel op. Er lagen dijken langs de rivier en de maaiveldhoogte van de aangrenzende landerijen was vermoedelijk van dien aard dat het water daarvan nog maar met moeite via de traditionele kleppen op de rivieren kon worden geloosd. Het land lag opgesloten tussen de rivieren.

We zagen dat Dorkwerd al naar het westen afwaterde. Maar waar moesten Wierum, Paddepoel en Selwerd heen? En het lage land tussen de Wolddijk en de kwelderrug van Ubbega? En de stadshamrikken, en Noorddijk?

[5] Zie (onder meer) J. Loonstra, G. Overdiep en M. Schroor, *Tien eeuwen Hunze; renaissance van een oerstroomdal* (Groningen 1997) 32, en Meindert Schroor en Jan Meijering, *Golden Raand. Landschappen van Groningen* (Assen 2007) 87 en 164.

8 Alle kanten op

8.1 Het Westerdiep naar Wierum
8.2 Noorddijk, Wetsingerzijl en Westerdijk
8.3 De Stadshamrikken
8.4 Selwerd en Paddepoel

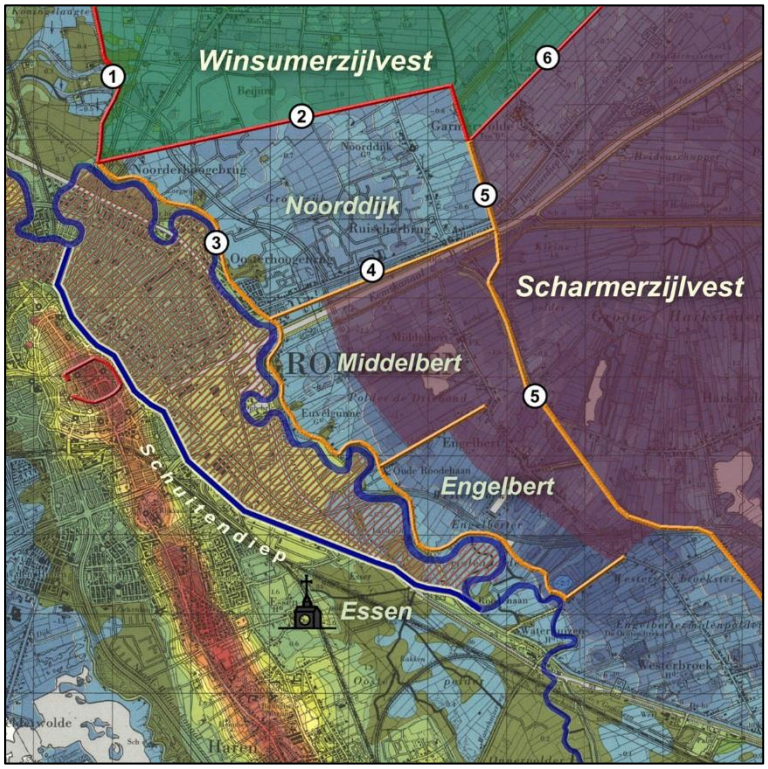

Na het graven van het Schuitendiep en Selwerderdiep

1. Wolddijk
2. Beijumerzuidwending
3. Oosterdiepsdijk (dijk langs de oude bedding van de Hunze)
4. Wyrkeszuidwending (grens tussen Noorddijk en Middelbert)
5. Borgwal
6. Buursterzuidwending (later Stadsweg genoemd)

De rode dijken zijn de buitengrenzen van het Winsumerzijlvest vóór de inlating van Noorddijk: de Wolddijk, de Beijumerzuidwending, een stukje van de Borgwal en de Buursterzuidwending.
Groen is het gebied van het Winsumerzijlvest, paars dat van het Scharmerzijlvest.
Het rood gearceerde gebied liggen ingesloten tussen de oude Hunzebedding en het nieuwe kanaal.

Noorddijk

Het bovenstaande kaartje laat de situatie zien zoals ze was in de periode tussen de aanleg van het Schuitendiep/Selwerderdiep (c. 1400) en de inlating van Noorddijk in het Winsumerzijlvest.

Het peil in het nieuwe Schuitendiep zal vaak hoger zijn geweest dan dat van de aanliggende landerijen.

De Stadshamrikken en een deel van Redwolde (het rood gearceerde gebied) lagen ingesloten tussen de oude Hunze en het Schuitendiep/Selwerderdiep. Zij waren voor hun ontwatering aangewezen op de Hunzebedding tussen Uilkenham in het zuiden en de Borgham in het noorden. Deze bedding functioneerde sinds de omlegging van de rivier als een bergboezem. De lozing bij de Borgham zal echter moeizaam zijn geweest als gevolg van de concurrentie met het Drentse water en de blokkade die de Paddepoel door zijn hoogte vormde.

Na de inlating van Middelbert en Engelbert in het Scharmerzijlvest (1370) konden deze dorpen weliswaar een deel van hun eigen water beter kwijt, maar de ontwatering van de westelijke, lage delen van deze kerspelen bleef problematisch, ook nadat de omlegging van de Hunze (c. 1400) de ergste druk van het Drentse water op de Drenterwolder dijken had weggenomen.

Anders dan Middelbert en Engelbert was Noorddijk voor zijn afwatering nog volledig aangewezen op de Hunzebedding. In 1408 kwam aan die situatie een einde. In dat jaar stond het Winsumerzijlvest het kerspel Noorddijk toe om via zijn watergangen af te wateren.

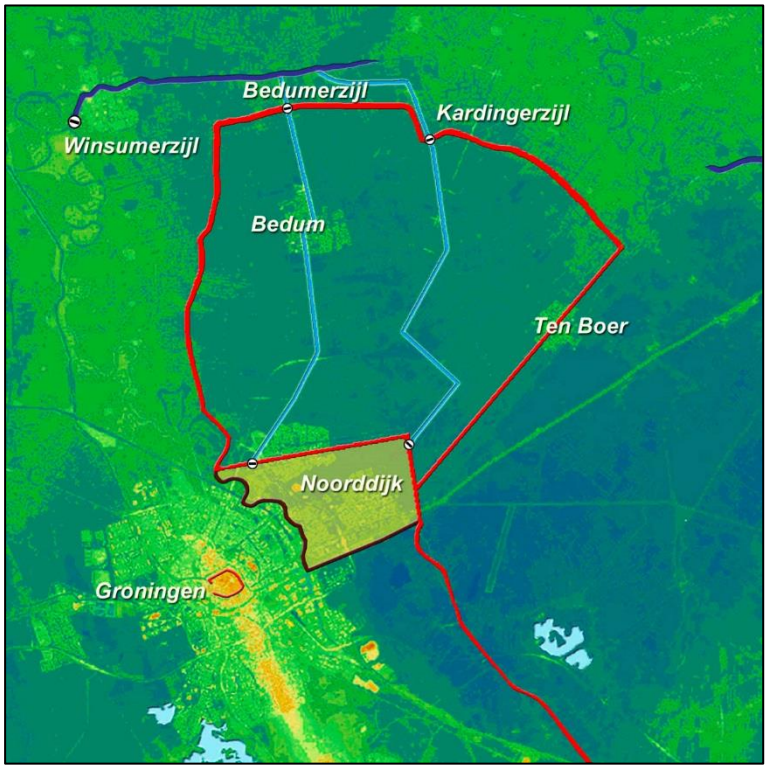

Noorddijk wijkt uit naar Winsum

Bij de inlating van Noorddijk in het Winsumerzijlvest werd bepaald dat de Noorddijksters twee zijlen mochten maken, één door de Borgwal bij het Abbemaar en één door de Beijumerzuidwending bij de sloot die in de betreffende akte *'Zuydtwoldema'* werd genoemd. Daarmee werd het latere Boterdiep bedoeld. De ene helft van het Noorddijkster water liep sindsdien via het Kardingermaar naar de Kardingerzijl, de andere helft via het Zuidwoldermaar of Boterdiep naar de Bedumerzijl.

We zagen in het vorige deel dat Engelbert en Middelbert in 1370, toen zij in het Scharmerzijlvest werden ingelaten, verplicht werden hun *Edikan* en *Ommerke* in orde te brengen en goed te onderhouden. Iets dergelijks gebeurde ook nu. Ofschoon de Hunze al was omgelegd en geen directe bedreiging meer vormde, beschouwden de Winsumer zijlvesten de 'Oosterdiepsdijk' (de dijk langs de oude Hunzebedding, op het kaartje aangegeven met een kronkelende bruine lijn) toch als een risico. Ze wilden er zeker van zijn dat het Drentse water niet hun gebied zou kunnen binnendringen. Daarom werd Noorddijk verplicht om die oostelijke Hunzedijk in goede staat te houden, alsook de kerspelscheiding met Middelbert, de *Wyrkeszuidwending* (de latere Hinkemahornsterweg, nog later Woldweg geheten; hier aangegeven met een rechte bruine lijn).

Abbemaar

De foto is genomen vanaf de Borgwal; we kijken naar het oosten.
Rechts (niet op de foto) bevindt zich een gemaaltje dat water vanuit het Abbemaar opmaalt naar de Borgsloot-boven-de-Rollen: een situatie die precies tegengesteld is aan die van 1408. Het opmalen van water uit het Abbemaar heeft tot doel het natuur- en recreatiegebied Kardinge nat te houden.
Het Abbemaar wordt op oudere topografische kaarten ook wel als 'Het Geweijde' aangeduid.

Borgsloot-boven-de-Rollen met Noordermolen

Via het zijltje in de Borgwal kwam het water van Noorddijk in dat stuk van de oude Borgsloot terecht, dat tegenwoordig 'Borgsloot-boven-de-Rollen' heet. Ook deze watergang is in de loop der tijden met allerlei verschillende namen aangeduid. Hij werd onder meer 'Thesingermaar' en 'Kardingermaar' genoemd.

De huidige naam van de Borgsloot-boven-de-Rollen is ontleend aan de ‘overtocht’ die gelegen heeft op de plaats waar het in 1424 gegraven Damsterdiep de Borgsloot kruiste. De noordelijke dijk langs het Damsterdiep – de ‘Damsterwal’ – is eeuwenlang een belangrijke waterkering geweest. Omdat men voor het leggen van een verlaat een gat in de dijk moest maken en zo’n kunstwerk altijd een zwakke plek in de kering zou zijn, heeft men op deze plaats lange tijd gebruik gemaakt van een ‘overtocht’, in Holland doorgaans ‘overtoom’ genoemd.

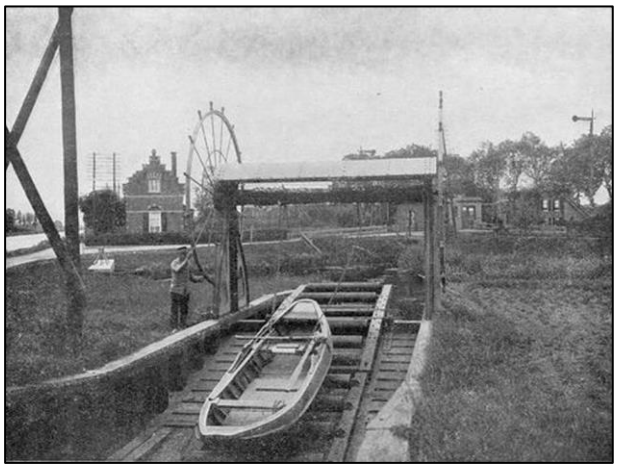

Overtoom bij Nieuwersluis

Bij gebrek aan een plaatje uit Groningerland moeten we het doen met deze oude foto van een overtoom bij Nieuwersluis.

Met behulp van een lier werden de platboomde vaartuigen vanuit de Borgsloot naar het Damsterdiep of omgekeerd getrokken, waarbij horizontaal geplaatste rondhouten (de ‘rollen’) de verplaatsing vergemakkelijkten. Later, toen de waterkerende functie van de Damsterwal van minder belang was geworden, is de overtocht toch vervangen door een verlaat. Dat heeft dienst gedaan tot 1938, toen het moest wijken voor de verbreding van Rijksweg 41, nu provinciale weg N360.[6]

De Rollen op de topografische kaart

Op de eerste in kleur uitgegeven topografische kaart staan nog de schutsluizen bij de Rollen, die in 1938 zijn opgeruimd. ‘Rollen’ is nu een straatnaam te Ruischerbrug in de smalle strook tussen het Damsterdiep en het Eemskanaal.

6 GrA T2778-1023-1024 (1934-1938).

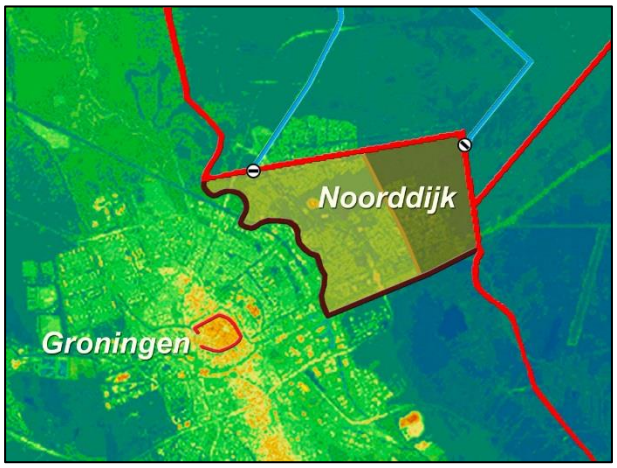

Noorddijk in tweeën gedeeld (1428)

In 1428 horen we van een conflict tussen Zuidwolde en Beijum enerzijds en de ingezetenen van Noorddijk anderzijds.[7] Uit de tekst van de uitspraak die de zijlrechters van Winsumerzijl in deze zaak deden, kunnen we opmaken dat het Noorddijkster water in hoofdzaak via de grondzijl bij Noorderhoogebrug stroomde. Dat wil zeggen dat de Hunsingoër kerspelen Zuidwolde en Beijum bij tijden onevenredig veel last kregen van het water van hun zuiderburen, terwijl het Fivelgoër Vierendeel daarvan grotendeels verschoond bleef.

De arbiters van het Winsumerzijlvest oordeelden dat de Noorddijksters hun kerspel in tweeën moesten delen. Het westelijke deel mocht via de grondzijl en het Boterdiep afwateren, het oostelijke deel moest zijn water via het Abbemaar en het Kardingermaar laten lopen. De beide kerspelhelften moesten zorgvuldig van elkaar worden gescheiden en de ingelanden waren voortaan verplicht hun gerechte aandeel in arbeid en financiële bijdragen te leveren aan respectievelijk het Hunsingoër Innersdijk en het Fivelgoër Vierendeel. De akte is bezegeld door de pastoors van Middelstum (Hunsingo) en Stedum (Fivelgo).

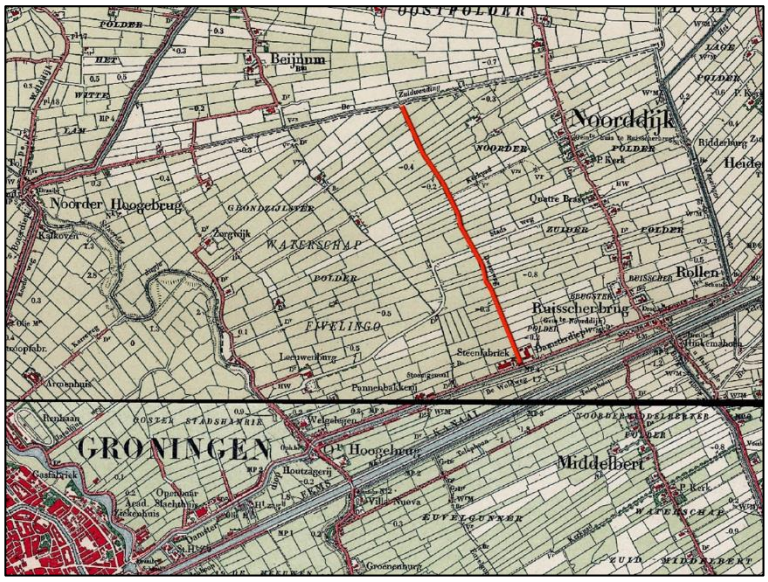

De Noorddijkster Dwarsdijk op de oude topografische kaart

[7] GrA T1032-204.

Om het kerspelgebied van Noorddijk in tweeën te delen is de Dwarsdijk gelegd. Later onderging de waterstaatkundige situatie van Noorddijk ingrijpende wijzigingen doordat watermolens en gemalen werden gebouwd die het water op het Damsterdiep uitsloegen. Voor ons verhaal doen de ingewikkelde details van dit proces er niet toe, zodat we die laten rusten.

De Noorddijkster Dwarsdijk

Tegenwoordig bestaat een deel van de Dwarsdijk nog. De officiële straatnaam van dit verbindingspad tussen de stadswijken Beijum en Lewenborg is nu ´Dwarsdijkje´.
Het pad takt van de Stuurboordswal af en loopt dan noordwaarts door tot de Beijumerzuidwending.

Wetsingerzijl

Een nieuwe afwatering voor het lage land tussen Ubbega en de Wolddijk (1410)
(GrA T708-522 reg.nr. 9)

Kort nadat voor Noorddijk een oplossing werd gevonden, kreeg ook het lage land dat opgesloten lag tussen Ubbega en de Wolddijk, een nieuwe uitwatering. Dat blijkt uit een akte van 19 juni 1410 over de bouw van de Wetsingerzijl.[8]

Het gaat bij de Wetsingerzijl niet om Drents water, noch over landerijen die door het Drentse water werden bedreigd. Ik bespreek het stuk toch, omdat het ook hier gaat om een gebied dat opgesloten is geraakt en omdat de Acht Zijlvesten, de oude partners in de strijd tegen het Drentse water, tot de belanghebbenden behoorden. Daarbij komt dat dit project de veranderde positie van de stad Groningen illustreert.

Degenen die het fietspad langs het Reitdiep kennen, weten dat de Wetsingerzijl onlangs is herbouwd. Het rare is dat die Wetsingerzijl niet bij Wetsinge ligt, maar bij Sauwerd! Het verhaal dat dit vreemde feit verklaart begint in 1410 met de hierboven afgebeelde overeenkomst.

[8] GrA T708-522 regest nr. 9.

GrA T708-522 regest nr. 9 (1410)[9]

Burgemeesters en raad van Gronyghen sluiten een overeenkomst met de Achte Zijlvesten en met het Dorpmanne Zijlvesten over de aanleg en het onderhoud van een sluis in het Gronygherdepe, buiten de Wynsemerzijle bij Aldynghehusen.

[1] Wij burgemeesters en raad in Groningen maken allen met deze openbare akte bekend dat wij terwille van het algemene nut van onze stad en de landen die bij ons liggen een overeenkomst hebben gesloten met de Acht Zijlvesten[a] en het Dorpmanszijlvest[b] over het plaatsen van een zijl op ons Groningerdiep[c] buiten de Winsumerzijl,

a Acht Zijlvesten: de acht Hunsingoër en Fivelgoër kerspelen die zich verbonden hadden voor de strijd tegen het Drentse water. De organisatie blijkt in 1410 nog te bestaan, ofschoon de betrokken kerspelen voor hun afwatering aansluiting hebben gevonden bij verschillende zijlvestenijen. Bedum, Noord- en Zuidwolde, Beijum en het noordelijke deel van Garmerwolde wateren af via het Winsumerzijlvest, de andere (het zuidelijke deel van Garmerwolde, Scharmer, Slochteren, Schildwolde en Siddeburen) via Delfzijl. De kerspelen Bedum, Noord- en Zuidwolde en Beijum liggen gedeeltelijk ten westen van de Wolddijk.

b de dorpen van Ubbega (Adorp, Sauwerd, Wetsinge).

c de Groningers doen net alsof de benedenloop van Hunze en A van hen is. Dit hangt waarschijnlijk samen met de veranderde machtspositie van de stad, het graven van het rak Dorkwerd-Wierum, het gebruik dat de stedelingen van de rivier maakten en de beheershandelingen die ze in verband daarmee stelden.

[2] op zodanige manier dat wij, in overleg met de genoemde zijlvesten, een zijl zullen plaatsen aan gene zijde van Alinghuizen, die wij zelf ten eeuwigen dage zullen onderhouden zonder schade of last voor de zijlvesten.

[3] En wij hebben beloofd en beloven de genoemde zijlvesten dat wij hen willen helpen en in rechtszaken ondersteunen wanneer zij hun positie kunnen staven met akten of oude gewoonten die ze in vroegere tijden hebben gehad met betrekking tot Drenthe, Go en Wold.[a]

a Deze bepaling verwijst naar de oude akten van 1285, 1343 en 1364-1365. De lage landen hebben er recht op dat het Drentse water bovenstrooms goed wordt beheerd. We zullen daarover nog meer horen.

[4] En hiervoor hebben wij van de genoemde zijlvesten 850 gulden ontvangen. We zullen de zijlvesten op geen enkel moment meer vragen om de betaling van schot of het verrichten van werkzaamheden ten behoeve van de genoemde zijl.

[5] En wij zullen de zijl in stand houden op onze kosten en met onze arbeid, zonder arglist.

[6] Maar als iemand van hen voor zijn afwatering mede gebruik zou willen maken van het diep, dan zal hij een bijdrage moeten betalen.

---

[9] Een transcriptie van de originele akte vindt men bij Driessen, *Monumenta Groningana inedita,* 384, als Bijlage 1 bij dit deel en op de website van Cartago (http://www.cartago.nl/nl/oorkonde/zdd009.xml).

[7] Hieraan is toegevoegd dat, ingeval iemand ons[a] met geweld of met onrecht wilde hinderen in de verwezenlijking van dit project, in die zin dat wij de genoemde zijl niet konden plaatsen, dan zullen wij, de genoemde zijlvesten, helpen bij het afweren daarvan.

a De Groningers

[8] En wanneer zij[a] en wij[b] zozeer gehinderd worden dat wij en zij het samen niet zouden kunnen afweren, of wanneer wij de zijl niet plaatsten in het jaar tussen Sint Michiel[c] aanstaande en Sint Michiel in het volgende jaar, dan zullen wij, de borgen die wij[b] hebben gezet, aan de zijlvesten het genoemde geld teruggeven en de zijlvesten en de borgen zullen ons onze akte weer teruggeven en de borgen zullen dan schadeloos zijn.

a De zijlvesten
b De Groningers hebben voor deze transactie borgen aangewezen die ingezetenen zijn van het rechtsgebied van het Dorpmanszijlvest en de Acht Zijlvesten. Dit om de zijlvesten in de gelegenheid te stellen om, in geval van in gebreke blijven van de Groningers, de schade op deze borgen te kunnen verhalen.
c 29 september

[9] Ter oorkonde bezegeld met ons stedelijk geheimzegel.

[10] Gegegeven in het jaar ons Heren 1410, op donderdag na Sint Vitusdag.[a]

a 15 juni

Deze akte berust in het archief van de Drie Delfzijlen. Dit doet vermoeden dat we hier te maken hebben met het ten behoeve van de Acht Zijlvesten opgemaakte exemplaar en dat het archief van deze organisatie geheel of gedeeltelijk is opgenomen in dat van het latere Generale Zijlvest der Drie Delfzijlen.

Tussen Harssens in het zuiden en Winsum in het noorden ligt op de oeverwal langs de benedenloop van de Hunze een rij wierden. De bewoners van dit gebied, Upgo of Ubbega geheten, werkten voor het waterbeheer samen in een organisatie die blijkens de bovenstaande akte van 1410 'Dorpmanszijlvest' heette. Tussen de wierdenrij en de Wolddijk (op het volgende kaartje aangegeven met een rode lijn) liggen weide- en hooilanden. Dit (hoogte)kaartje maakt duidelijk dat deze landerijen in waterstaatkundige zin opgesloten lagen tussen de hoge oeverwal links en de Wolddijk rechts. Ook aan de zuidzijde is er geen opening: daar bevindt zich eveneens een hoge oeverwal. Het water uit dit gebied is al vroeg – maar we weten niet wanneer – via een strak geconstrueerde tochtsloot noordwaarts afgevoerd naar de Deel. Dit was de hoofdwatergang van het Winsumerzijlvest, dat zijn uitwatering had ten zuidwesten van Winsum.[10]

[10] Zie hiervoor G&DW 4, *Schilligeham, Redwolde en Paddepoel* (1323-1365).

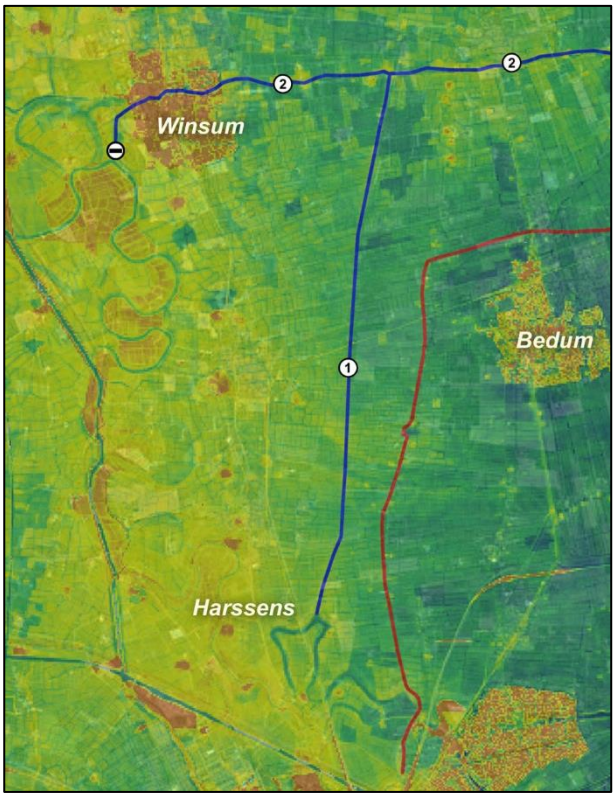

De afwatering van het laagland tussen Ubbega en Wolddijk vóór 1410

1. Oude Ae (Olde Ae of *Tolnij*); het meest zuidelijke deel heet Nieuwe Ae
2. Deel of Delf, nu Winsumerdiep

Naarmate de bodemdaling in het Centrale Woldland en ook in het voormalige veengebied ten noorden van de Deel voortschreed, zal het steeds lastiger zijn geweest om al het overtollige water uit deze verschillende streken via die ene zijl bij Winsum kwijt te raken. De oplossing die in 1410 werd gevonden bestond daarin, dat men het water van het Dorpmanszijlvest een eind 'boven' de Winsumerzijl op de benedenloop van de Hunze wilde brengen. Daarvoor moest wel de oeverwal van Ubbega doorgraven worden en was een aparte zijl nodig.

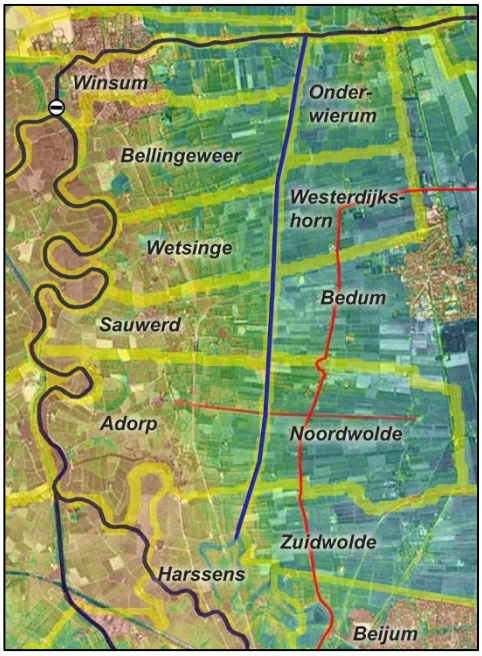

Het gebied tussen Winsum en Beijum

Kerspelgrenzen zijn aangegeven met brede gele lijnen.

De kerspelen Bedum, Noord- en Zuidwolde en Beijum maakten deel uit van de organisatie der Acht Zijlvesten. Hun dorpsgebieden strekten zich in westelijke richting uit tot over de Wolddijk. Met uitzondering van Beijum reikten ze tot de Oude en Nieuwe Ae (hier aangegeven met een strakke blauwe lijn). De ontwatering van het lage land tussen de wierden van Ubbega en de Wolddijk was dus een zaak van het Dorpmanszijlvest en de Acht Zijlvesten samen.

De rode lijn tussen Adorp en Noordwolde is (een deel van) de Munnikeweg die de verbinding vormde tussen het klooster Aduard en het voorwerk te Rodeschool. Ten noorden van de Munnikeweg heet de hier besproken tochtsloot Oude Ae (*'Oldenee'*), tussen de Munnikeweg en de Koningslaagte heet hij Nieuwe Ae (*'Nijenee'*).

Ten westen van de Nieuwe en Oude Ae liggen (van zuid naar noord) Harssens, Adorp, Sauwerd, Wetsinge, Bellingeweer en Winsum. Aan de oostzijde liggen Zuidwolde, Noordwolde, Bedum, Westerdijkshorn en Onderwierum.

Over de aanleg van de Oude en Nieuwe Ae en in het bijzonder de oriëntatie ervan valt het een en ander op te merken, maar dat valt buiten het bestek van deze cyclus.[11]

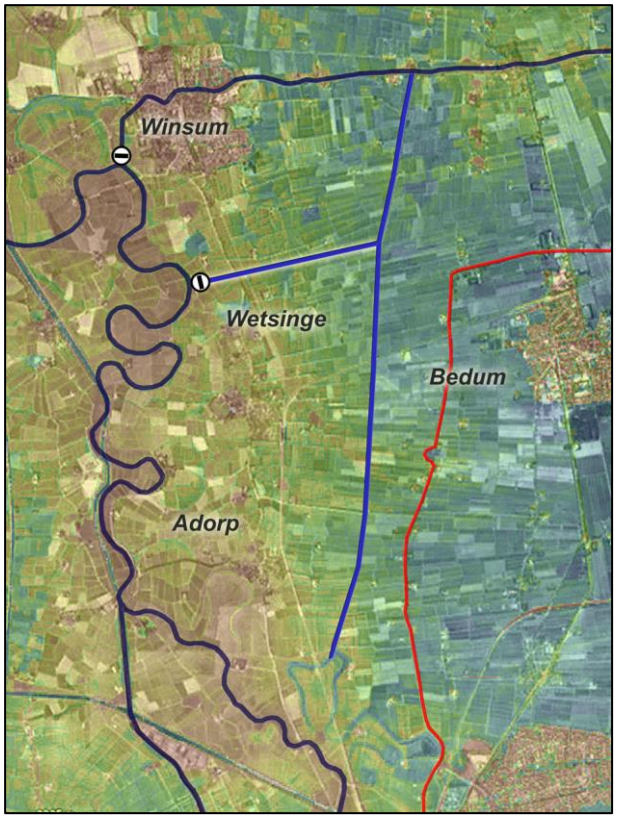

De afwatering van het laagland tussen Ubbega en Wolddijk na 1410

Zoals gezegd was het wateraanbod in de Deel zo groot, dat het lage land tussen de Wolddijk en Ubbega zijn water niet meer langs die weg kwijt kon.

[11] Zie mijn *Raadsels rond Bedum*, hoofdstuk 5, 'Oude Ae en Wetsingermaar'.

Het stadsbestuur van Groningen bood uitkomst door het plaatsen van een zijl naar de gemeenschappelijke benedenloop van Hunze en A. Deze rivier werd door de heren van Groningen in deze akte voor het eerst als 'hun diep' aangeduid. Van een strikt 'eigendom' kon weliswaar geen sprake zijn, maar de Groningers hebben in de loop van deze rivier wel zodanige veranderingen aangebracht dat niet alleen zijzelf, maar waarschijnlijk ook anderen hem betitelden als het 'Groningerdiep'. De stroom vormde de verbinding tussen de stad en de zee en de Groningers zorgden voor de beveiliging van het vaarwater, tot op het eiland Schiermonnikoog aan toe.

Door het leggen van een nieuwe zijl op het Groningerdiep hoefden de lage delen van de Ubbegaër dorpen en ook de ten westen van de Wolddijk gelegen delen van de kerspelen van Innersdijk niet langer gebruik te maken van de Winsumerzijl. Dit is het begin geweest van de Wetsingerzijl. Het water uit de lage landen tussen Ubbega en de Wolddijk bereikte de nieuwe zijl via het Wetsingermaar. Dit maar vormt de noordgrens van het kerspel Wetsinge en ligt op een lijn die geraaid lijkt te zijn op de wierde van Garnwerd. Om deze grenssloot geschikt te maken voor zijn afwateringstaak zal hij in 1410 zijn verwijd en uitgediept.

Begin van het Wetsingermaar

We kijken in westelijke richting met de richting van het Wetsingermaar mee. Op de voorgrond zien we de Oude Ae. Het land ten zuiden van het maar (links op de foto) hoort bij het kerspel Wetsinge, het land ten noorden ervan (rechts) bij Bellingeweer.

We zullen aan het einde van dit deel zien dat halverwege de vijftiende eeuw ook de Borgham – het ten zuiden van het Nieuwe Gat en tussen Selwerd en Noorderhoogebrug gelegen gebied – via de Wetsingerzijl is gaan afwateren.

Nadat in 1629 het rechte stuk van het Reitdiep bij Garnwerd was gegraven en daarmee de grote rivierkronkels ten oosten van Garnwerd ('de Raken') werden afgesneden, hield de oude bedding van de Hunze op rivierwater te voeren en verloor de middeleeuwse Wetsingerzijl zijn functie. Om het water van het oostelijke deel van Ubbega toch op het Reitdiep te kunnen afvoeren, werd het buiten langs de afgesneden meanders van de Hunze naar het Sauwerdermaar geleid, dat uitkwam op de plek waar het nieuw gegraven rechte gedeelte van het Reitdiep begon.

Oude en nieuwe Wetsingerzijl

De situering van de middeleeuwse Wetsingerzijl (bovenste cirkel) en die van de sluis die tegenwoordig als de Wetsingerzijl bekend staat (onderste cirkel).

Met een lichtblauwe lijn is de route gemarkeerd waarlangs het water van het Wetsingerzijlvest vanaf het begin van de zeventiende eeuw het Reitdiep bereikte.
De afgesneden Hunzemeanders zijn herkenbaar.

De oude Wetsingerzijl op de kaart van Coucheron

Detail van de 'kaart van de landen van het karspel Garnwerd, in 1603 getekend door ingenieur Antoni Coucheron.

(GrA T817-1243).

Het noorden is links.
De plek van de Wetsingerzijl van 1410 bevindt zich midden boven. De boerderij midden onder is de voormalige kloosterboerderij van Alinghuizen.

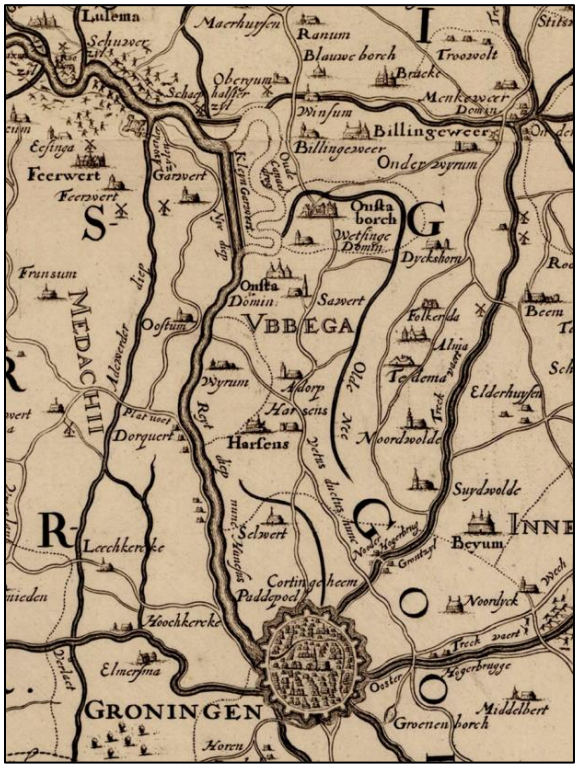

'Olde Nee' en Wetsingermaar op de Coenderskaart

Uitsnede uit de 'Coenderskaart' van c. 1675.

GrA T1536-1480: 'Prov. Groningae et Omlandiae tabula: Geographische beschrivinge van de Pr. stadt Gron. en Oml.: vervattende in sich alle heerlijckheden, fortressen, dorpen, adelycke ende considerabele huijsen: met de wapens van de voornaemste ende gequalificeerste adeldom der opgemelte provincie. Naet leven afgeteeckent door de gebroederen W. en F. Conders van Helpen; Cornelius Appeus sculpsit.' (1675-1680).

Op deze kaart is het gekanaliseerde stuk van het Reitdiep ten oosten van Garnwerd aangeduid als *Nije diep* en zijn de afgesneden rivierkronkels ('de Raken') met stippellijnen ingetekend.
De nieuwe monding van het Wetsingermaar ontbreekt echter.

De plek waar in 1410 de eerste Wetsingerzijl is gebouwd.

De foto is genomen in noordwestelijke richting.
We zien het westelijke uiteinde van het Wetsingermaar.
Op de plaats van de middeleeuwse sluis ligt nu een keerdam.
De oude bedding van de Hunze, met enige goede wil te herkennen achter de hekken in het midden van de foto, is grotendeels geëgaliseerd.

Nadat de Hunzekronkels ten oosten van Garnwerd waren afgesneden, werd het water van het Wetsingermaar naar het zuiden afgevoerd via een watergang waarvan de aanzet links op de foto te zien is.

Bij de Raken

Links zien we het Wetsingermaar, In het midden de voormalige oostelijke dijk van de Hunze (de 'schoordijk') en rechts, tussen twee parallelle sloten, de ongeveer 30 meter brede oude bedding van de Hunze

De Wetsingerzijl in 2010

De Wetsingerzijl in juni 2012

In 2010 verkeerde de Wetsingerzijl nog in een deplorabele staat. Twee jaar later is hij grondig gerestaureerd. Alvorens men daarmee aan de gang kon moest de kolk uiteraard worden drooggelegd. Daarbij kwamen de doorgaans aan het oog onttrokken details van de constructie aan het licht.

De Wetsingerzijl in juni 2012

Zichtbaar is wat anders nooit te zien is: de buitendrempel met de aanslagen voor de vloed- en ebdeuren.

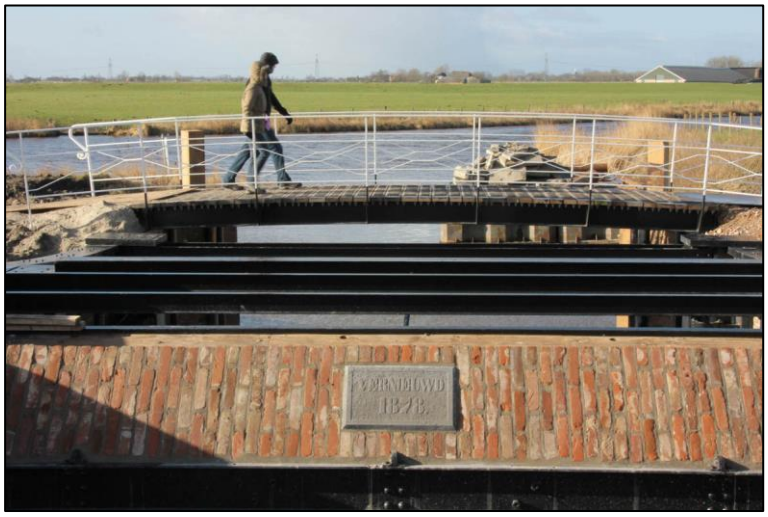

De Wetsingerzijl na de restauratie (februari 2013)

Reitdiep vanaf de Wetsingerzijl

Het in 1629 gegraven rechte stuk van het Reitdiep, gezien vanaf de uitmonding van de Wetsingerzijl.

Westerdijk

Onder de kopjes 'Noorddijk' en 'Wetsingerzijl' ging het over de afwatering van landerijen die in de loop van de tijd ingesloten waren geraakt. We keren nu terug naar de omgeving van de stad Groningen en naar de gevolgen die de maatregelen ter afleiding van het Drentse water voor de aangelegen lage landen heeft gehad.

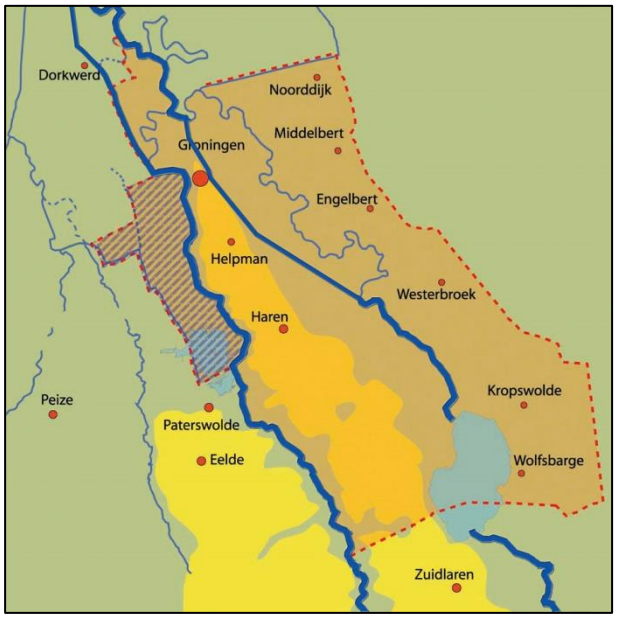

Het Gorecht na de omlegging van de Hunze

Westerdijk – het ten westen van de Drentse A gelegen deel van het Gorecht – is aangegeven met een arcering.

Van oorsprong heeft ook het land ten westen van de Drentse A gewoon op die rivier afgewaterd. Maar we hebben al gezien dat Lieuwerderwolde en Dorkwerd zich naar het westen hadden gewend en dat in 1360 ook de Hoenen – deel van het Groninger stadsgebied, gelegen buiten de Apoort – toestemming kregen om gebruik te maken van de watergangen van Lieuwerderwolde en Dorkwerd.

Wat het Drentse water betreft had het Aduarderzijlvest de handen vol aan het Peizerdiep en wilde het uiteraard verstoken blijven van wateroverlast vanuit de Drentse A, alias Hoornsediep, Westerdiep of Groningerdiep. De goede staat van de westelijke Reitdiepsdijk was daarom ook voor die organisatie van het grootste belang.

In 1422 horen we voor het eerst van een regeling voor het schouwen en het onderhoud van de Reitdiepsdijk. Het betreffende stuk bevat regels voor de dijkrechters van Lieuwerderwolde, de schouw tussen het Hooihuis en de Pishorn, de Laan en Paterswolde tot de Zandweg.

Volgens de bepalingen in dit stuk moest de dijk vanaf het Hooihuis in het noorden tot aan de Pishorn in het zuiden onderaan acht voet breed zijn en boven vier voet. Als hij ergens een voet smaller was, al was het ook maar over de afstand van een halve roede, dan zou de dijkplichtige een schelling (= vijftien groninger stuivers) boete per voet moeten betalen.

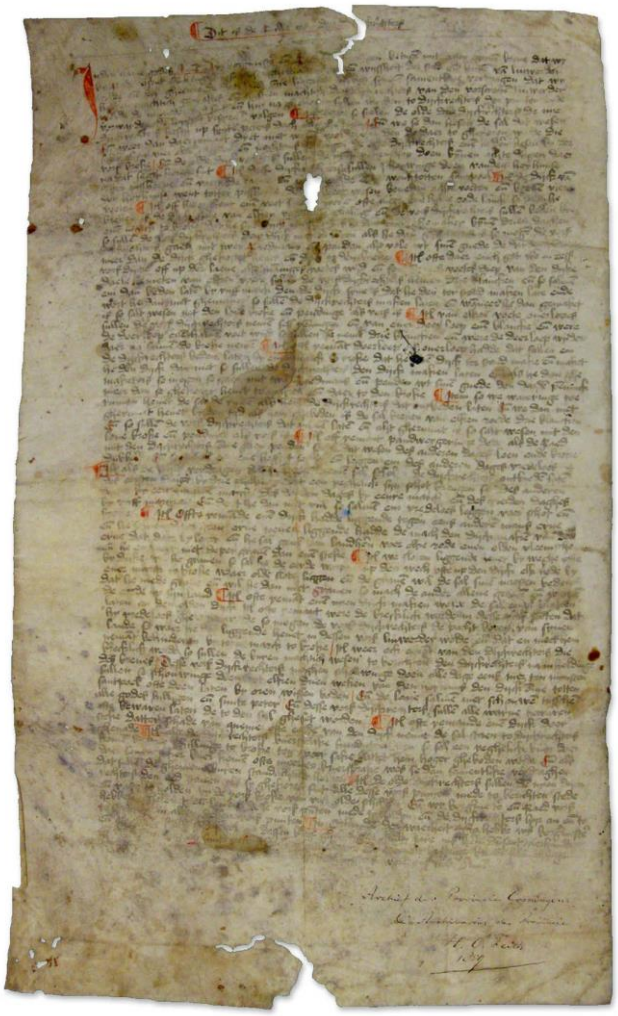

De 'zijlbrief' van Groningen en Lieuwerderwolde (1422)
(GrA T705-32 reg.nr. 6)

Er zijn verschillende afschriften van deze akte bewaard gebleven. Een van de kopieën heeft als opschrift:

'Hijr begint die stadtbreeff ende rolle van de dijckrechters in die stadt, van Potterwoldedijck die begint van den Hoyhuse, die dijck langes nae Doengehorne an die Pishorne, die dijck voert umme den horne an den steen die toe Potterwolde licht.' [12]

Merkwaardigerwijs wordt in dit stuk niet gerept over Neerwolde, het moerassige gebied ten zuidwesten van Groningen. Het viel buiten de Groninger stadstafel en behoorde tot de marken van Helpman en Haren.[13] Wellicht was de streek onbruikbaar geworden als gevolg van bodemdaling en vernatting, veroorzaakt door eerdere exploitatie. Enkele decennia na het tot stand komen van deze regeling lijkt de situatie echter te zijn veranderd. In een akte van 1441 wordt een nieuwe overeenkomst gesloten over de schouw van de dijk *van Potterwolde voert neder tot Hayhuserland* ('vanaf Paterswolde stroomafwaarts tot Hooihuisterland'). Er zijn dan 'buren' in de Middel- en Zuiderbuurschap van Neerwolde. Als deelnemende partners worden de buren van Lieuwerderwolde genoemd, die van Gelkingeland en de Middel- en Zuiderbuurschap van Neerwolde.[14]

---

12 GrA T835-21 fol. 146 (oud Hs. in folio 21).
13 Van den Broek, *Groningen, een stad apart,* 234.
14 GrA T2100-171. Zie Van den Broek, a.w. 234-238.

Het Hooihuis aan de Friesestraatweg

Deze oude boerderij gold als het noordelijke grenspunt van Westerdijk. Op de foto is te zien dat de boerderij schuin op de weg staat. Het is overigens juister om het om te draaien: de Friesestraatweg is omstreeks 1840 schuin door de middeleeuwse verkaveling – waarin het Hooihuis past – gelegd.

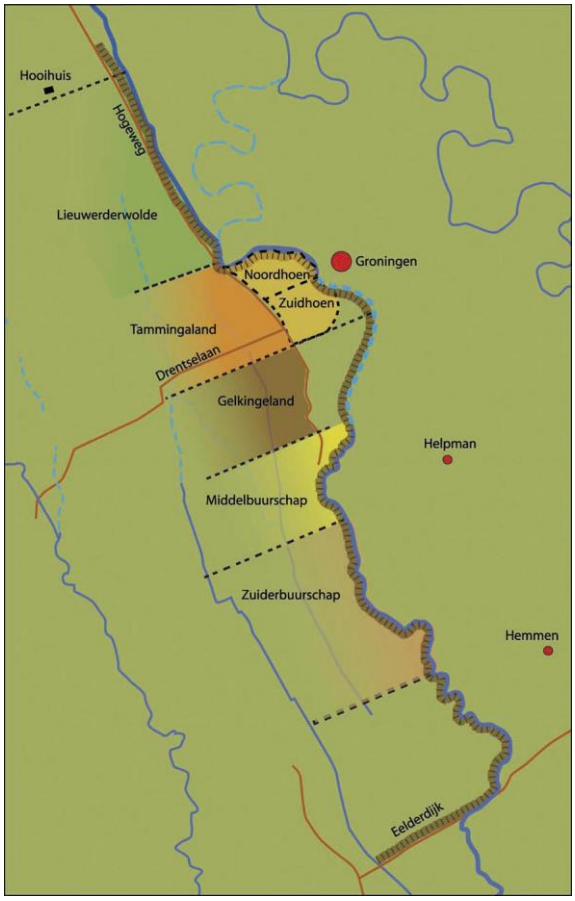

Westerdijk en zijn onderdelen

Over een formele toetreding van Westerdijk tot het Aduarderzijlvest weten we niets, maar het lijkt erop dat het in 1422 al geruime tijd bij het zijlvest hoorde. Het water uit dit lage gebied – dat waarschijnlijk in het begin van de vijftiende eeuw verder in zuidelijke richting tot ontwikkeling is gebracht – kon alleen via Lieuwerderwolde en het Aduarderdiep

uitwateren. Dat gebeurde via waterlopen zoals de 'Wegsloot' en 'Woldsloot', die we in latere bronnen tegenkomen.

In 1441 werd afgesproken dat alle betrokkenen jaarlijks op het Akerkhof te Groningen bijeen moesten komen op Sint Petersdag *ad Cathedram* (22 februari), 's middags bij het luiden van de grote klok, op straffe van een kan wijn. De Lieuwerderwolders zouden een rechter uit hun eigen midden kiezen en een rechter uit Gelkingeland (Groningen), de Lieuwerderwolders en Gelkingelanders moesten samen twee dijkrechters uit Neerwolde kiezen, waarvan er één uit de Middelbuurschap moest komen en één uit de Zuiderbuurschap.

Later maakt Westerdijk deel uit van de uit twee schepperijen bestaande waterstaatkundige eenheid die Westerstadshamrik heette en, anders dan de naam doet vermoeden, slechts ten dele onder de jurisdictie van het Groninger stadsbestuur viel.[15]

[15] Zie het kaartje en de kadertekst 'Twee Westerstadshamrikken' in Jan van den Broek, *Groningen, een stad apart*, 254-255. Overigens zijn de onderdelen van het Oosterhamrik daar niet correct aangegeven. Van noord naar zuid heten de delen Vrydemahamrik, Heyngeland en Harbargebuurschap.

8 Alle kanten op

8.1 Het Westerdiep naar Wierum
8.2 Noorddijk, Wetsingerzijl en Westerdijk
8.3 De Stadshamrikken
8.4 Selwerd en Paddepoel

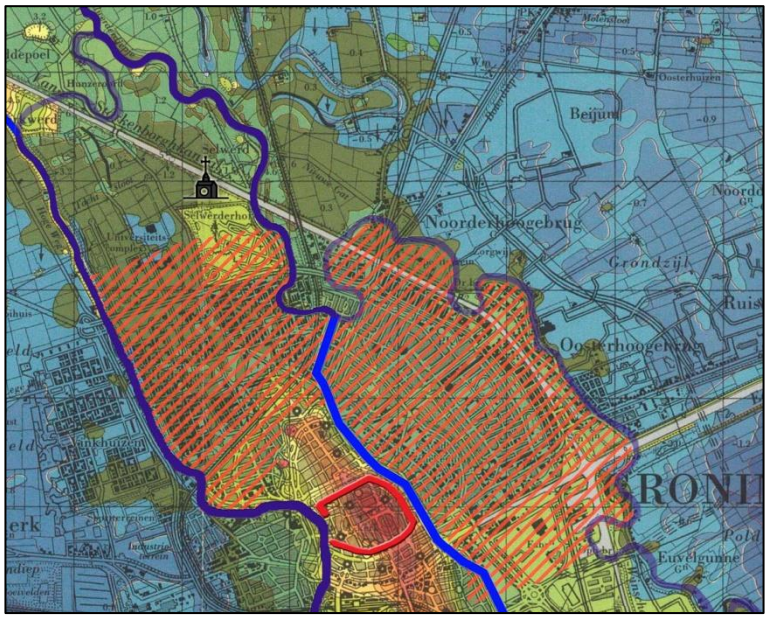

De Groninger stadshamrikken na de omleiding van de Hunze

We zagen dat de Drenterwolder kerspelen opgesloten lagen tussen de oude Hunze en de binnendijken en dat ze om die reden voor hun ontwatering naar elders moesten uitwijken.

Na de omleiding van de Hunze lag het Oosterhamrik tussen het nieuwe Selwerderdiep en de oude Hunzebedding, waarop het vanouds afwaterde. Het water van het hamrik moest bij de Borgham concurreren met dat van het Selwerderdiep. Dat kon niet goed gaan.

Het Westerhamrik en het ten noorden daarvan gelegen Selwerd lagen ingesloten tussen de A in het westen en het Selwerderdiep en de Hunze in het oosten. Oorspronkelijk hebben deze gebieden op A en Hunze afgewaterd, maar ook dat was rond 1400 nauwelijks meer mogelijk.

In 1424 werd het Oosterhamrik in het Scharmerzijlvest ingelaten, onder beding van het graven van een nieuwe watergang van Oosterhoogebrug naar het Lustigemaar. Dit laatste heeft vérstrekkende economische en politieke gevolgen gehad, want het bracht het

Eemsgebied binnen het bereik van de Groninger kooplieden. In 1434 volgde het Westerhamrik het voorbeeld van het Oosterhamrik.

Door deze inlatingen is een vreemde situatie ontstaan. Ofschoon de genoemde gebieden direct langs de Hunze liggen, waterden ze niet langer via die rivier af op zee, maar loosden door middel van gegraven watergangen op een relatief afgelegen plaats (Delfzijl) op de Eems.

De Korreweg vanuit het westen

De Korreweg was oorspronkelijk de grens tussen het Westerstadshamrik (links) en het Oosterhamrik (rechts).

Aanvankelijk was de Korreweg – een echte 'zuidwending' – de grens tussen de beide stadshamrikken: het Oosterhamrik in het zuiden en het Westerhamrik in het noorden. Dit veranderde als gevolg van de omleiding van de Hunze en het graven van het Selwerderdiep. Vanaf dat moment ging ook het gedeelte tussen de Borgham en de Korreweg deel uitmaken van het Oosterhamrik. Zometeen volgt een kaartje waarop dit beter is te zien.

De 'inlatingsakte' voor het Groninger Oosterhamrik (18 mei 1424)

De inlating van het Groninger Oosterhamrik in het Scharmerzijlvest was een waterstaatshistorische gebeurtenis van de eerste orde, maar de akte die ervan is opgemaakt ziet er weinig indrukwekkend uit.

De tekst van de 'inlatingsbrief' van het Oosterhamrik is door vele onderzoekers van de landschapsgeschiedenis bestudeerd, maar daarbij heeft het accent steeds gelegen op het graven van het Damsterdiep en wat daarmee onmiddellijk samenhangt. Dat met deze tekst niet meer gedaan is komt waarschijnlijk doordat het Nederduitse origineel een aantal passages telt die zich moeilijk laten begrijpen. Hier volgt een hertaling van de complete tekst, waarna ik een poging zal doen ook de meest weerbarstige plekken te interpreteren.

GrA T708-499, regest 11 (18 mei 1424)[16]

Overeenkomst tussen Burgemeesters en Raad in Groningen en Abt en convent van Ten Boer en rechters van het Scharmerzijlvest inzake de toelating van Groningen en het Oosterhamrik op de Scharmsterzijl in Delfzijl. Het Oosterstadshamrik moet voldoende bedijkt worden, 'omme ende omme, van den Grontzyle'.

[1] Wij burgemeesters en raad en gezamenlijke ingezetenen van Groningen enerzijds en wij, broeder Dyoerd, abt, en gezamenlijke conventualen van Ten Boer, en wij, gezamenlijke rechters en ingezetenen van het Scharmerzijlvest aan de andere zijde,

[2] verklaren en betuigen met deze openbare akte voor ons en onze nakomelingen dat wij met elkaar een overeenkomst hebben gesloten over de voorwaarden waarop wij van het Scharmerzijlvest aan de stad Groningen en haar Oosterhamrik toestaan een watergang te hebben waarlangs zij via onze zijl te Delfzijl[a] voor eeuwig kunnen uitwateren.

a Zoals bekend lagen aan de monding van de Delf in de Eems drie zijlen naast elkaar. De meest zuidelijke was de Scharmerzijl, in het midden lag de zijl van het Slochterzijlvest en de noordelijke zijl was de Dorpsterzijl.[17]

[3] In de eerste plaats moeten die van Groningen hun dijken rondom het Oosterhamrik dicht en hoog genoeg houden, te beginnen vanaf de grondzijl[a] en eindigend bij die grondzijl, tot in eeuwige dagen, zodanig dat de Scharmerzijlvesten er geen hinder of schade van lijden, zonder alle arglist en bedrog.

a De 'onderleiding' waarlangs het water van het Westerhamrik onder het Selwerderdiep door geleid werd.

[4] Wanneer het water over deze dijken komt of de dijken breken, zal degene wiens dijk het betreft een breuke betalen van een schilling Groninger munt voor elke voet breedte van de inbraak of overloop, en een halve mark Groninger geld voor elke voet diepte. En de zijlrechters mogen degene die in gebreke was gebieden zijn dijk

16 Gedrukt: Driessen, *Monumenta Groningana* II, 271-274; zie voor de originele tekst ook Bijlage 2 en de website van Cartago: http://www.cartago.nl/oorkonde/zdd011.xml#.

17 RF Hs in folio 13b, 793 (GrA T835-13b).

te maken of laten maken binnen twee etmalen, op straffe van dubbele breuke. En wanneer degene die in gebreke is zijn dijk niet binnen het eerste etmaal[a]

herstelt zal hij voor het derde etmaal drievoudige breuke betalen en zal de breuke verder met elke dag hoger worden totdat hij zijn dijk heeft hersteld.

a Men verwacht hier zoiets als: 'de eerste termijn van twee etmalen'.

[5] De stad Groningen zal in haar dijk van het hamrik een zijl met twee ebdeuren[a] leggen met een wijdte van zestien voet[b].

En wanneer de dijken van de stad Groningen doorbreken zodat de zijlvesten daarvan last ondervinden, zal men de zijl sluiten en niet weer openen tenzij met instemming van de gezamenlijke zijlrechters van het Scharmerzijlvest.

a Ebdeuren draaien 'naar binnen' en zijn bedoeld om binnenwater vast te houden, meestal ten behoeve van de scheepvaart. In dit geval is het waarschijnlijk ook de bedoeling geweest om te voorkomen dat bij een zeer hoog peil aan de Groninger zijde van de sluis het water ongecontroleerd het lage land van het Scharmerzijlvest zou kunnen binnenstromen. De beoogde zijl zal gelegen hebben in de westelijke Hunzedijk tegenover het latere Oosterhoogebrug.
b De wijdte van de deuren (een ruime 4,5 meter) wijst erop dat er niet alleen gerekend werd op de passage van water. Er moesten blijkbaar ook vaartuigen door.

[6] Die van Groningen zullen met hun macht[a] helpen dat de panden[b] worden geslagen en gehouden en, als de nieuwe bisschop[c] in het land komt, of eerder, daarbij behulpzaam zijn dat degenen die de Ommerke zullen maken hun taak kunnen uitvoeren en aardhaling bij de Ommerke doen, en dat de eigenaren van de af te graven landerijen daarvoor een redelijke vergoeding krijgen.[d]

a Het Groninger burgerregiment.
b Panden: waarschijnlijk de pendammen en pendingen in Drenthe. Ik kom daarop later terug (Focko Ukenakeuren 1427, en inlating Westerhamrik 1434).
c Bisschop Frederik van Blankenheim, officieel landsheer van de stad Groningen en Drenthe, was op 9 oktober 1423 overleden. De meerderheid van het Utrechtse domkapittel wilde Rudolf van Diepholt als zijn opvolger, maar er waren ook andere kandidaten. Omdat de paus een ander benoemde, ging Rudolf van Diepholt in beroep en werd als bisschop gehuldigd door Overijssel. Hij werd pas in 1432 door de paus erkend. Ondertussen trad vanaf 1425 Zweder van Culemborg als bisschop op. Er was dus gedoe.
d De strekking van deze passage is niet in alle opzichten duidelijk. Ik kom er hierna op terug.

[7] Die van Groningen zullen een kanaal graven van Groningen tot in het Lustigemaar[a] en dat schoon houden zonder schade voor de zijlvesten.
En als ze dat via de houten brug[b] willen laten lopen, zullen zij daarvoor toestemming moeten hebben van degenen die het land ter weerszijden bezitten.
En vanaf dit maar zullen die van Groningen de dijken, Mude[c] en Delf[d] onderhouden en graven tot aan Popemahuis[e], gras gras gelijk met de Scharmer zijlvesten.

a Het Lustigemaar is de waterlossing van de lage landen Harkstede en Scharmer, die via Woltersum naar Oosterdijkshorn loopt.
b Uit deze bepaling blijkt dat het tracé voor het te graven kanaal ten tijde van het sluiten van de overeenkomst nog niet bekend was. Mogelijk gaat het hier om een brug over de 'Damstervaart' (de zuidelijke parallelsloot langs de Grasdijk) bij Hinkemahorn.

c De Mude (ook: *Muda*) is de plaats bij Winneweer vanwaar de Fivel via de Delf in oostelijke richting is afgeleid.
d Het huidige Damsterdiep vanaf Winneweer naar de Eems.
e Ter plaatse van Ekenstein.[18]

[8] Die van Groningen zullen een zijlrechter hebben voor de Scharmerzijl en zullen deze om de drie jaar vervangen, zoals in het Scharmerzijlvest de gewoonte is. De Groninger zijlrechter zal gekozen worden door de abt van Ten Boer samen met de scheppers van het zijlvest.
En de status van deze zijlrechter zal, net als die van de andere zijlrechters, afhankelijk zijn van het door hem vertegenwoordigde aantal grazen.
Ten behoeve van de eerste zijl die gemaakt zal worden, zullen Groningers een voorschot geven van 100 arnhemse guldens.
En de borg van de oude zijlrechter zal blijven totdat de nieuwe rechter is ingezworen en deze een nieuwe borg heeft gesteld.

[9] Wanneer zich een probleem in het zijlvest voordoet waarover hier niets is bepaald, dan zullen de Groningers zich daarmee niet bemoeien, maar zullen ze de zijlrechters de zaak zelf laten behandelen, tenzij de zaken zo gewichtig waren dat men de Groningers verzoekt daarbij de helpende hand te bieden[a]; in dat geval zullen die van Groningen de zijlrechters behulpzaam zijn om hun recht ten uitvoer te brengen met al hun vermogen.

a Bedoeld is het inzetten van de 'sterke arm'. Het Scharmerzijlvest wilde in voorkomend geval graag assistentie krijgen van het Groninger burgerleger, maar alleen wanneer het daaraan zelf behoefte had. Te denken valt aan de bestrijding van externe tegenstanders, maar ook aan het uitvoeren van dwangmaatregelen tegen ingelanden die zich niet naar het gevoerde beleid voegden of zich verzetten tegen opgelegde sancties.

[10] Wanneer zich onenigheid voordoet tussen de stad en de zijlvesten, dan zal dit langs gerechtelijke weg of via arbitrage beslecht worden door de abt van Ten Boer met de vier scheppers van het zijlvest[a] en de Groninger zijlrechter.
En als deze zes personen het niet eens kunnen worden, dan zal de zaak beslecht worden door de abt en de meerderheid van het college.

a Het Scharmerzijlvest telde vier onderdelen of schepperijen: Ten Boer, Woltersum, Grote Harkstede en Scharmer.

[11] De zijlrechter van de stad Groningen zal een borg stellen die gegoed is in het gebied der zijlvesten[a], zodat hij dezelfde positie heeft als de andere zijlrechters met betrekking tot het houden van vergaderingen, het betalen van schot, het schoonhouden van de watergangen en het werk aan de zijl.
En als de zijlrechter van de stad Groningen in gebreke blijft bij het naleven van de zijlbrief, in strijd met het zijlrecht, dan zullen de Groningers hun borg schadeloos houden, maar de andere zijlrechters zijn gemachtigd om daarover naar zijlrecht te oordelen.

a Zie voor het stellen van een borg buiten het eigen rechtsgebied ook het commentaar bij de akte van 1410 onder nummer 8 (hierboven) en dat bij de akte van 1323 (OGD I 276) onder nummer 6 in G&DW 4.[19]

---

[18] Formsma e.a., *Ommelander borgen en steenhuizen*, 391-392.

[12] Die van Groningen en de Scharmer zijlvesten zullen de Ommerke en de Groninger dijken – voor zover de betreffende landen te Delfzijl uitwateren – gezamenlijk schouwen zo vaak ze willen en de breuken opleggen overeenkomstig de zijlrechtsakte.
En de andere twee zijlvesten mogen de Groninger dijken mede schouwen zoals de Scharmer zijlvesten doen.
En wanneer de twee zijlvesten niet wilden schouwen, dan zullen de Scharmer zijlvesten het recht hebben om de dijken samen met de Groninger rechter te schouwen.

[13] Die van Groningen zullen het water van hun Westerhamrik niet leiden langs de weg voor het Cortinghuis, maar door het Lot naast de grondzijl.
En ze zullen hun water niet laten lopen alvorens het diep tot in het Lustigemaar is gegraven en de ebzijl is geplaatst.

[14] Wanneer een Groninger nalatig is met betrekking tot zijn dijken van het Groninger hamrik, dan zal de Raad van Groningen de breuke volgens de inhoud van deze akte binnen vijf dagen aan de zijlrechters voldoen en de zijlrechters mogen hun verteringen ten laste van de beklaagde brengen; de kosten daarvan zullen tegelijk met de breuke worden voldaan.

[15] En als de Raad de breuke niet betaalt zoals hier is bepaald, dan mogen de zijlrechters de dijk in orde brengen.

[16] En als die van Groningen inbreuk maken op deze artikelen en zich niet daaraan houden, dan mogen de Scharmer zijlvesten de dijk van de Groningers dichtmaken en hun watergang dempen; alle voorwaarden verliezen dan hun geldigheid zonder dat de Groningers dit de Scharmer zijlvesten kwalijk zullen nemen; zonder arglist en spitsvondigheden.

[17] Tot getuigenis van de waarheid van deze artikelen hebben wij, burgemeesters en raad, het zegel van onze stad, en ik, broeder Dyoerd, abt van Ten Boer, mijn zegel, en, met advies en instemming van onze gezamenlijke broederschap en conventualen, het zegel van ons convent aan deze akte gehangen.
En ter verdere bevestiging hebben wij, rechters en gezamenlijke gemeenschap der Scharmer zijlvesten heer Hugo te Scharmer, heer Johan te Garmerwolde en heer Mello te Woltersum gevraagd om deze brief met hun zegels te bevestigen. En wij, Hugo, Johan en Mello, priesters, hebben op verzoek van de rechters en gemeenschap onze zegels mede aan deze akte gehangen.

[18] Gegeven in het jaar onzes heren duizend vierhonderd vier en twintig, op donderdag na Jubilate tussen Pasen en Pinksteren.[a]

a Zondag *Jubilate* is de derde zondag na Pasen. Deze viel in 1424 op 14 mei. Op donderdag na Jubilate was het dus 18 mei 1424.

Op de achterkant van de akte staat nog:

Over de twee hamrikken.

---

[19] G&DW 4, *Schilligeham, Redwolde en Paddepoel,* hoofdstuk 4.2 ´Zijlen bij Schilligeham (1323)' p. 6.

Alvorens de topografische en waterstaatshistorische bijzonderheden te bekijken schenken we aandacht aan de passage onder nummer 6. Deze luidt in de originele versie:

> 'Item so zullen de van Gronyngen daertoe helpen mit orer macht dat de pande gheslagen worden ende geholden, ende, als de nye Biscop in dat lant comet, off eer, daertoe helpen dat de ghene de de Ammeryck zullen maken, mogen nemen dat evel ende de eerde by der Ammerick daer men de dyke van maken mach, ende dat sie nemen daervan redelick gelt de dat lant oer is.'

Hierboven heb ik dit vertaald als volgt:

> 'Die van Groningen zullen met hun macht helpen dat de panden worden geslagen en gehouden en, als de nieuwe bisschop in het land komt, of eerder, daarbij behulpzaam zijn dat degenen die de Ommerke zullen maken hun taak kunnen uitvoeren en aardhaling bij de Ommerke doen, en dat de eigenaren van de af te graven landerijen daarvoor een redelijke vergoeding krijgen.'

Ofschoon de betekenis van deze passage niet meteen helemaal duidelijk is, valt er wel uit op te maken dat het Scharmerzijlvest van de stad Groningen een actieve bijdrage verwachtte bij het in orde houden van de waterkeringen aan de bovenloop van de Hunze en ook bij het onderhoud van de oostelijke Hunzedijk – de *Ommerke* – die de westgrens van het Drenterwolder kerspel Engelbert vormde.

Sinds Middelbert en Engelbert in het Scharmerzijlvest waren ingelaten (1370) en de oostelijke Hunzedijk de westelijke buitengrens van het zijlvest was geworden, was de bestuurlijke en waterstaatkundige situatie ingrijpend veranderd. De Groningers hadden in 1392 het 'Gericht van Selwerd´ (ook ´Drenterwolde en Go´ of ´het Gorecht´ genoemd) van het Utrechtse domkapittel gepacht. Van haar nieuwe machtspositie had de Stad gebruik gemaakt om het Schuitendiep te graven om zo het Hunzewater vanaf Uilkenham naar de stad Groningen te leiden. Dit is vermoedelijk kort vóór 1400 gebeurd. In deze periode was het stadsbestuur ook gerechtigd aan de ingelanden van Engelbert en Middelbert aanwijzingen te geven voor het onderhoud van waterstaatkundige werken en kon het ook een afdeling van het Groninger burgerregiment inzetten om onwilligen te dwingen aan hun verplichtingen te voldoen.

Maar lang duurde het stedelijke gezag over het Gorecht niet. Frederik van Blankenheim, die in 1393 bisschop van Utrecht geworden was, nam geen genoegen met het idee alleen in naam heer van Groningen en het Gorecht te zijn. In de jaren 1400 en 1401 belegerde hij de stad met het doel haar te dwingen zich aan hem te onderwerpen. Ofschoon de bisschop er niet in slaagde 'zijn' stad in te nemen, zagen de stadsbestuurders zich in 1405 gedwongen vrede met hun landsheer te sluiten. Daarbij droegen ze de overheidsrechten over 'het Gericht van Selwerd') die zij in 1392 van het Utrechtse domkapittel hadden gepacht, weer aan de bisschop over. Maar het duurde nog tot 1419 alvorens de Groningers de bisschop als landsheer erkenden en hem trouw zwoeren.[20] Enkele jaren later, in 1423, stierf Frederik van Blankenheim en in 1424, toen het Scharmerzijlvest en het stadsbestuur hun akkoord sloten over de inlating van het Oosterhamrik, was er nog geen nieuwe bisschop. De vraag was toen wat een nieuwe bisschop, als hij eenmaal in functie was, met het Gorecht zou gaan doen.

---

[20] Van den Broek, *Groningen, een stad apart*, 26-27.

In de inlatingsakte van 1424 komen het stadsbestuur en het Scharmerzijlvest overeen dat de Groningers – ondanks de onzekere bestuurlijke situatie – hun strijdmacht zullen inzetten om ervoor te zorgen dat de vroeger gemaakte afspraken over de waterkeringen buiten het gebied van het zijlvest en dat van de stad Groningen zelf worden nageleefd. We moeten daarbij in concreto denken aan de 'knijpen' die in de bovenloop van de Hunze, op Drents grondgebied dus, de toestroom van het Drentse water beteugelden. Uit deze bepaling kunnen we afleiden dat het Scharmerzijlvest in de praktijk machteloos stond tegen de overlast van het Drentse water en behoefte had aan gewapende assistentie.

Uit het vervolg van de bepaling blijkt dat men de kerk wel in het midden wilde laten: de verwijzing naar 'de komst van bisschop' – deze was gewoon eens in de vier jaar naar het noorden te komen – doet vermoeden dat men bereid was de zaak netjes met de prelaat te bespreken. Alleen moest dat niet te lang duren: er konden zich noodsituaties voordoen, waarbij onmiddellijke reparatie van de 'Hamriksdijk' (*Ommerke*) nodig was. Dan moest er een instantie zijn die het gezag en de macht had om degenen die daartoe verplicht waren aan het werk te zetten en ook de 'aardhaling' te regelen. Dat laatste wil zeggen: aan te wijzen van welke percelen zoden mochten worden gestoken om de dijk te repareren en ervoor te zorgen dat de eigenaren van die grond een redelijke compensatie zouden krijgen. Partijen kwamen overeen dat ook in zo'n geval Groningen de helpende hand zou bieden.

Het bovenstaande lijkt me een bevredigende interpretatie van de besproken passage. Er blijft echter iets wringen. Dat komt doordat het mij maar niet duidelijk wil worden wat de werkwoordelijke uitdrukking '*nemen dat evel'* precies betekent. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* geeft vele voorbeelden van de uitdrukking 'euvel nemen', maar geen ervan past goed bij de context van deze akte. *Evel* of *euvel* betekent 'kwaad' of 'slecht' in brede zin en levert eigenlijk geen probleem op. De moeilijkheid zit meer in het werkwoord *nemen.* In de kwestieuze zin heeft *nemen* twee verschillende objecten: (1) *dat evel* en (2) *de eerde by der Ammerick.* De bedoeling van de zinsnede 'de aarde bij de Ommerke nemen' is niet voor misverstand vatbaar: om de Ommerke te kunnen repareren en verbeteren moet van elders aarde worden gehaald. Er zijn verschillende oude overeenkomsten bewaard gebleven waarin percelen worden aangewezen of aangekocht met het doel om er zoden te steken voor de verbetering van een dijk. Het werkwoord *nemen* kunnen we in deze uitdrukking dus vertalen met 'halen' of 'wegnemen'. Maar kan *nemen* in deze concrete betekenis ook verbonden worden met het object *het euvel*? De betekenis zou dan zijn: 'het kwaad wegnemen', waarbij *dat evel* staat voor het kwaad dat een zwakke dijk voor de ingelanden en andere belanghebbenden is. Naar mijn eigen gevoel wringt deze constructie, en het onbehaaglijke gevoel wordt bevestigd door het ontbreken van passende voorbeelden in de grote woordenboeken. Maar het werkwoord *nemen* zou hier ook de betekenis van 'aanvaarden', 'accepteren' kunnen hebben: degenen die verplicht zijn de Ommerke te onderhouden moeten *dat evel* (in dit verband op te vatten als 'die last') 'aanvaarden' of 'op zich nemen' en doen wat van hen verwacht wordt. Als deze laatste interpretatie juist is – hetgeen ik vermoed – hebben we te maken met een *zeugma* van het type 'hij stak de straat over en zijn sleutel in het slot'.

In het vorige deel heb ik erop gewezen dat de taalkundige Wobbe de Vries een verklaring heeft gegeven voor het woord '*Omerke*' en van mening was dat hiermee de Borgsloot of de dijk daarlangs werd bedoeld. In het artikel waarin De Vries zijn opvatting ten beste gaf, haalt

hij ook de hierboven besproken passage aan.[21] Anders dan ik ondervindt hij geen enkel probleem bij de interpretatie ervan. Dat komt doordat het woord '*evel*' volgens hem 'teelgrond' betekent. Het is echter de vraag of hier de wetenschapper Wobbe de Vries aan het woord is of dat we te maken hebben met een al dan niet geleerde gok. Ik heb in geen enkel woordenboek of oude tekst een aanwijzing gevonden die De Vries' interpretatie van het woord 'evel' ondersteunt.

We zullen nu de verschillende waterstaatkundige aspecten van de akte nalopen.

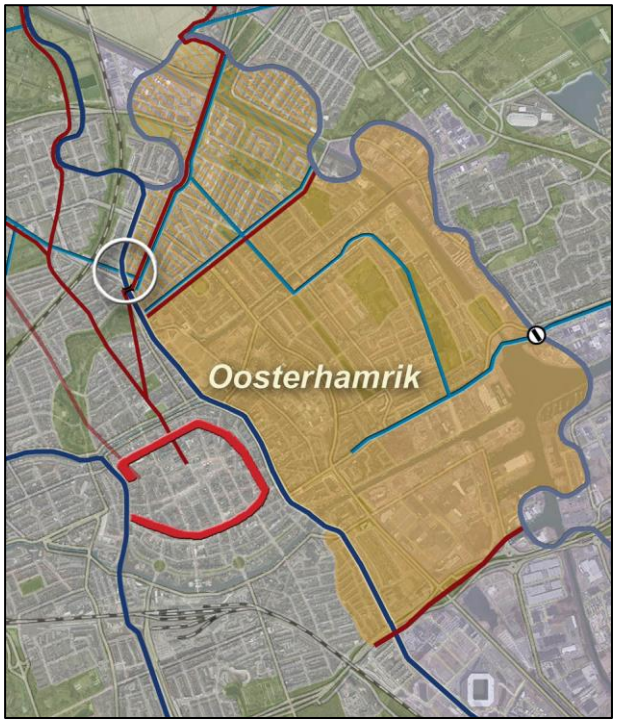

Het Oosterhamrik in 1424

De cirkel geeft de plaats van de grondzijl aan die in de passages 3 en 13 wordt vermeld. De tochtsloot van het Westerhamrik kruiste hier het Selwerderdiep (de omgelegde Hunze). Het Westerhamrik waterde via de sloot langs de Korreweg op de oude Hunzebedding af.

Het gearceerde gebied tussen de Hunze, het Selwerderdiep en de Korreweg hoorde vanouds tot het Westerhamrik. Na de omlegging van de Hunze werd het Selwerderdiep de grens tussen de twee stadshamrikken en werd dit gebied bij het Oosterhamrik gerekend.

De Groningers moesten de dijken rondom hun Oosterhamrik (ze zijn op het kaartje niet ingetekend) op orde brengen en houden. De zuidelijke grens is de Groenedijk (hier aangegeven met een rode lijn).

Er is geen zekerheid over het verloop van de tochtsloten in het Oosterhamrik. Ingetekend zijn de hoofdwatergangen zoals ze in de negentiende eeuw waren. Het vreemde verloop heeft te maken met een oude, reeds vroeg afgesneden Hunzekronkel midden in het Oosterhamrik.

Op de plek waar de tochtsloot van het Oosterhamrik door de Hunzedijk ging (bij het latere Oosterhoogebrug dus) moesten ebdeuren komen (zie de aktetekst onder nr. 5). De sluis moest bij calamiteiten – zoals een doorbraak van de dijk langs het Schuitendiep en Selwerderdiep – worden gesloten om het gebied van het Scharmerzijlvest tegen het Drentse water te beschermen.

Onder nr. 7 werd vastgelegd dat de Groningers een kanaal zouden graven van Groningen tot in het Lustigemaar, dat vanuit de richting Woltersum noordwaarts stroomde en bij Oosterdijkshorn uitkwam. Het door de Groningers gegraven kanaal kennen we nu als (een gedeelte van) het Damsterdiep.

---

21 Wobbe de Vries, 'Groninger topographica', in: *Nomina Geographica Neerlandica*; Geschiedkundig onderzoek der Nederlandsche aardrijkskundige namen, uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap X (1936) 97-163, aldaar 100.

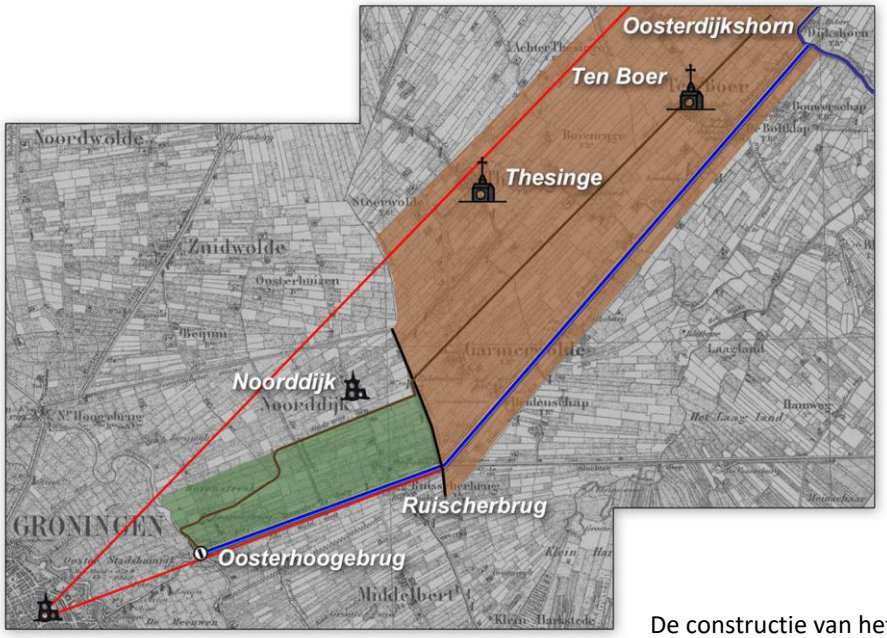

De constructie van het Damsterdiep (1424)

Het tracé tussen de oude Hunzebedding en de Borg bij Ruischerbrug – de Borg is op het bovenstaande kaartje aangegeven met een zwart lijntje – volgt de perceleringsstructuur van het zuidelijke deel van Noorddijk (het groene gebied op het kaartje), het stuk tussen de Borg en (Ooster)Dijkshorn past in de kavelstructuur van het Vierendeel (het bruine gebied).

Verrassenderwijs loopt de oriëntatie van deze verkaveling parallel aan een lijn die men kan trekken tussen de Petruskerk te Loppersum (niet op het kaartje) en de Sint Maartenskerk te Groningen. De afstand tussen beide punten bedraagt ruim 17 km. Die afstand is zo groot dat we ons maar moeilijk kunnen voorstellen dat de verkaveling van het bruin gekleurde gebied afgeleid zou kunnen zijn van deze oriëntatielijn. Anderzijds: helemaal uitsluiten kunnen we deze mogelijkheid niet. Wanneer men echt een lijn tussen deze punten van groot sacraal belang – de Sint Maartenskerk en de Petruskerk behoren beide tot de alleroudste christelijke kerken van Groningerland, de eerste was de hoofdkerk van het Gorecht, de tweede had dezelfde status in het dekenaat Loppersum) – heeft willen construeren, waren er wel technische middelen om dit te realiseren. Toch ligt het meer voor de hand dat de kolonisten bij de ontwikkeling van het betrokken gebied zijn uitgegaan van een of meer nederzettingen op de linker oeverwal van de Fivel en dat de door hen aangehouden richting toevallig parallel liep aan de lijn Groningen-Loppersum. Maar een opmerkelijk toeval is het wel.

Ter weerszijden van de knik bij Ruischerbrug (of liever: bij de Rollen) werd het Damsterdiep parallel aan bestaande keringen en watergangen gegraven. Binnen de prefectuur liep het Damsterdiep op een afstand van c. 30 meter ten noorden van de Woldweg (in een akte van 1408 *Wyrkeszuidwending* genoemd, de grens tussen Noorddijk en Middelbert); op Fivelgoër bodem liep het nieuwe kanaal op een afstand van 200 meter parallel aan de Grasdijk, met aan de zuidzijde daarvan de waterlossing van Heidenschap, Middelbert en Engelbert.

Ten oosten van de Borg vormde de Stadsweg (hier aangegeven met een dun bruin lijntje) de grens tussen het Vierendeel (het Fivelgoër deel van het door de Wolddijk omsloten gebied dat via de Winsumerzijl uitwaterde) en het Scharmerzijlvest. Deze grens, tevens

waterscheiding, liep dwars door de dorpsgebieden van Garmerwolde en Ten Boer, hetgeen erop zou kunnen wijzen dat ze jonger is dan de oudste ontginningsperiode. Daarop duidt ook het feit dat deze kering exact in het verkavelingspatroon past.

Binnen het kerspel Noorddijk volgt de Stadsweg een tracé dat doet vermoeden dat men deze weg doelbewust vanaf de Hunzepassage bij het latere Oosterhoogebrug naar de waterscheiding ten oosten van de Borg heeft geleid. Over de oudste geschiedenis van de Stadsweg hoop ik elders meer te kunnen meedelen.

Damsterdiep vanaf Ruischerbrug
Het is niet juist om te zeggen dat het Damsterdiep op de Martinitoren is geraaid, al lijkt het er wel op! Het Damsterdiep ligt een kleine 30 meter ten noorden van de kerspelgrens tussen Noorddijk en Engelbert. Die grens – de *Wyrkeszuidwending* – is wel op de Sint Maartenskerk geraaid.

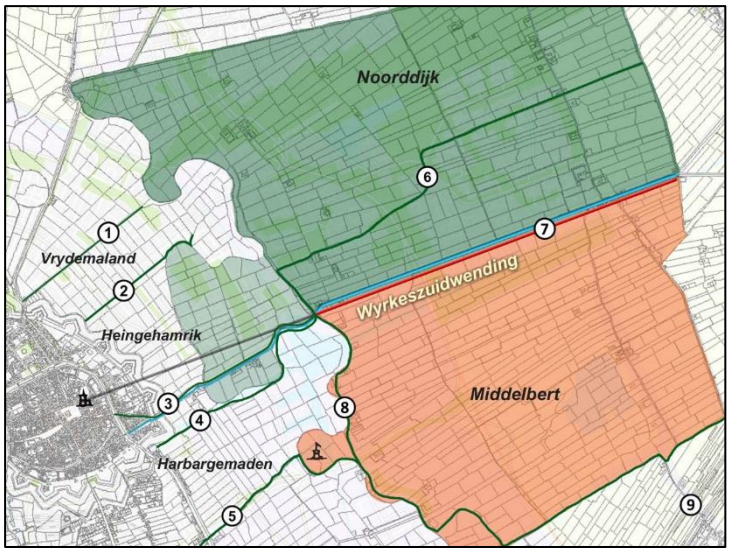

Het Damsterdiep en de grens tussen Noorddijk en Middelbert

Op dit kaartje zijn enkele oude wegen ingetekend.

1. Korreweg
2. Vrydemaweg
3. 'Nieuwe' weg naar Fivelgo
4. Harbargeweg of Herebure-zuidwending
5. Groenedijk
6. Stadsweg
7. Hinkemahornsterweg, later Woldweg geheten
8. Euvelgunnerweg
9. Olgerweg

Het Damsterdiep past in de verkaveling van het zuidelijk deel van Noorddijk en ligt even ten noorden van de grens met Middelbert. Deze grens werd gevormd door een dijk: de *Wyrkeszuidwending*. Over deze zuidwending liep de weg naar de Hinkemahorn bij Ruischerburg.

Voor de afvoer van het water van het Groninger Oosterhamrik heeft men in Noorddijk de eerste kavelsloot ten noorden van de kerspelgrens benut.

De Woldweg in Ruischerbrug

Deze weg loopt over de op de Sint Maartenskerk georiënteerde oude kerspelgrens tussen Noorddijk en Middelbert.

Bij Ruischerbrug

Het Eemskanaal verstoort het oude beeld. Maar ook het bovenstaande – inmiddels alweer achterhaalde – Googleplaatje vertoont nog wel enkele sporen van de oude situatie. Zo is de evenwijdig aan het Damsterdiep lopende Grasdijk herkenbaar. Dat geldt ook voor het noord-zuid georiënteerde stukje Borgsloot ten zuiden van Damsterdiep en Eemskanaal.

Ten oosten van de Harkstederweg ligt een ‘eigen weg’ die hier twee boerderijen ontsluit (ont*sloot*, want inmiddels is alles opgeruimd in verband met de aanleg van Meerstad), op het stukje Borg, waarop de Grasdijk aansloot.

Dit alles is beter te zien wanneer we wat verder inzoomen.

Sporen bij Ruischerbrug

Vage kleurverschillen in het land tonen (bij het rechter pijltje) de loop van de Grasdijk en het oude tracé van de watergang die aan de zuidzijde van deze dijk liep en sinds 1370 het water van de kerspelen Middelbert en Engelbert naar het Lustigemaar afvoerde.

In de vijftiende eeuw komt die watergang in de bronnen voor als 'Damstervaart' en 'Oude Damstermaar'.

Het linker pijltje wijst naar een spoor van de Borgwal en Borgsloot.

'Eigen weg' bij Ruischerbrug

Deze weg ligt (lag?) in het verlengde van de Grasdijk. Op het grondgebied van het kerspel Garmerwolde is het Damsterdiep – in de vijftiende eeuw ook wel Groningerdiep genoemd! – gegraven door een bestaande kavelsloot die c. 300 meter ten noorden van en parallel aan de Grasdijk liep.

Bij Hinkemahorn

De weg heeft dezelfde oriëntatie als de Grasdijk. We kijken naar het zuidwesten. De huizen staan aan de Harkstederweg.

Ten zuiden van deze weg heeft vermoedelijk het steenhuis Hoytekamahem gestaan waarvan onlangs sporen zijn opgegraven.[22]

[22] Zie J.R. Veldhuis, Een archeologisch inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (IVO-P) in het plangebied Meerstad, gemeente Groningen (Gr), met een bijdrage van K.L.B. Bosma. ARC-Rapporten 2010-206, Groningen, 2011, ISSN 1574-6887. Zie ook G&DW 7, *De Hunze omgeleid.*

'Darg' bij Ruischerbrug (Hinkemahorn)

In de loop der eeuwen is veel moeite gedaan om de Hinkemahornsterweg in orde te krijgen en te houden. De inwoners van Duurswold moesten met zoden en wilgentenen een fundering voor de weg maken en werden herhaaldelijk opgeroepen om kapot gereden of verzakte stukken weg te repareren. Ook nu nog ligt dit stukje grond, waar de Borg en de Grasdijk op elkaar aansluiten, erg laag en is de grond er moerig.

Tot voor kort herinnerde ten zuiden van het Eemskanaal nog een vaag spoor aan de middeleeuwse Grasdijk, tegenwoordig is ook dat laatste overblijfsel verdwenen. Ten noorden van het Eemskanaal is hij echter nog goed te zien.

Grasdijk en Eemskanaal ten zuiden Garmerwolde

Ten zuiden van Garmerwolde loopt de Geweideweg dood tegen de hoge dijk van het Eemskanaal. We staan op de kanaaldijk en kijken in noordoostelijke richting.
De huizen links op de foto staan aan de noordzijde van de Grasdijk, die ooit de grens vormde tussen twee verschillende verkavelingsblokken en tussen de kerspelen Garmerwolde in het noorden en de Heidenschap in het zuiden. Rechts zien we nog net het Eemskanaal, dat hier schuin door de middeleeuwse verkaveling loopt.

De naam van de dijk leeft voort in de straatnaam Grasdijkweg.

We zullen nu de oude situatie ten noordoosten van Ruischerbrug nader bekijken.

Dijken en watergangen

1. Wyrkeszuidwending
2. Borgwal
3. Beijumerzuidwending
4. Grasdijk met de waterlossing van de Heidenschap, Middelbert
5. Borgwal en Borgsloot bij Hinkemahorn

Klein Harkstede komt in de vijftiende eeuw als parochie voor, maar de bronnen zijn niet eenduidig. Van Heidenschap is minder bekend. De parochie van die naam heet in een register van c. 1450 *vacua* ('leeg') te zijn. Waarschijnlijk was de zielzorg toen al overgenomen door de pastoor van Garmerwolde. De kerk is in 1589 gesloopt. Misschien hebben Klein Harkstede en Heidenschap oorspronkelijk deel uitgemaakt van een veel groter Garmerwolde. Het is ook niet uitgesloten dat ze bij Scharmer hebben gehoord. De naam *Scharmerzijlvest* wijst in elk geval op de belangrijke positie van dat kerspel. Het kerspel Scharmer bestond in elk geval reeds in 1231. In dat jaar is de kerk in die nederzetting aan Wittewierum geschonken.

Overigens is de loop van de 'Damstervaart' (nr. 4 op het plaatje) niet zeker. Zoals in het vorige deel vermeld, is het denkbaar dat deze vaart ten westen van de huidige rioolwaterzuiveringsinstallatie van het Noorderzijlvest bij Garmerwolde aansloot op een bestaande watergang die oostwaarts liep en via de Kleisloot in het Lustigemaar uitkwam.[23]

Hinkemahorn: Grasdijk hoek Borg

We kijken naar het noorden. Hier sloten de Grasdijk en de Borg op elkaar aan. Een perceelsgrens met aan weerszijden verschillende gewassen is alles wat tot voor kort van een wellicht 1000 jaar oude grens restte.

Nu – in 2015 – is het laatste spoor van deze grens verdwenen.

[23] G&DW 7, *De Hunze omgeleid*, hoofdstuk 7.1 'Middelbert en Engelbert (1370)'.

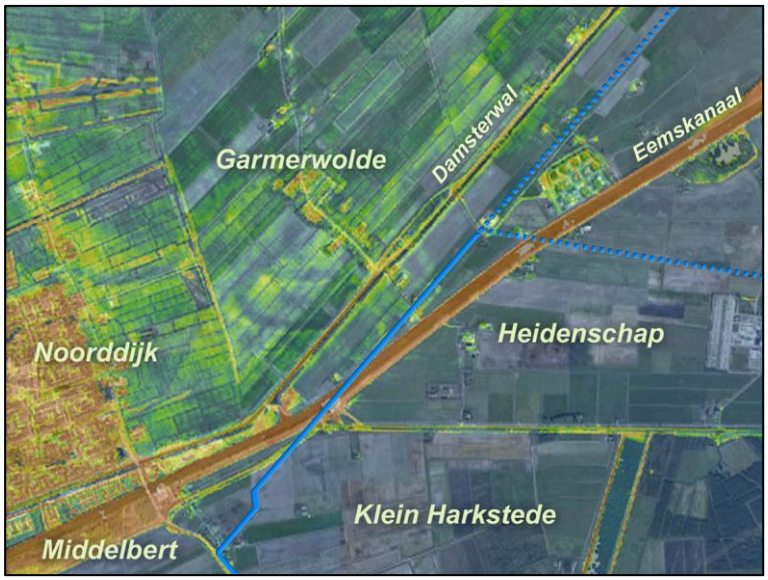

Tussen Noorddijk en Heidenschap

Combinatie van het satellietbeeld en de AHN-hoogtekaart maakt allerlei bijzonderheden zichtbaar:

- de relatieve hoogte van het Eemskanaal (bruin van kleur)
- de laagte van Duurswold (het gebied op de rechterhelft van het plaatje)
- sporen van waterlopen uit de tijd dat hier een veenlaag lag (tussen Noorddijk en Garmerwolde)
- de Damsterwal (de noordelijke dijk langs het Damsterdiep)

De in de vijftiende eeuw aangelegde Damsterwal werd halverwege de zeventiende eeuw verbreed en opgehoogd om te dienen als trekpad langs de trekvaart naar Delfzijl. Sindsdien is de weg verschillende malen verder uitgebouwd. In de negentiende eeuw ging hij als weg nr. 41 deel uitmaken van het Rijkswegennet. Nu is deze weg bekend als N360.

De hoge ligging van het Eemskanaal illustreert de middeleeuwse waterproblematiek. In het Eemskanaal-Noord-Willemskanaal wordt tussen Farmsum en de sluis bij De Punt hetzelfde peil aangehouden (Winschoterpeil, 0,62m +NAP). Bij De Punt ligt het aanliggende land op een hoogte van ruim 2 meter boven NAP; het kanaal ligt daar dus bijna 1,5 meter lager dan het maaiveld. Bij de Grasdijk ligt het maaiveld op 1,25 m onder NAP, dat wil zeggen dat het Eemskanaal daar ruim 1,80 meter boven het peil van de landerijen ligt.

Het natuurlijke niveauverschil tussen De Punt en het lage land bij Garmerwolde bedraagt ongeveer 3,5 meter. Het spreekt voor zich dat de Ommelander Friezen er belang bij hadden om de ‘panden’ in Drenthe te slaan en te houden (zie de oorkondetekst van 1424 onder nr. 6 op p. 32).

Peilverschillen aan de Sluiskade

Het Winschoterpeil of Eems-Dollardpeil ligt op 0,62m +NAP, het Electrapeil (Reitdiep en Van Starkenborghkanaal) op 0,93m -NAP. Het verschil bedraagt dus een ruime 1,5 meter (bij de Oostersluis, de Sluiskade en de Dorkwerdersluis).
De groene aanslag op het beton van de sluiskolk geeft het peilverschil aan.

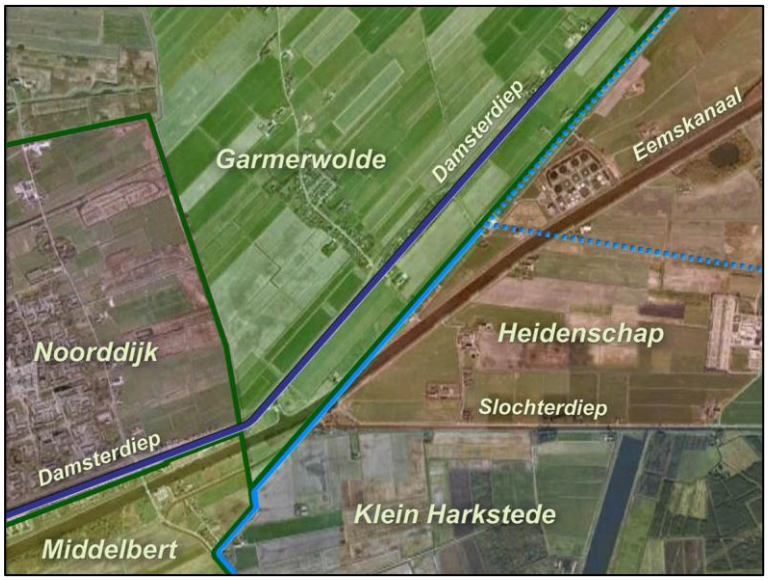

Het 'Nije Diep' (Damsterdiep) en de belendende kerspelen

In 1424 is het Damsterdiep even ten noorden van de *Wyrkeszuidwending* (de kerspelgrens met Middelbert) gegraven. Aan de oostzijde van Noorddijk kruiste het nieuwe diep de Borgwal en kwam het Fivelgoër kerspel Garmerwolde binnen.

Men had ervoor kunnen kiezen om het Oosterhamrikswater vanaf dit punt naar de watergang langs de Grasdijk te leiden waardoor Engelbert en Middelbert sinds 1370 afwaterden. Uit de akte van 1370 die we in deel 7 (*De Hunze omgeleid*, p. 7-10) hebben besproken, weten we dat de twee Drenterwolder kerspelen deze watergang samen met anderen moesten onderhouden. Met die anderen zijn wellicht de ingezetenen van het kerspel Heidenschap bedoeld. Niet voor niets vormt de Grasdijk de kerspelscheiding tussen Garmerwolde en Heidenschap. Gekozen werd echter voor een tracé dat zo'n 275 meter ten noorden van en parallel aan de Grasdijk liep, door het kerspelgebied van Garmerwolde en, verderop, Ten Boer.

De scheiding tussen Klein Harkstede en Heidenschap valt vrijwel geheel samen met het uit 1659-1660 daterende Slochterdiep. Alleen een smal gérend streepje land bij de Grasdijk hoort bij het kerspel Heidenschap hoewel het aan de zuidzijde (de 'Harksteder kant') van het Slochter- of Rengersdiep ligt.

De situatie tussen Hinkemahorn en De Rollen op een 19e eeuwse kaart

(GrA T817-3577, bewerkte uitsnede)

Het pijltje wijst naar een gérend stukje land ten zuiden van het Slochterdiep dat bij het kerspel Heidenschap behoort.

Het perceleringspatroon van het gebied tussen de Grasdijk en het Slochterdiep (de Heidenschap) wijkt hier af van wat de kadasterkaart en de oude topografische kaart laten zien. Daar komen de verkavelingspatronen van de Heidenschap en Klein Harkstede met elkaar overeen, zodat de indruk ontstaat dat deze gebieden oorspronkelijk één ontginning zijn geweest.
Men zou kunnen denken dat dit gebied ooit bij Garmerwolde heeft gehoord en dat er, na de aanleg van de Grasdijk en de afwatering erlangs, uit praktische overwegingen nieuwe kerspelen zijn gesticht. Een ander scenario is echter meer waarschijnlijk: de kolonisatie van het gebied van Heidenschap en Harkstede staat los van die van Garmerwolde en is begonnen vanaf de waterloopjes in deze buurt. De Grasdijk is dan de waterscheiding en organisatorische grens tussen de verschillende nederzettingen.

De verkleinde dertiende-eeuwse kerk van Garmerwolde

De romano-gotische kerk van Garmerwolde dateert uit het derde kwart van de dertiende eeuw. In de negentiende eeuw wilde men het hele gebouw afbreken. In 1859 ging het schip inderdaad tegen de vlakte. Alleen het transept en het koor bleven gespaard.

Oorspronkelijk was de dertiende-eeuwse kerk van Garmerwolde opmerkelijk groot. Zou deze kerk destijds ‘op de groei’ gebouwd zijn, met het oog op de ontginningen in het gebied dat later Heidenschap werd genoemd? Of is het omgekeerd: herinnert ze aan een tijd van voorspoed die in de dertiende eeuw al op haar einde liep? Mogelijk is er een periode geweest waarin het de parochianen van Garmerwolde zozeer naar den vleze ging dat ze een nieuwe grote kerk wilden waarin ruimte was voor vele altaren die door evenzovele vicarissen werden bediend.

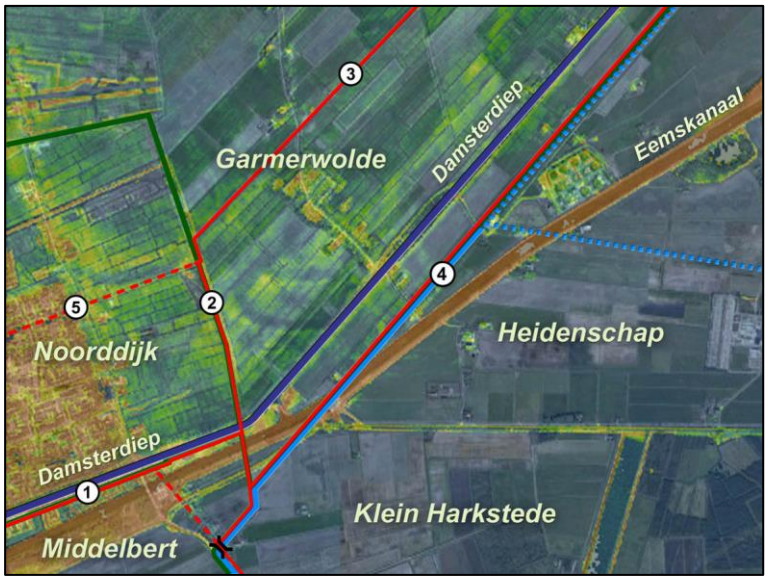

Oude landwegen

1. Wyrkeszuidwending
2. Borgwal
3. Buursterzuidwending of Stadsweg
4. Grasdijk
5. Stadsweg (gemeente Groningen)

Voordat het 'Nije diep' of 'Groningerdiep' (het Damsterdiep) was gegraven, liep de oudste landweg naar de oostelijke gewesten over de *Wyrkeszuidwending*. Bij de Borg kon men linksaf om via de Buursterzuidwending (nu Stadsweg) naar Ten Boer te gaan of rechtsaf om zich via de Grasdijk oostwaarts of via de Borgwal zuidoostwaarts in de richting van Duurswold te begeven.

Waarschijnlijk dienden de smalle watergangen langs dezelfde route ook als schipsloten. Dat lijkt te volgen uit het feit dat de sloot die aan de zuidzijde langs de Grasdijk liep en die in 1370 benut werd voor de afleiding van het water van Middelbert en Lettelbert, in een oude bron 'Damstervaart' wordt genoemd.[24]

Ik vermoed dat het tracé van de Stadsweg in het kerspelgebied van Noorddijk kort na de aanleg van het Damsterdiep tot stand is gekomen.[25] Voor het verkeer van en naar Duurswold en het Oldambt werd oudtijds vooral de Ulger- of Olgerweg gebruikt (niet op het kaartje). Uit de inlatingsakte van Middelbert en Engelbert van 1370 weten we dat de Groningers toen bezig waren met een andere weg, die ze 'Hinkemahorn' noemden. Deze naam zal te maken hebben met de vreemde knik die de Borg hier maakt.

Op dit plaatje is linksonder over de Borgsloot een brug getekend en met een rode stippellijn een hypothetische weg aangegeven. Het is niet helemaal duidelijk hoe de oude situatie hier – bij Hinkemahorn – is geweest en welke veranderingen hier wanneer hebben plaatsgevonden. Het is denkbaar dat de hier getekende 'Hinkemahornstertil' de 'houten brug' is waarvan in de oorkonde van 1424 onder nummer 7 melding wordt gemaakt. Zoals bij de bespreking van die tekst is aangegeven, was het tracé voor het nieuwe kanaal nog niet vastgesteld toen de afspraken werden gemaakt. Men hield op dat moment wellicht nog rekening met de mogelijkheid dat de sloot ten zuiden van de Wyrkeszuidwending zou worden verbreed en dat men deze bij de Hinkemahorn zou willen aansluiten op de oude

24 GrA T1357-559 (30 maart 1419).
25 Een publicatie over de Stadsweg is in voorbereiding.

'Damstervaart' langs de Grasdijk. In dat geval zou vermelding van de brug over de Borgsloot bij Hinkemahorn zinvol zijn.[26]

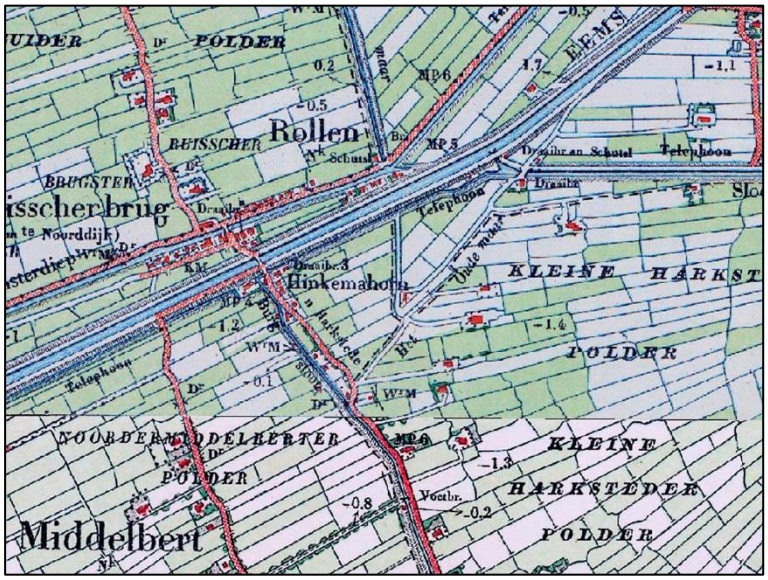

Hinkemahorn op de oude topografische kaart

De naam 'Hinkemahorn' staat op de 'chromotopografische kaart' bij het streekje ten zuiden van het Eemskanaal. De voormalige waterlossing van Middelbert en Engelbert is aangegeven als 'Het Oude Maar'. Goed is te zien dat het Slochterdiep gegraven is vanaf de plek waar het Damsterdiep de Borgsloot kruiste.

Bij Hinkemahorn was de grond 'dargachtig' en slap, zodat de weg daar veel onderhoud vergde.

Meerstad in aanleg

[26] Meer over dit alles in het 'Zijpad Hinkemahorn'.

Hoe dargachtig de grond in de Hinkemahorn ook is, in verband met de aanleg van Meerstad gaat de hele zaak op de schop. Daarmee verdwijnen de laatste sporen van de vroegere infrastructuur.

Shovels aan de Borgsloot

In de 'oksel' tussen het Eemskanaal en de Borgsloot werd in de herfst van 2013 druk gegraven. Op de achtergrond zien we de huizen aan de Harkstederweg te Ruischerbrug. Die weg liep naar de oude Draaibrug nr. 3 over het Eemskanaal, die even ten oosten van de huidige Borgbrug lag.

De watergang op de foto draagt weliswaar de eeuwenoude naam van Borgsloot, maar is pas gegraven in het kader van de verbreding van het Eemskanaal aan het eind van de jaren vijftig van de vorige eeuw. Hij komt enkele tientallen meters ten zuiden van de Slochtersluis in het Slochterdiep uit.

Zoals we zagen kan het water van de Borgsloot in de Middeleeuwen via de Damstervaart (later 'het Oude Damstermaar' genaamd) aan de zuidzijde van de Grasdijk naar het Lustigemaar gelopen hebben.

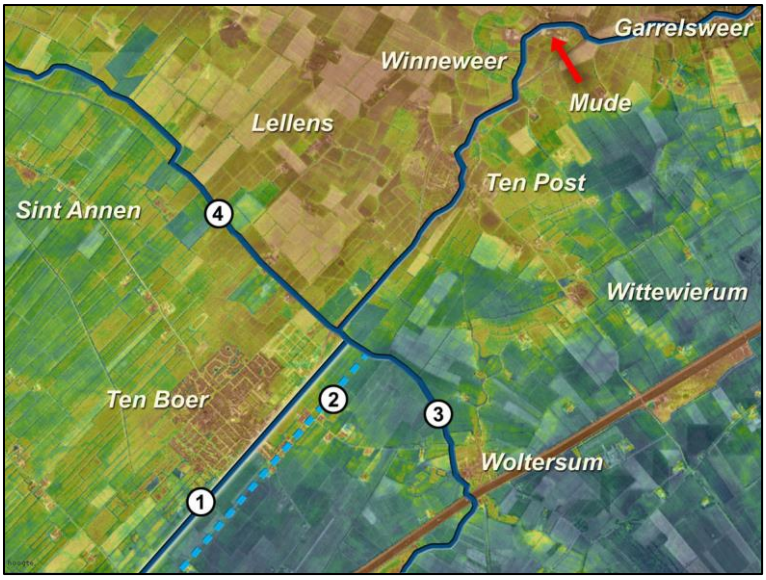

Damsterdiep en Lustigemaar

1. Damsterdiep
2. Waterlossing van Heidenschap, Harkstede, Middelbert en Engelbert (Oude Damstervaart, veronderstelde loop)
3. Lustigemaar
4. Westerwijtwerdermaar of Stedumermaar

De voormalige bedding van de Fivel is herkenbaar als een hoge rug, vooral tussen Woltersum en Ten Post.

Volgens P.M. Bos ('De Fivel en hare verzanding') liep het Lustigemaar oorspronkelijk verder naar het noordwesten (Westerwijtwerdermaar). Dat is een interessante gedachte die nadere overweging verdient. Zeker is wel dat men ten behoeve van de afvoer van het door dit maar en het Lustigemaar aangevoerde water een gemeenschappelijke watergang heeft

gegraven in de richting van Ten Post. Daarvoor werd gebruik gemaakt van een van de kavelsloten die het land tussen Ten Boer en Ten Post indeelden. Even ten westen van Ten Post sloot het rechte kanaaltje aan op een oude Fivelkronkel. Vanaf die plek volgde het water – met een paar aanpassingen – enkele stukjes oude rivierbedding tot aan de Mude bij Winneweer (de plaats waar de Delf richting Eems aftakte).

Monding van het Lustigemaar in het Damsterdiep: eindpunt van het door de Groningers te graven kanaal

Links de monding van het het Lustigemaar (met camping en kanoverhuurbedrijf 'De Banjer'), rechts het Damsterdiep. In de verte is het torentje van Woltersum zichtbaar.

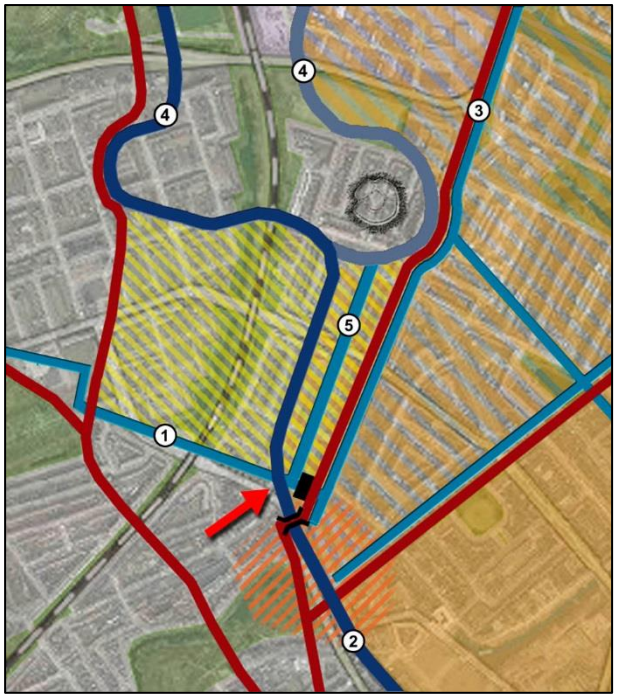

Bij het Cortinghuis (1424)

1. Tochtsloot van het Westerhamrik
2. Selwerderdiep (omgelegde Hunze)
3. Kleisloot met de Kleiweg daarlangs
4. Hunze
5. Afvoerkanaal voor het Westerhamrik

Het pijltje wijst naar de 'grondzijl', waardoor het water van het Westerhamrik onder het Selwerderdiep door naar het Oosterhamrik stroomde.

De Tie is oranje, het Lot geel gearceerd. Het oude Oosterhamrik heeft een vlakke oranje kleur, het gedeelte dat er na de omlegging van de Hunze aan toegevoegd is, heeft een oranje arcering.

Om de zaak niet al te onoverzichtelijk te maken heb ik de kort tevoren gegraven *Nye Graft* weggelaten.

Toen het Groninger Oosterhamrik in 1424 in het Scharmerzijlvest werd ingelaten, werden strenge eisen gesteld aan de afdichting van deze polder. Er mocht via het Oosterhamrik geen vreemd water het gebied van het Scharmerzijlvest binnenkomen.

In het bijzonder ten noorden van de stad Groningen noopte deze eis tot bijzondere maatregelen. Het water van het Westerhamrik liep sinds de omleiding van de Hunze omstreeks 1400 via een 'grondzijl' (duiker met klep; bij het pijltje) onder het Selwerderdiep door naar de Kleisloot en het watergangensysteem van het Oosterhamrik. Na de inlating van het Oosterhamrik in het Scharmerzijlvest mocht dat niet meer. In de akte van 1424 lezen we onder punt 13: 'Die van Groningen zullen het water van hun Westerhamrik niet leiden langs de weg voor het Cortinghuis (de Kleiweg), maar door het Lot naast de grondzijl.' Het Scharmerzijlvest was bang dat anders vreemd water (vanuit het Westerhamrik) het eigen gebied binnen kon komen. De doorgang onder de Kleiweg (op het kaartje aangegeven met een rode lijn langs de Kleisloot) moest worden gedicht (het zwarte blokje op het kaartje!) en het water van het Westerhamrik moest vanaf de grondzijl evenwijdig aan het Selwerderdiep naar de Hunzebedding bij het Cortinghuis worden geleid. Het daartoe aangelegde kanaaltje (5) mondde even boven het Selwerderdiep in de oude Hunzebedding uit.

Later in hetzelfde jaar, op 5 december 1424, werd nog een aanvullende overeenkomst gesloten: de prelaten, hoofdelingen en rechters van de Acht Zijlvesten – met uitzondering van Kropswolde – en de buren van het Oosterstadshamrik, verklaarden dat ze zich zouden houden aan de afspraken die in 1343 waren gemaakt over het '*suderwater, de loedycken, de panden en de Prumesleke*'.[27] De betreffende akte uit 1343 is niet bewaard gebleven; alleen door deze vermelding weten we dat ze bestaan heeft.

In december 1424 werd afgesproken dat de Acht Zijlvesten in het vervolg de *'ammerykedycken'* – hier zijn waarschijnlijk de oude Hunzedijken van Engelbert en Middelbert bedoeld – samen zouden schouwen alsmede de dijken van het Groninger Oosterhamrik en de Wolddijk. Er zouden gemeenschappelijke 'warven' (bijeenkomsten) worden gehouden in Ten Boer. Deze punten zouden van kracht blijven totdat men Kropswolde en Westerbroek zover zou hebben gebracht dat ze zouden meewerken of dat ze rechtens vrijgesteld zouden worden. Het stuk werd bezegeld door burgemeesters en raad van Groningen, de abt van Ten Boer en Herder Ludynge.

De akte van 5 december 1424 doet denken aan de aantekening op de oorkonde 14 augustus 1317 waarin bepalingen voor het Zijlvest der Drie Delfzijlen werden vastgelegd,[28] en aan een passage in de Focko Ukena-keuren van 25 april 1427[29]: *'Item zo sallen alle lande daerto helpen dat de Drenthen ende anders lude de van oldes schuldich hebben gheweest ende synt noch schuldich de pand van der Ommerik, Drent ende Krepiswolde nederwert to holden, dat zy de holde updat de arme lude binnen dijck ende anders in Vreeslant also yammerlik nicht van horen water worde voerdervet, ende ist noet, zo bidden al Umlant Focken, Hisseke ende Ymelen, hovedelinghe over de Eemze ende hoer vrunden dat ze hem daerto willen helpen.'*

---

27 GrA T708-59 fol. 46, reg.nr. 12. Zie G&DW 4, *Schilligeham, Redwolde en Paddepoel*, hoofdstuk 4.5 'Tussen Harssens en de Mude'.

28 OGD I 255.

29 GrA T2-20 (RF 1427.20).

De betekenis van deze passage is me niet in alle opzichten duidelijk, maar ik meen erin te lezen dat alle Ommelanders het hunne zullen doen om druk uit te oefenen op de Drenten en de anderen die van oudsher verplicht zijn om de keringen van Ommerke, Drenthe en Kropswolde te onderhouden, opdat de arme mensen binnendijks en elders in de Friese Ommelanden niet jammerlijk door hun water worden verdorven; en als het nodig is moeten de Ommelanders de Oostfriese hoofdelingen Focko Ukena van Leer, proost Hisko Abdena van Emden en Ymele to Grimersum om hulp vragen.

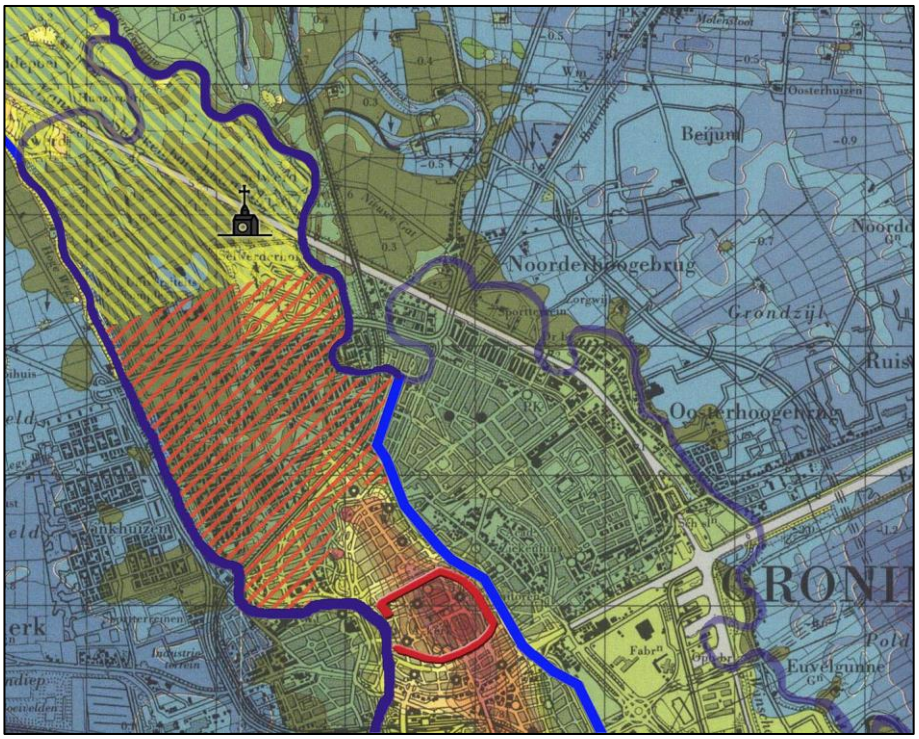

Het Westerstadshamrik, Selwerd en Paddepoel ingesloten

Na 1424 waren er nog enkele gebieden die ingesloten waren tussen A en Hunze: het Westerhamrik (op het kaartje oranje gearceerd), Selwerd en de Paddepoel (aangegeven met een gele arcering). Sinds het graven van het rak Dorkwerd-Platvoetshuis[30] zat ook de Hoge Paddepoel, onderdeel van het Hunsingoër kerspel Wierum, in hetzelfde schuitje.

In 1434 volgde het Groninger Westerhamrik het voorbeeld dat het Oosterhamrik tien jaar eerder had gegeven en trad toe tot het Scharmerzijlvest. De inlatingsakte van het Westerstadshamrik is vooral interessant doordat dit stuk allerlei details duidelijk maakt die tot dusver raadselachtig zijn gebleven.

Het kan geen kwaad om op deze plaats nog eens te wijzen op de verwarrende omstandigheid dat er in het verleden sprake is geweest van twee verschillende Westerstadshamrikken.[31] Hier hebben we het over het Westerstadshamrik dat ten ***oosten*** van het Reitdiep ligt, het andere Westerstadshamrik ligt ten ***westen*** van het Reitdiep en hoort onder het Aduarderzijlvest. Het omvatte onder meer het gebied dat in de vijftiende eeuw 'Westerdijk' werd genoemd.

---

30 Zie hierboven onder 8.1: 'Het Westerdiep naar Wierum'.

31 Zie hierboven, p. 28.

De inlating van het Westerhamrik in het Scharmerzijlvest (1434)

De watergang die ten behoeve van het Westerhamrik vanaf de Grondzijl parallel aan de Kleiweg naar de Borgham was gegraven (nr. 5 op het kaartje 'Bij het Cortinghuis' op p. 50), voldeed niet. Waarschijnlijk ondervond het teveel concurrentie van het Selwerderdiep, dat 125 meter verder naar het westen in de oude Hunzebedding uitmondde. Daardoor kon het Westerhamrik zijn water niet kwijt. Dat moet de reden zijn geweest waarom na korte tijd ook het Westerhamrik tot het Scharmerzijlvest toetrad.

De originele inlatingsakte van het Westerhamrik dateert van 10 november 1434, maar is niet bewaard gebleven. De oudste tekst bevindt zich in een *vidimus* (een geauthentiseerd afschrift) van 24 februari 1629. Die tekst is daarna ingeschreven in een achttiende-eeuws register.

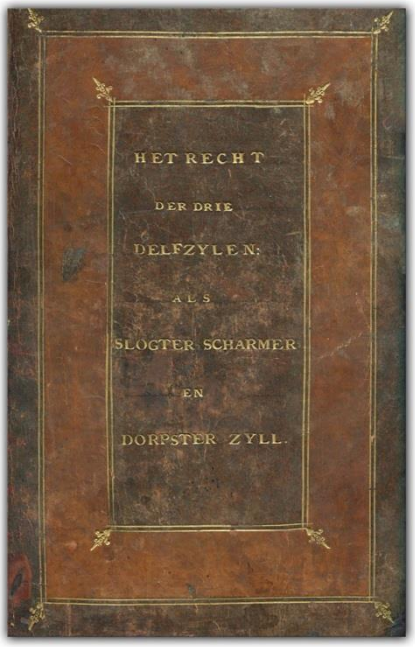

De 'fundatiebrieven' van het Generale Zijlvest der Drie Delfzijlen

De archiefbeschrijving van dit boek luidt: 'Register van "fundatiebrieven", akten betreffende het zijlvest der Drie Delfzijlen uit de periode 1285-1751, met inhoudsopgave. Afschrift.'

Dit achttiende-eeuwse register (met het opschrift *'Het Recht der Drie Delfzylen als Slogter, Scharmer en Dorpster Zyll'*) is aangelegd in het kader van de verbetering van de bestuurlijke organisatie van het gewest Stad en Lande, waardoor de Hoge Justitiekamer een controlerende functie kreeg op het terrein van de waterstaatszorg.

Vanwege de grote omvang van de inlatingsakte van het Westerhamrik beperk ik me nu tot het geven van een overzicht van de belangrijkste punten in hedendaags Nederlands.

GrA T708-63 (10 november 1434)[32]

Burgemeesters en raad van Groningen en de gezamenlijke buren en ingelanden van het Westerstadshamrik enerzijds en abt Dyurd en het convent van Ten Boer met de gezamenlijke rechters en gemeenschap van Scharmerzijl anderzijds, sluiten een overeenkomst over de voorwaarden waaronder de buren en ingelanden van Groningen met het Westerhamrik door de sluis van het zijlvest in Delfzijl zullen mogen uitwateren.

[1] Het Westerhamrik zal zijn dijken dicht houden en twee voet verhogen, aan de bovenkant een halve roede breed, om het Westerhamrik heen, van de stad bijlangs het Westerdiep[a] tot aan de Kadijk[b]; de Kadijk moet zo hoog en sterk gemaakt worden als de dijk langs het Westerdiep, dan oostwaarts om tot aan de Grondzijl en dan tot aan de Tie bij de Steentil[c], zodat geen vreemd water binnenkomt van het Westerdiep, van de Paddepoel of van het Oosterdiep[d].

a Reitdiep
b Penningsdijk, de grens tussen de Stadstafel en Selwerd
c Zie het volgende kaartje
d Hunze

[2] Het Westerhamrik moet een schotdeur maken bij de Grondzijl. Die moet neergelaten worden wanneer de dijken van het Westerhamrik breken.

[3] De buren en ingelanden van de beide stadshamrikken en die van het Scharmerzijlvest zullen samen de Hamrik- en Groninger dijken[a] schouwen zo vaak zij willen, maar die van het Scharmerzijlvest mogen alle dijken schouwen, ook wanneer de anderen dat niet willen.

a Welke dijken zijn hier bedoeld? Dit is een echo van de eerder genoemde akte van 5 december 1424.

[4] Die van het Westerhamrik zullen de watering die ze hebben van de Grondzijl door het Lot bij het Cortinghuis naar de 'Olden Ae'[a], dempen en afsluiten. Ze moeten de dam zo sterk en hoog houden, dat er geen vreemd water binnen kan komen.

a De Hunze. Het Scharmerzijlvest is nog altijd bevreesd voor water dat via de Hunzebedding binnen zou kunnen komen.

[5] Het Westerhamrik mag en zal een zijl leggen door de Sint Walfridusweg[a], twee oude muurstenen breed en twee oude muurstenen hoog.

a Bedumerweg.

[32] Een transcriptie van de tekst vindt men als Bijlage 3 bij dit deel, in Driessens *Monumenta* II, 274-278 en op http://www.cartago.nl/oorkonde/mgd074e.xml.

[6] Het Westerhamrik moet de Scharmerzijlvesten naar vermogen bijstaan, opdat de panden boven in Drenthe[a] geslagen en gehouden worden.

a Het slaan en houden van de waterkeringen in Drenthe. Zie daarover ook de eerder genoemde akten van 1343, 1424 en 1427. Het gaat om een gemeenschappelijke verplichting van de Acht Zijlvesten: allen moeten helpen om de Drenten te dwingen hun water binnen de perken te houden.

[7] De buren en ingelanden van het Westerhamrik moeten meehelpen met het onderhoud van het nieuwe diep[a] dat het Oosterhamrik naar het Lustigemaar heeft gegraven, en dat van de zijl bij Oosterhoogebrug. Verder moeten ze 'gras gras gelijk'[b] meewerken aan het onderhoud van dijken en mondingen tot aan Popemahuis.[c]

a Damsterdiep
b Naar rato van de omvang van hun grondbezit
c Ekenstein

[8] Het Westerhamrik en het Oosterhamrik zullen samen een zijlrechter hebben voor de Scharmerzijl, waarbij elke drie jaar wordt gewisseld.

[9] Wanneer iemand in de toekomst de 'Ammercke dijcke'[a] of de dijken van de twee Groninger hamrikken, of een van deze met geweld doorgraaft, dan zal dat onheil gezamenlijk worden gekeerd.

a Waarschijnlijk de legendarische Ommerke die voor het eerst in de inlatingakte van 1370 wordt genoemd. Uit een akte van 1548 kan men opmaken dat de westelijke dijk van Engelbert bedoeld wordt.[33]

[10] De akte wordt bezegeld door burgemeesters en raad te Groningen.

[11] Gedaan op Sint Maartens avond 1434 (10 november 1434).

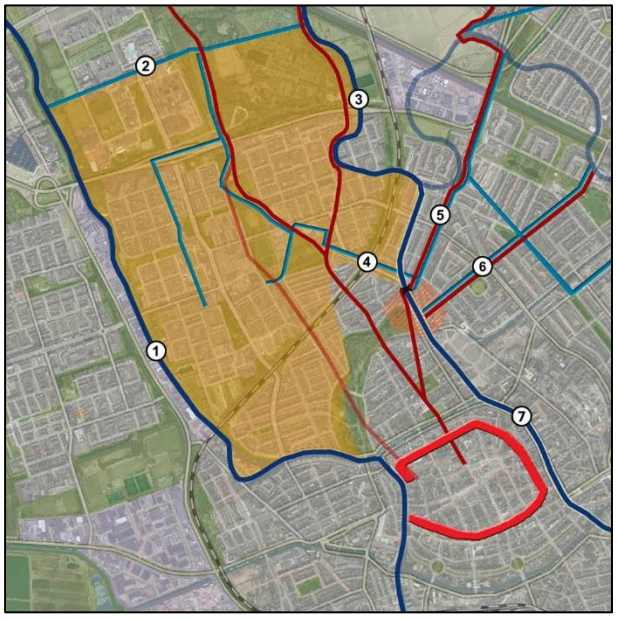

Het Westerhamrik in 1434

1. Westerdiep (Drentse A)
2. Kadijk of Penningsdijk, de noordelijke grens van de Stadstafel
3. Oosterdiep (Hunze)
4. Hoofdwatergang van het Westerhamrik
5. Kleisloot en Kleiweg
6. Korreweg met sloot
7. Schuitendiep-Selwerderdiep

De Tie is het oranje-gearceerde gebied bij de kop van de Korreweg. Hier bevinden zich op korte afstand van elkaar de in de akte van 1434 genoemde Steentil (*Scharenslijpersbrug*) en de Grondzijl, de 'onderleiding' waardoor het water van het Westerhamrik onder het Selwerderdiep door naar het Oosterhamrik stroomde.

Op het volgende plaatje is dit duidelijker te zien.

33 GrA T708-75 reg.nr. 62 (1548).

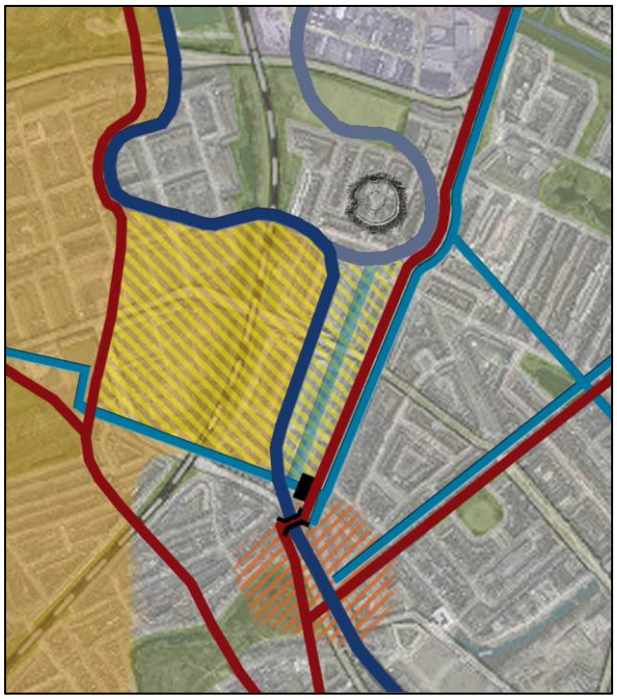

Bij het Cortinghuis (1434)

Aangegeven zijn de Tie (met oranje arcering) en ’t Lot (geel gearceerd).

Het plaatje laat zien welke wijzigingen bij de inlating van het Westerhamrik in het Scharmerzijlvest werden geëist. De watergang die het Westerhamrik op grond van de inlatingsakte van het Oosterhamrik van 1424 door ’t Lot in de richting van het Cortinghuis had moeten maken is nu afgedamd en op het plaatje weergegeven met een doorzichtige lichtblauwe lijn. De dam die op grond van bepaling 13 van de inlatingsakte van het Oosterhamrik in de tochtsloot van het Westerhamrik had moeten worden gelegd tussen de Grondzijl en de Kleiweg, is uitgegraven. In plaats daarvan is een schotdeur (een zwart blokje) geplaatst die gesloten kon worden wanneer een van de Westerhamriksdijken zou breken en er via de tochtsloot ‘vreemd’ water het Scharmerzijlvest zou kunnen binnenkomen.

Ook de Scharenslijpersbrug of Steentil is ingetekend. Deze brug diende het landverkeer dat vanaf de Tie het Selwerderdiep moest kruisen om op de Kleiweg te komen.

Reitdiep en Damsterdiep op de kaart van Sebastianus Munsterus (1489-1522)

We zien Noordwest-Europa op zijn kop. In de cirkel ligt Groningerland. Links van de stad Groningen het Damsterdiep, rechts van de stad het Reitdiep.

Het graven van het Damsterdiep had ingrijpende economische en politieke gevolgen. Het opende voor de Groningers de weg naar de Eemsmond, waar ze stuitten op de Hamburgse invloedssfeer. De grote Hanzestad had zich meester gemaakt van Emden om vanuit dat steunpunt de zeeroverij vanuit Oostfriese havens te bestrijden.

Zegel van de stad Hamburg

In 1434 sloten Groningen en Hamburg een voorlopige vrede, die weldra definitief werd.

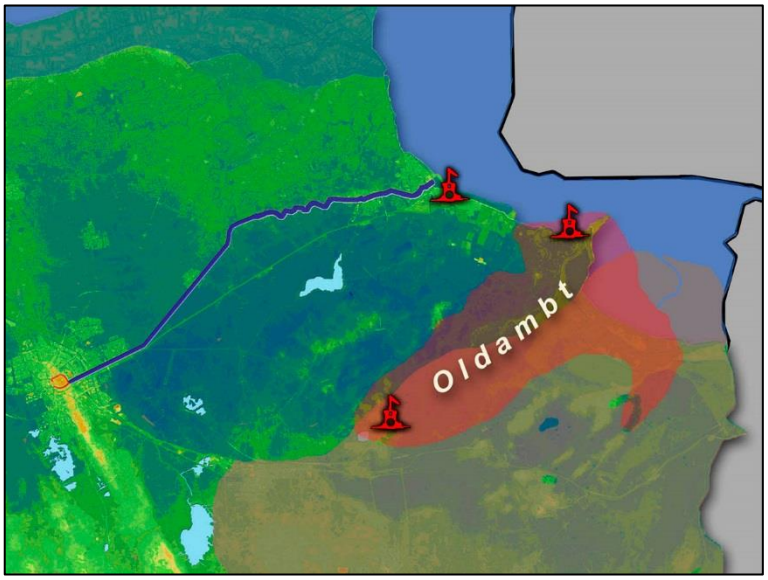

Groningen en de Eemsmond

Aangegeven zijn, behalve het Damsterdiep, de sterkten van Ripperda in Farmsum, Houwerda in Termunten en Gockinga in Zuidbroek.

Door het graven van het Damsterdiep ontstond er een goede vaarverbinding tussen Fivelgo en de stad. Ook het Oldambt, dat tot dusver erg geïsoleerd was geweest en op het oosten was georiënteerd, kwam nu binnen de invloedssfeer van Groningen.

De Groningers wilden hun stapelrecht ook in deze oostelijke streken erkend zien. Ze kwamen daardoor in conflict met de Ripperda's van Farmsum (Fivelgo), de Houwerda's in Termunten (Klei-Oldambt) en de Gockinga's in Zuidbroek (Wold-Oldambt). Ze dwongen de Ripperda's tot samenwerking en slaagden erin de Oldambtster hoofdelingen uit te schakelen. Zo ontstond de latere 'stadsjurisdictie' Oldambt.

8 Alle kanten op

8.1 Het Westerdiep naar Wierum
8.2 Noorddijk, Wetsingerzijl en Westerdijk
8.3 De Stadshamrikken
8.4 Selwerd en Paddepoel

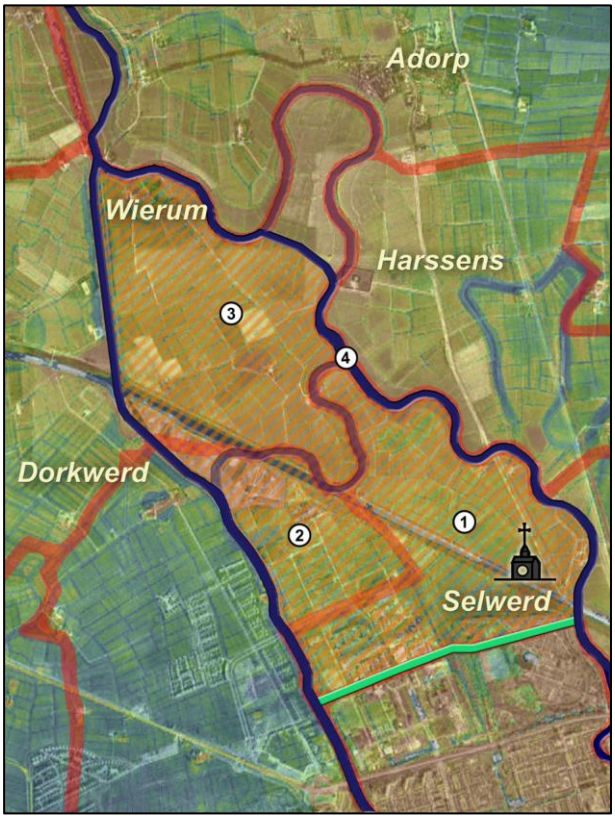

Ook Selwerd en de Paddepoel zijn ingesloten

Kerspelgrenzen zijn aangegeven met rode lijnen. Het groene lijntje is de Penningsdijk, de grens tussen Selwerd en de Stadstafel van Groningen.

1. Selwerd
2. Dorkwerd
3. De Hoge Paddepoel
4. De Mude

Na de inlating van het Westerhamrik in het Scharmerzijlvest resteerden nog twee gebieden die ingesloten waren tussen A en Hunze: het noordelijkste puntje van de oude prefectuur – het landje Selwerd met het gelijknamige klooster – een stukje van het kerspel Dorkwerd en een deel van het kerspel Wierum, de Hoge Paddepoel. Deze gebieden zijn op het plaatje oranje gearceerd; tussen Dorkwerd en de Mude zien we de oude loop van de Drentse A. Selwerd wordt van het Groninger Westerhamrik gescheiden door de Penningsdijk.

Er waren in theorie drie opties voor de waterlossing van deze gebieden: zuidwaarts naar het Westerhamrik (met aansluiting op het Scharmerzijlvest en uitwatering op de Eems),

oostwaarts naar de Nieuwe en Olde Ae met uitwatering op het Reitdiep via de Wetsingerzijl, of westwaarts naar het Aduarderdiep met aansluiting op het Aduarderzijlvest en uitwatering via de Aduarderzijl. In het laatste geval moest het water van Selwerd en de (noordelijke) Paddepoel wel het Westerdiep kruisen. Ook al was dit in technisch opzicht wellicht lastig, het is wel de variant waarvoor in 1435 is gekozen.

Er bestaat verwarring over de naam Paddepoel. Dat is geen 'poel', maar een hoogte. In het Fries is een *pôle* een plekje grond dat iets hoger ligt dan zijn omgeving en gewoonlijk door sloten of ander water omringd is, maar hetzelfde woord kan ook een kwelder of met gras begroeide buitendijkse aanwas aanduiden die alleen bij hoge vloed onderloopt.

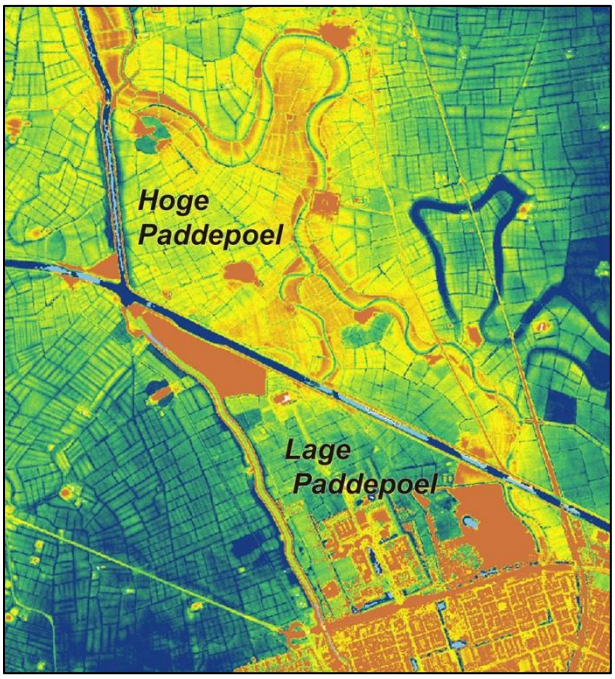

De Hoge en Lage Paddepoel

In Wikipedia staat te lezen dat de Hoge Paddepoel het gedeelte is dat het dichtst tegen de Hondsrug aanligt, ten noorden ervan zou dan de Lage Paddepoel liggen.

Dat het precies omgekeerd is, kan men op de hoogtekaart goed zien. De Lage Paddepoel is het gedeelte ten zuiden van de oude loop van de Drentse A, de Hoge Paddepoel is het onder Wierum ressorterende deel ten noorden ervan.

Selwerd en de Paddepoel krijgen toegang tot de Aduarderzijl (1435)

(GrA T172-24)

Op 12 maart 1435 gaf het Aduarderzijlvest toestemming aan Selwerd en de Paddepoel om hun water via de watergangen van het Aduarderzijlvest naar de Aduarderzijl te laten lopen om het daar op zee te kunnen lozen.

Bij deze gebeurtenis gaat het – net zoals bij de eerder besproken inlatingen – niet om de afvoer van het Drentse water zelf, maar om de oplossing van waterstaatkundige problemen die veroorzaakt werden door het Drentse bovenwater en door de relatieve daling van de bodem in de buurt van Groningen.

Het onderste plaatje op de voorgaande bladzijde laat de originele 'inlatingsakte' zien die in het archief van het klooster Selwerd berust.[34] De tekst van deze akte is ook ingeschreven in het *Cartularium* van het klooster Selwerd.[35] In dat uit perkamenten bladen bestaande boek zijn de belangrijkste archiefstukken van het klooster ingeschreven. De administratie van het klooster is met de aanleg van dit 'schaduwarchief' begonnen in 1507 en na voltooiing ervan zijn ook latere stukken ingeschreven.

Afschrift van de inlatingsakte in het Cartularium van Selwerd (rechter pagina)

(GrA T172-20 fol. 138v-140)

34 GrA T172-24 reg.nr. 159.

35 GrA T172-20, fol. 139v-140.

GrA T172-24 regest nr. 159 (1435)[36]

De rechters en gemene meente van de drie delen van de zijlvesten van Adewerderzijl, zijnde het convent van Adewert, de buren van Middaech en van Lyuwerderwolde enerzijds, en abt Poncien en conventualen van Zelwert en de gemene buren van de Paddenpoel anderzijds, oorkonden een overeenkomst te hebben gesloten over het leggen van een grondzijl in het Westerdiep, waardoor het convent van Zelwert en de buren van de Paddenpoel kunnen uitwateren op de Adewerderzijl, met bepalingen over het onderhoud en de schouw van de dijken, het graven en onderhouden van een watering van de grondzijl naar het Brundekemaer, de verdeling van de kosten van het aanleggen van een nieuwe zijl bij Adewerderzijl en het onderhoud daarvan, onder schadeloosstelling van het convent van Zelwert door Bruen Klinge, Henrick Kater, These Huginge, Sybrant van Loqwert en de buren van de Paddepoel. 12 maart 1435 (in suncte Gregorys daghe).

[1] Wij, rechters en hele gemeenschap van de drie delen van de zijlvesten van Aduarderzijl, te weten het convent van Aduard, die van Middag[a] en van Lieuwerderwolde enerzijds, en wij Pontiaan, abt, en gezamenlijke conventualen van Selwerd en gezamenlijke buren van de Paddepoel aan de andere kant, verklaren aan iedereen en betuigen met deze akte dat wij op de volgende punten en voorwaarden overeengekomen zijn:

a De Drentse kerspelen maken niet langer deel uit van het Aduarderzijlvest.

[2] Op de eerste plaats hebben wij rechters en gemeenschap van de drie onderdelen van het zijlvest voornoemd vergund en toegestaan, gunnen en staan toe aan het convent van Selwerd en de gezamenlijke buren van de Paddepoel dat zij een grondzijl[a] door het Westerdiep[b] leggen die drie voet in het vierkant wijd zal zijn en waardoor zij voor eeuwig mee zullen uitwateren via de Aduarderzijl.

a We zagen al eerder wat een grondzijl is: een afsluitbare duiker onder een watergang door.
b De benedenloop van de Drentse A, nu bekend als Reitdiep. De eerste vermelding van de naam 'Reitdiep' dateert uit 1449.

[3] En deze grondzijl moeten het convent en de buren van de Paddepoel leggen op een geschikte plaats die in gemeenschappelijk overleg wordt gekozen en ze moeten de grondzijl zo dicht en vast maken en houden dat de drie delen van onze zijlvestenij geen vreemd water toestroomt als gevolg van deze grondzijl.[a]

a Met het vreemde water wordt hier water vanuit het Reitdiep bedoeld. Dat kan zowel Drents water als zeewater zijn.

[36] Een transcriptie van de akte vindt men hierna als bijlage 4 en op de website van Cartago. Een oudere transcriptie – abusievelijk op 12 maart 1430 gedateerd – geeft Driessen, *Monumenta Groningana inedita,* 279-280. De verkeerde datum vindt men ook bij Feith, *Catalogus* 213 nr. 4; Kooper, *Waterstaatsverleden,* 129, Wieringa, *Aduarder Zijlvest,* 29, Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten,* 36.

[4] En wij, de drie delen van de zijlvesten voornoemd, zullen jaarlijks drie personen aanwijzen die meehelpen om hun dijken te inspecteren; deze personen zullen de helft krijgen van de breuken die daarop zijn vastgesteld, en de andere helft van de breuke zullen de rechters van de Paddepoel krijgen.

[5] En de drie personen die wij jaarlijks zullen aanstellen zullen de voornoemde dijken schouwen wanneer het hun goeddunkt; de andere rechters zullen de schouw niet weigeren.

[6] De voornoemde dijken moeten twee voeten hoog boven de uiterdijk zijn en aan de bovenzijde een halve roede breed zijn.[a]

a De dijken rondom het Selwerderland (zeedijken!) zijn dus maar 60 cm hoog en 2 meter breed.

[7] Wanneer deze rechters tijdens hun inspectieronde langs de dijken constateren dat een dijk niet in orde is, dan zal degene aan wie de dijk toebehoort vervallen in een breuke van een oude schild[a], waarbij dertig oude vlaamsen worden gerekend voor één schild; welke breuke hij terstond moet betalen. Als hij de breuke niet betaalt mogen de rechters deze meteen verhalen op zijn goed, waar ze dat ook aantreffen, zonder dat hij zich daartegen mag verzetten.

a De oude schild (*écu d'or*) was in 1337 ingevoerd door de Franse koning Filips VI en was meer dan een eeuw de standaard voor de gouden munten in Europa. De waarde was gelijk aan 45 groninger stuivers of 1,5 goudgulden. Aan het einde van de vijftiende eeuw kostte een koe in Groningerland 5 goudguldens.

[8] Verder zullen die van het convent van Selwerd en de buren van de Paddepoel de genoemde grondzijl onderhouden zonder kosten en schaden van de drie delen van de zijlvesten, en ze zullen ook de watergang van de grondzijl naar het Brundekemaar[a] graven en eenmaal in het jaar zonder kosten en schaden van het zijlvest schoonmaken tot in het genoemde maar en wel binnen acht dagen na 1 mei, op een boete van twee oude schilden, waarin ze zullen vervallen wanneer ze de watergang dan niet schoonmaakten.

a Het Brundekemaar was de watergang waarlangs Dorkwerd op het Aduarderdiep loosde. Zie daarvoor hoofdstuk 6.3, p. 50-54).

[9] Verder zal men een nieuwe zijl met een binnenwijdte van 14 voet bouwen, die bij Aduarderzijl zal staan; en van de kosten en de arbeid die voor die nieuwe zijl nodig zijn zullen het convent van Selwerd en de buren van de Paddepoel het vierde deel voor hun rekening nemen, totdat de nieuwe zijl functioneert.

[10] Daarna zullen het convent en de buren van de Paddepoel een zijlrechter aanstellen zoals de drie delen van het zijlvest doen, en dan zullen ze de genoemde twee zijlen, nieuw en oud, en de dijken die daarbij horen onderhouden ten eeuwigen dagen, zoals de andere zijlrechters van de zijlvesten doen.[a]

a Van de gelegenheid van de inlating van Selwerd en de Paddepoel werd blijkbaar gebruik gemaakt om een nieuwe extra-zijl te bouwen bij de omstreeks 1400 gelegde Aduarderzijl. Dit wijst erop dat de eerste zijl bij nader inzien te krap was. De wijdte van de nieuwe zijl is

aanzienlijk: 4,20 meter! De ingelatenen dragen een kwart van de stichtingskosten van de nieuwe zijl. Daarna gaan Selwerd en de Paddepoel volwaardig meedoen met het zijlvest.[37]

[11] De abt en het convent van Selwerd hebben beloofd dat er een zijlrechter zal worden aangesteld. Mochten ze hierin nalatig zijn, dan mogen de drie delen van de zijlvesten beslag leggen op de conventsgoederen van Selwerd, zonder tegenspraak van abt en convent.

[12] Verder hebben Bruyn Klinge, Henrick Kater, These Huginge en Sybrant van Loquard[a] en de gezamenlijke buren van Paddepoel de abt van Selwerd beloofd hem en zijn convent te vrijwaren van deze kosten, elke buur voor zijn deel.[b]

a Bruen Klinge en Hendrick Kater komen herhaaldelijk voor als burgemeester van Groningen. De beide anderen horen ook tot de Groninger raadskringen. Zij zijn blijkbaar de belangrijkste buren van de Paddepoel en hebben het initiatief genomen.
b Selwerd hoeft dus helemaal niets te betalen!

[13] De buren van de Paddepoel en de zijlvesten van Aduarderzijl zullen abt en convent van Aduard niet hinderen bij de visserij.[a]

a Zou dit wel kloppen? Moet het niet zijn: 'De buren van de Paddepoel en het convent van Selwerd mogen de zijlvesten van Aduarderzijl niet hinderen bij de visserij'?

[14] Verder is afgesproken dat, wanneer er baten komen van de Drenten[a] of anderen die in de toekomst mede zullen uitwateren door de genoemde zijlen, dat mede ten goede zal komen aan het convent van Selwerd en de buren van de Paddepoel, zoals aan de andere zijlrechters van de zijlvesten.

a De zaak met de uit het zijlvest getreden Noorddrentse kerspelen moet blijkbaar nog geregeld worden.

[15] Ter kennisgeving en ten bewijze van deze punten hebben wij, Rudolf, abt van Aduard, en Pontiaan, abt van Selwerd, de zegels van onze conventen en wij, [vertegenwoordigers van] Middag het zegel van ons landschap aan deze brief gehangen.

[16] En wij, burgemeesters en raad van de stad Groningen, hebben op verzoek van de drie delen van de zijlvesten en de buren van de Paddepoel ook het zegel van onze stad aan deze brief gehangen.

[17] Gegeven in het jaar onzes heren duizend vierhonderd vijf en dertig,[a] op sint Gregoriusdag.[b]

a Driessen heeft abusievelijk het jaartal 1430. Dit onjuiste jaartal is daarna door iedereen overgenomen.
b Sint Gregorius: 12 maart.

We zullen hierna enkele bepalingen afzonderlijk bekijken.

[37] Zie ook 'Aduarderdiep en Aduarderzijl(en)'.

In de aanhef van de oorkonde (1) ontbreken de drie Noorddrentse kerspelen die voor het eerst in 1313 en nog in 1382 deelgenoot waren in het Aduarderzijlvest. Hun plaats is ingenomen door het landschap Middag. Het is niet precies bekend wanneer dit gebied deel van het zijlvest is gaan uitmaken, maar de toetreding zal ongetwijfeld samenhangen met het voltooien van het Aduarderdiep en de verplaatsing van de gemeenschappelijke uitwatering van de Arbere naar de plaats ten noorden van Feerwerd waar nu Aduarderzijl ligt.[38] Daarmee kregen ook de kerspelen van Middag (Ezinge, Feerwerd, Garnwerd, Fransum, Oostum en het ten westen van het Reitdiep gelegen deel van Wierum) een betere uitwatering. Het verleggen van de uitwatering van Aduard (bij Arbere) naar Aduarderzijl is ook de reden waarom de Noorddrenten geen partner meer zijn in het zijlvest. Hun water loopt nog wel door de watergangen van het zijlvest, maar de afstand tussen de Noorddrentse dorpen en de zijl ten noorden van Feerwerd is zo groot, dat van de inwoners daarvan niet verlangd kan worden dat ze ook zelf komen meewerken aan het onderhoud van de zijl en de zijltocht. Een 'gewoon lidmaatschap' van het zijlvest is voor hen niet langer mogelijk. Over de vergoeding die zij het zijlvest zouden moeten betalen vanwege het feit dat hun water wél door de Aduarderzijl geloosd wordt, is op het moment waarop de afspraken met Selwerd en de Paddepoel worden gemaakt nog geen regeling getroffen. Dat blijkt uit afspraak nr. 14.

Eerst in 1437 kwam met de Drenten een regeling tot stand. Ze werden vrijgesteld van de verplichting schot op te brengen en hoefden ook geen werkzaamheden meer te verrichten. In plaats daarvan moesten ze jaarlijks een vaste vergoeding betalen ten bedrage van ƒ36.[39] Er is daarna nog herhaaldelijk onmin geweest over de hoogte van het te betalen bedrag. Dezelfde materie is ook aangestipt in deel 6, *De Arbere en het Aduarderdiep*, hoofdstuk 6.5 'Het Aduarderdiep gegraven (c. 1400)' en is uitvoerig besproken door Wieringa in zijn dissertatie over het Aduarderzijlvest.[40]

Om het water van Selwerd en de Paddepoel naar het watergangenstelsel van het Aduarderzijlvest te brengen moest het 't Groninger- of Westerdiep (later Reitdiep genaamd) kruisen. Dat gebeurde door middel van een 'grondzijl' of 'onderleiding': een houten koker op de bodem van het Reitdiep en ingegraven in de beide dijken (punt 2 van de akte).

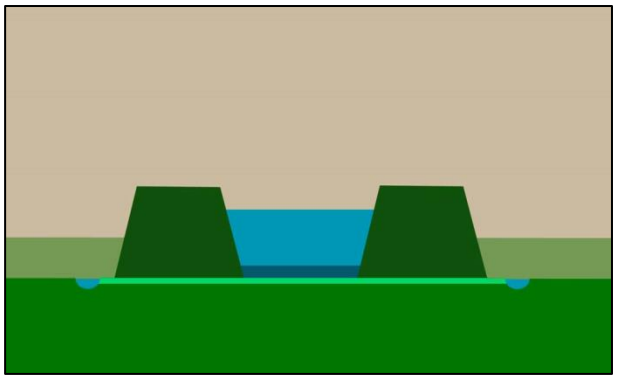

De Selwerder grondzijl onder het Westerdiep

We zien een doorsnede van het Westerdiep (Reitdiep) met de grondzijl als een lichtgroene lijn tussen twee sloten ten westen en oosten van het diep.
De verschillende blauwe kleuren geven de eb- en vloedstand in het diep aan.

38 Ook deze akte bevestigt de onwaarschijnlijkheid van de these van Jakob Loer in het *Historisch Jaarboek Groningen 2014* dat het Aduarderdiep reeds vóór 1313 zou zijn gegraven.

39 GrA T2100-163 (30 mei 1437).

40 W.J. Wieringa, *Het Aduarderzijlvest in het Ommelander waterschapswezen* (Groningen 1946) 271 evv.

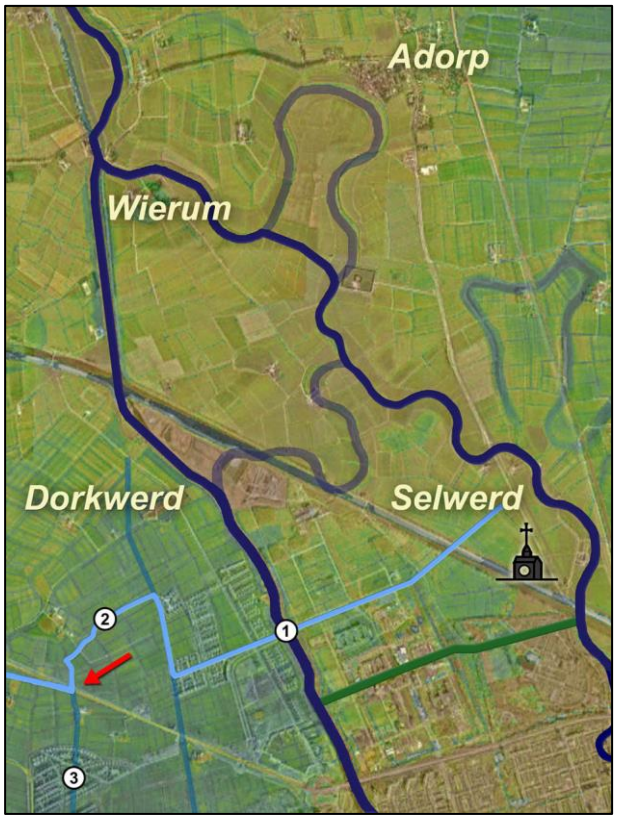

De inlating van Selwerd en de Paddepoel in het Aduarderzijlvest (1435)

1. Locatie van de Grondzijl
2. Brundekemaar
3. De oude loop van het Brundekemaar naar de Klief

Het pijltje wijst naar de kruising van het Brundekemaar en de Friesestraatweg.

Bij de inlating van Selwerd was afgesproken dat de plaats waar de grondzijl moest komen in gezamenlijk overleg zou worden vastgesteld (punt 3 van de akte).

Dit kaartje laat zien waar de zijltocht van Selwerd het 'Westerdiep' waarschijnlijk heeft gekruist en waar dus ook de 'onderleiding' is gelegd (1). Ik vermoed dat het water vervolgens via het 'Grondzijlsmaar' of 'Conventsmaar' dat in enkele vijftiende-eeuwse akten voorkomt, naar het Brundekemaar is geleid. Het Brundekemaar zijn we tegengekomen in het zesde deel van 'Groningen en het Drentse water', *Arbere en het Aduarderdiep.*[41] We zagen daar dat deze watergang, die op oude kaarten ook 'Oude Maar' of 'Oude Retmaar' genoemd wordt, oorspronkelijk het water van Dorkwerd en Kleiwerd in zuidelijke richting afvoerde, aan de oostzijde langs de Hoogkerkster Nootweg lopend en de Woldgraft kruisend tot in het Kliefdiep. Via de Klief (de *Swachcluse* van 1313) kwam het in de Hunsinge uit.

Deze noord-zuid lopende tochtsloot is vrijwel geheel van de kaart verdwenen door de aanleg van de stadswijk Gravenburg, waarvan op het kaartje nog net een stukje te zien is. Later, het is onbekend wanneer, maar het moet na het graven van het Aduarderdiep zijn geweest, werd het water van Dorkwerd vanaf de plek waar het Brundekemaar de huidige Friesestraatweg kruist (bij het pijltje), naar het westen afgeleid en ging men die westelijke tochtsloot ook 'Brundekemaar' noemen.

[41] Zie G&DW 6, *Arbere en het Aduarderdiep*, hoofdstuk 6.3, 'Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)', 49-54.

De Selwerder tochtsloot ten noorden van het Van Starkenborghkanaal

Door de aanleg van het Van Starkenborghkanaal is het noordoostelijke deel van het landje Selwerd afgesneden. Daardoor is ook de Selwerder tochtsloot in twee stukken geknipt. De watergang op bovenstaande foto staat tegenwoordig als 'Noorder Nieuwe Uitwatering' in de legger van het Noorderzijlvest en komt in het Van Starkenborghkanaal uit.

Tochtsloot Selwerd

Het zuidwestelijke deel van de Selwerder tochtsloot heet 'Zuider Nieuwe Uitwatering' en kruist de Paddepoelsterweg. De foto is genomen vanaf de zuidzijde van het Van Starkenborghkanaal (fietspad 'Sprikkenburg'). We kijken naar het zuidwesten, in de richting van de Paddepoelsterweg.

Selwerder tochtsloot (Zerniketerrein)

De foto is genomen vanaf de Paddepoelsterweg. Verderop op het Zerniketerrein is de oude watergang verlegd.

Zernikebrug

De plaats van de Grondzijl moeten we ter hoogte van de huidige Zernikebrug zoeken. De situatie ter plaatse is onherkenbaar veranderd. Hetzelfde geldt voor het terrein ten westen van het Westerdiep, waar nu de stadswijk 'Reitdiep' ligt.

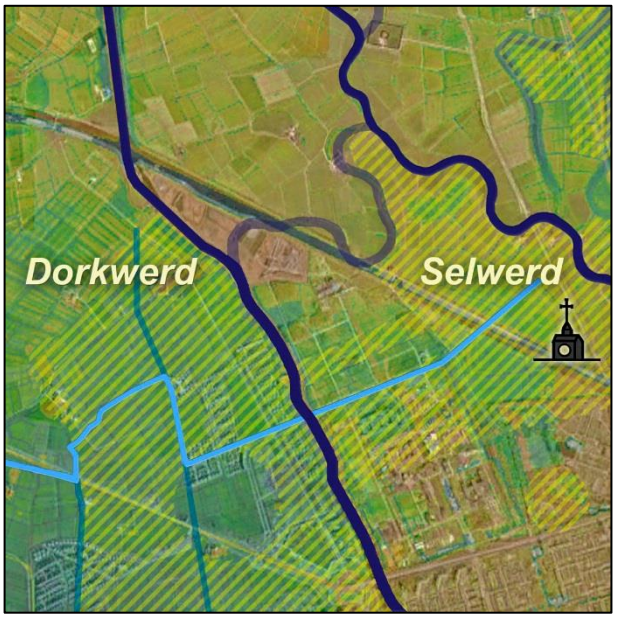

Grondbezit van het St. Catharinaklooster te Selwerd

In 1594 behoorde het grootste deel van het te ontwateren land aan het klooster Selwerd. Ook het land waardoor het Grondzijlsmaar ging, ten westen van het Westerdiep, was eigendom van het klooster.

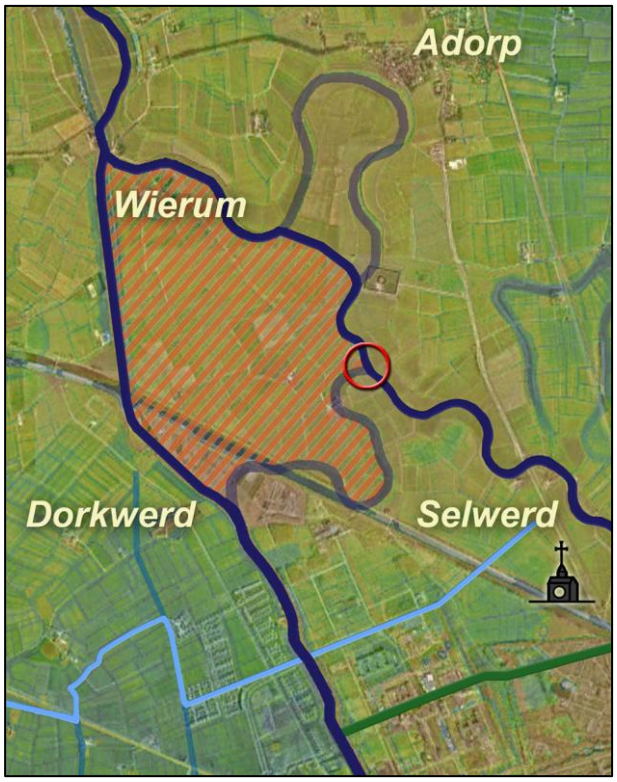

Ook Wierum mag gebruik maken van de Selwerder grondzijl

Oranje gearceerd is de Hoge Paddepoel: het door het Wester- en Oosterdiep ingesloten deel van het kerspel Wierum.
De groene lijn is de Penningsdijk, de grens tussen Selwerd en de Groninger Stadstafel.
De rode cirkel markeert de plaats van de Mude.

De regeling van 12 maart 1435 gold voor Selwerd en dat deel van de Paddepoel dat ten zuiden lag van de bedding die tot omstreeks 1400 het water van de Drentse A naar de Mude had gebracht. Het gedeelte van Wierum tussen Westerdiep en Oosterdiep – de Hoge Paddepoel – was nu het enige gebied dat nog opgesloten lag.

Twee weken na de 'inlating' van Selwerd en de Paddepoel, op 26 maart 1435, verklaarden abt en convent van Selwerd en de buren van Paddepoel aan abt en convent van Aduard dat zij de ingelanden van het Wierumer hamrik zouden toestaan gebruik te maken van hun grondzijl en watergangen, wanneer ook dit gebied zou worden ingelaten in het Aduarderzijlvest. Inderdaad blijkt later alle land tussen de Penningsdijk en Wierum een waterstaatkundig geheel te zijn binnen het Aduarderzijlvest. Het heet dan 'het zijlvest van Wierum en de Hoge en Lage Paddepoel'. Langs welke route het Wierumer water op het Selwerder systeem aansloot weten we niet.

In de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn maatregelen genomen om het Reitdiep beter bevaarbaar te maken voor grotere zeeschepen. De belangrijkste ingreep was de afsnijding van de grote rivierkronkels bij Garnwerd ('de Raken') in 1629. Ook werd de bedding van de vaarweg uitgediept. Dat betekende het einde voor de ondiep liggende grondzijl tussen Selwerd en Dorkwerd. In 1633 besloten burgemeesters en raad van Groningen dit kunstwerk te laten verwijderen, zodat de verbinding tussen de Paddepoelen en het Aduarderzijlvest werd verbroken.[42] Het 'Dijkrecht van Wierum en de Hoge en Lage Paddepoel' werd toen een zelfstandige organisatie. Ten behoeve van de afwatering werden enkele pompen door de Reitdiepsdijk gelegd.

[42] GrA T1605-317r (21 december 1633).

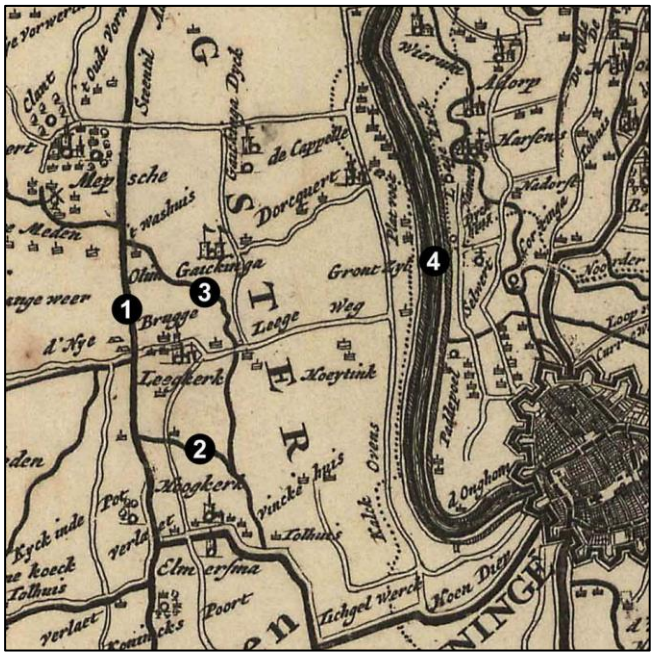

Uitsnede uit de kaart van Ludolf Tjarda van Starkenborgh en Nicolaas Visscher (1684)

Op de in 1684 te Amsterdam uitgegeven provinciekaart van de provincie Stad en Lande van Ludolf Tjarda van Starkenborgh en Nicolaas Visscher[43] staan de belangrijkste waterlopen ten westen en noordwesten van de stad Groningen ingetekend:

1. het Aduarderdiep
2. het Kliefdiep
3. het Brundekemaar, dat ook voorkomt onder de namen Oude Maar of Retmaar
4. de plaats van de voormalige Grondzijl.

Het Grondzijlsmaar dat het Selwerder, Paddepoelster en Wierumer water naar het Brundekemaar afvoerde, ontbreekt.

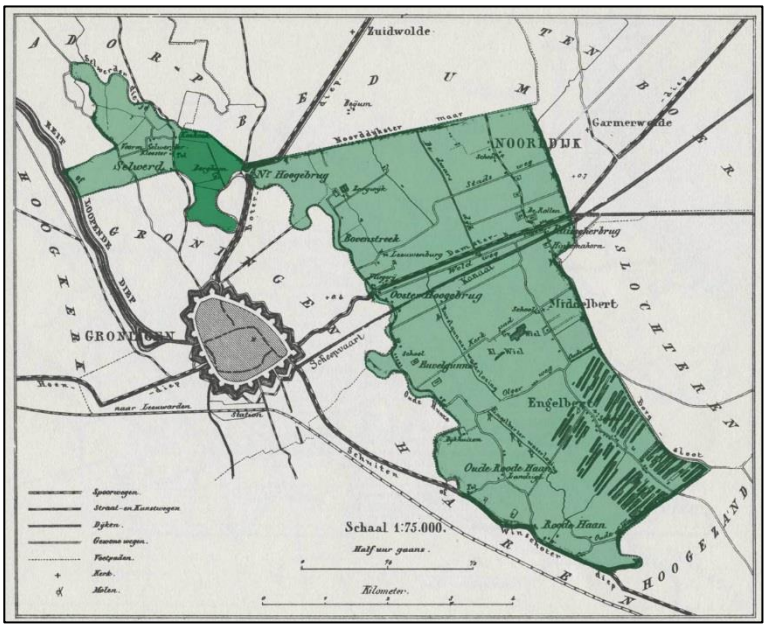

Tenslotte: de gemeente Noorddijk en de Borgham (aangegeven met een donkerder groen)

Hiermee zijn we aan het einde gekomen van het overzicht van alle gebieden die in de loop der tijd een andere uitweg voor hun water hebben moeten zoeken. Het laatste gebiedje dat nog te bespreken valt is de Borgham.

Dit aan drie zijden door de Hunzebedding ingesloten gebied was onderdeel van het kerspel Beijum, maar was in 1321-1322 door het graven van het Nieuwe Gat van de rest van dat kerspel afgesneden. In de negentiende eeuw werd het bij de gemeente Noorddijk gevoegd en vormde de verbindingsschakel tussen het landje Selwerd en het noordelijke deel van het oude Drenterwolde (Noorddijk, Middelbert en Engelbert).

43 GrA T1536-5143.

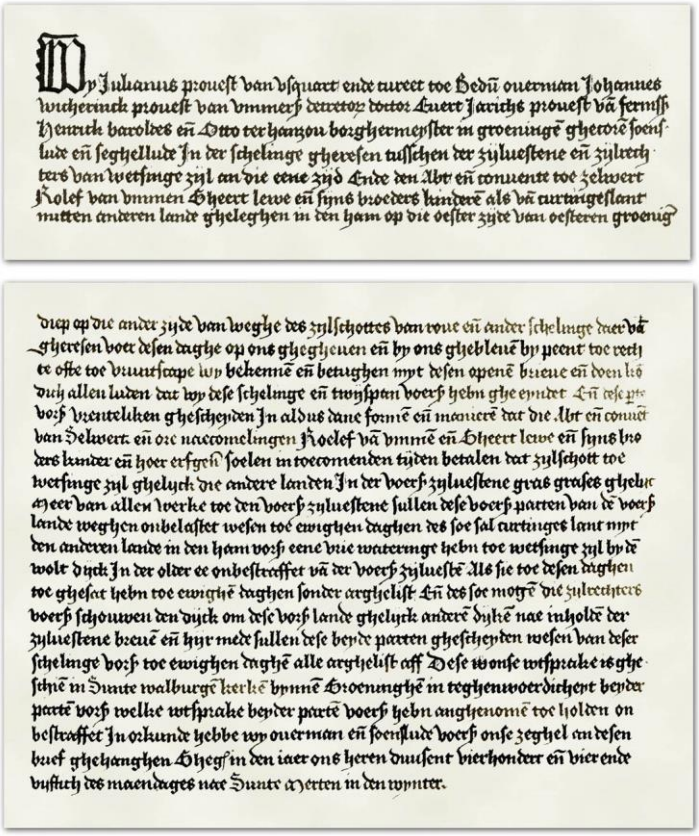

Een regeling voor de Borgham (18 november 1454)

(GrA 172-20 fol. 2v-3)

Afgebeeld is de kopie van de inlatingsbrief voor de Borgham in het Wetsingerzijlvest, die is opgenomen in het 'Cartularium van Selwerd'.[44]

De samenvatting van de inlatingsbrief luidt als volgt:

'Julianus, proost te Usquert en pastoor te Bedum, overman, Johannes Wicheringe, proost in Humsterland, Evert Jarges, proost te Farmsum, Hendrick Baroldes en Otto ter Hanzou, burgemeesters van Groningen, gekozen scheidsrechters in het geschil tussen het zijlvest en de zijlrechters van Wetsingerzijl, enerzijds, en de abt en het convent van Selwerd, Roelof van Ummen, Geert Lewe en de kinderen van zijn broer, Cortingland en het overige land in de Ham ten oosten van het Groninger Oosterdiep, anderzijds, verklaren dat ze het geschil tot een einde hebben gebracht in dier voege, dat abt en convent van Selwerd, Roelof van Ummen, Geert Lewe en zijn neven zijlschot zullen betalen voor de Wetsingerzijl en vrijgesteld worden van andere bedragen, dat Cortingland en het land in de Ham (Borgham) vrij zullen uitwateren op de Wetsingerzijl via de Oude Ae bij de Wolddijk, en dat de zijlrechters ook de dijken van deze landerijen zullen schouwen.'

[44] GrA T172-20 fol. 2v-3; regest 323.

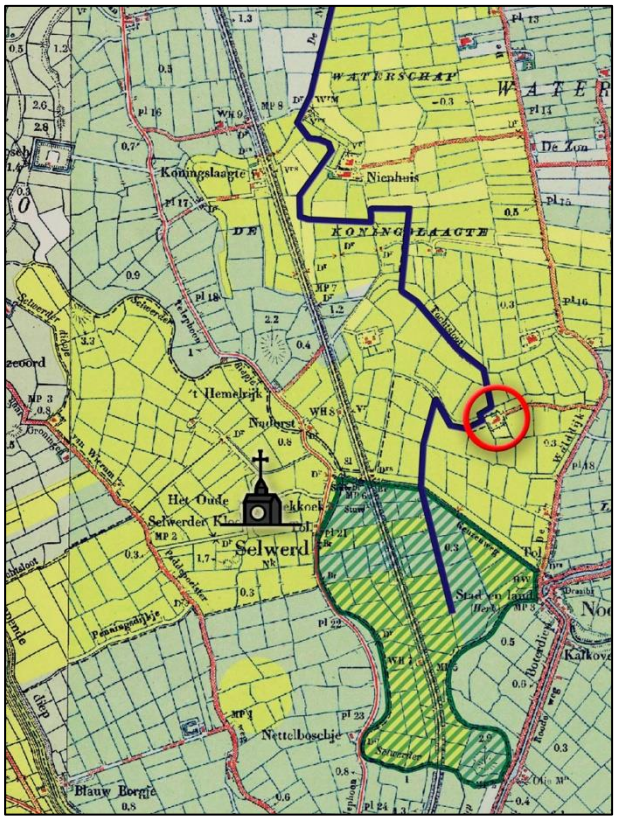

Afwatering van de Borgham (1454)

Een groot deel van het land in de Borgham (groen gearceerd) was in 1594 eigendom van het klooster Selwerd (gele kleur).

In de cirkel ligt – op de zuidelijke oever van een Hunzekronkel – de voormalige Selwerder kloosterboerderij die nu dienst doet als informatiecentrum van het Groninger Landschap en de voor deze plek wel heel vreemde naam de 'Buitenplaats Reitdiep' heeft gekregen.

Het water van de Borgham liep noordwaarts langs watergangen die nu alleen nog maar een lokale functie hebben, passeerde twee boerderijen van het klooster Selwerd (de 'Buitenplaats Reitdiep' en het wat verder naar het noorden gelegen 'Soephuis') en liep dan langs de Zoepenhuistertocht en Koningslaagstertocht naar de Oude Ae. Het zuidelijke deel ervan heet nu Kleine Ae, maar komt op topografische kaarten ook voor als Nieuwe Ae.

Lang is de regeling van 1454 niet van kracht geweest. Rond 1470 werd de Hunze op de noordwesthoek van Groningen met de Drentse A verenigd. Daardoor hield het Selwerderdiep op Hunzewater af te voeren en kon het gebruikt worden voor de afvoer van het lokale water. De Borgham kreeg toen aansluiting bij Selwerd, de Paddepoel en Wierum.

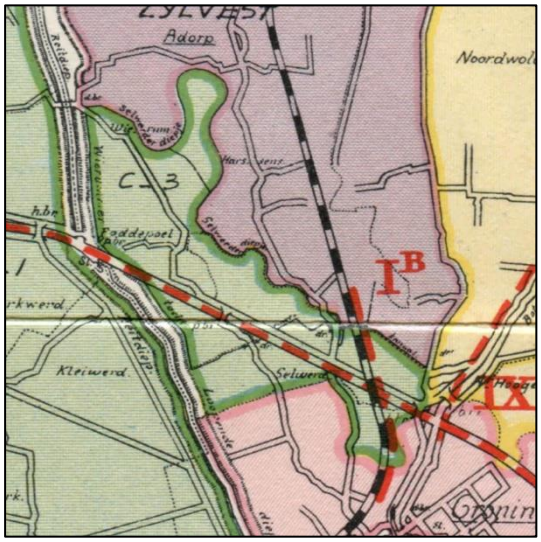

Wierum en de Hoge en Lage Paddepoel op de zijlvestenijkaart van Kooper

Van de Borgham heeft alleen het stuk tussen het Nieuwe Gat en het Van Starkenborghkanaal de eeuwen vrijwel ongeschonden overleefd. Alleen de spoorlijn Groningen-Sauwerd doorsnijdt dit gebied. Ten zuiden van het kanaal is de Borgham voor het grootste deel verdwenen onder de bebouwing. Hier vinden we nu de wijk 'De Hoogte' (de oostelijke 'lob' van de ham met het Cortinghuis) en het gelijknamige bedrijventerrein ten noorden ervan, het noordoostelijke deel van de wijk Selwerd en het sportcomplex 'Het Noorden'. Alleen tussen dit complex en het Van Starkenborghkanaal is, naast de oude bedding van de Hunze, ook nog een stuk groenland van een kleine 7 ha open gebleven.

Hunzebedding langs de Oude Adorperweg (nu officieel 'Iepenlaan' geheten) tussen Selwerderhof (links) en de Borgham (rechts)

Het laatste open stukje van de Borgham (met Selwerderhof op de achtergrond) vanaf het Walfriduspad

Niet alleen de Borgham, maar ook het land binnen de door het Dwarsdiep afgesneden Hunzekronkel ('de Hammen') ten zuiden van Adorp werd onderdeel van het 'Dijkrecht van Wierum, de Hoge en Lage Paddepoel', waartoe ook het oude Selwerd behoorde. Dit gebied kon pas deel gaan uitmaken van het Wierumerhamrik nadat Hunze en A bij de stad Groningen met elkaar in verbinding waren gebracht. Dat thema wordt besproken in deel 9, *Kleisloot, Selwerderdiep en Boterdiep,* hoofdstuk 6.1 *'Twe staddepen'*.

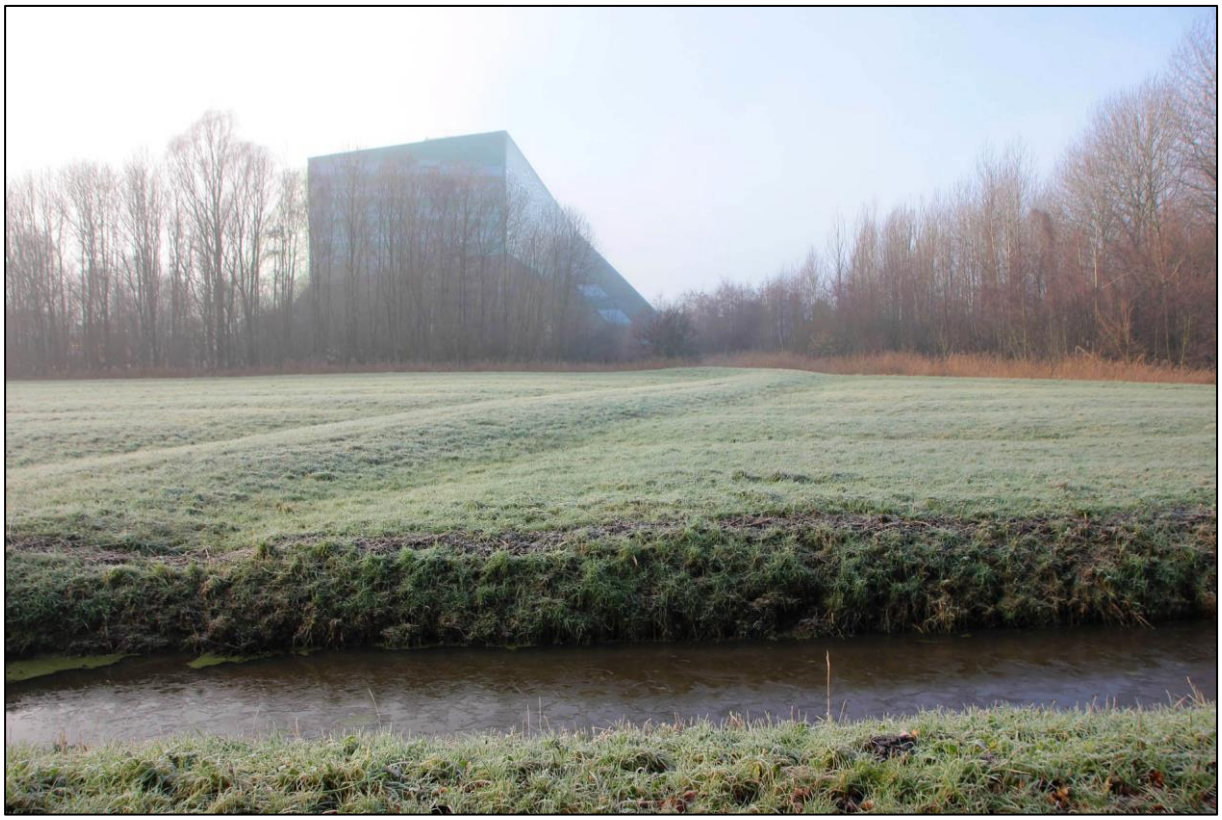

Penningsdijk en Linnaeusborg, gezien vanaf de Paddepoelsterweg

De Penningsdijk (links op de foto) was de waterscheiding tussen het Westerstadshamrik van Groningen en Selwerd, maar zowel het gebied ten zuiden als ten noorden van de dijk werd 'de Paddepoel' genoemd. Deze bijzonderheid heeft tot verwarring geleid bij de interpretatie van de overeenkomst die in 1611 tussen de stad Groningen en het Winsumer en Schaphalsterzijlvest is gesloten.[45]

De Penningsdijk is vrijwel geheel verdwenen onder het Zernikecomplex van de Rijksuniversiteit Groningen en de terreinen van begraafplaats Selwerderhof. Een opmerkelijk stukje ervan is echter nog zichtbaar vanaf de Paddepoelsterweg. De dijk splitst zich ruim 100 meter ten westen van de Paddepoelsterweg in een noordelijke en een zuidelijke tak. De noordelijke tak – op de foto herkenbaar aan de rietkraag – liep naar het kasteel Selwerd, de zuidelijke, links op de foto, liep aan de oostzijde van de Paddepoelsterweg door naar de Hunze. Een kaartje waaruit dat duidelijk blijkt is opgenomen in het vijfde deel van 'Groningen en het Drentse water' (*Tussen Aduard en Drentse A*), hoofdstuk 5.1,'Sporen'.

In de 'Linnaeusborg' zijn sinds 2010 de afdelingen biologie en levenswetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen ondergebracht.

Over de latere lotgevallen van het 'Dijkrecht van Wierum en de Hoge en Lage Paddepoel' bestaan misverstanden. In de inleiding op de inventaris van het archief van het Aduarderzijlvest lezen we dat een deel van het gebied is overgegaan naar het Generale Zijlvest der Drie Delfzijlen,[46] in de dissertatie van Wieringa over het Aduarderzijlvest staat dat het gebied deel is gaan uitmaken van het Winsumerzijlvest.[47] Beide mededelingen zijn

45 Zie G&DW 9, 41-43.
46 GrA T705.
47 W.J. Wieringa, *Het Aduarderzijlvest in het Ommelander waterschapswezen* (Groningen 1946) 30.

onjuist en gaan terug op een verkeerde interpretatie van een tekst over het opruimen van de 'overtocht' bij Noorderhoogebrug in 1611. Toen ging het erom het water van de Paddepoel gescheiden te houden van dat van het Winsumer en Schaphalsterzijlvest. De verwarring komt vooral doordat er twee delen van de Paddepoel waren waarvan de waterstaatszaken verschillend waren geregeld. Het ten zuiden van de Penningsdijk gelegen deel van de Paddepoel hoorde bij het Westerstadshamrik en was sinds 1434 onderdeel van het Scharmerzijlvest (deel van de Drie Delfzijlen). Het noordelijke, buiten het stadsgebied van Groningen gelegen deel van de Paddepoel echter loosde sinds 1435 samen met Selwerd door de grondzijl onder het Reitdiep via het Aduarderzijlvest, en heeft nooit iets met de Drie Delfzijlen te maken gehad. Ik kom in het volgende deel op dit misverstand terug.

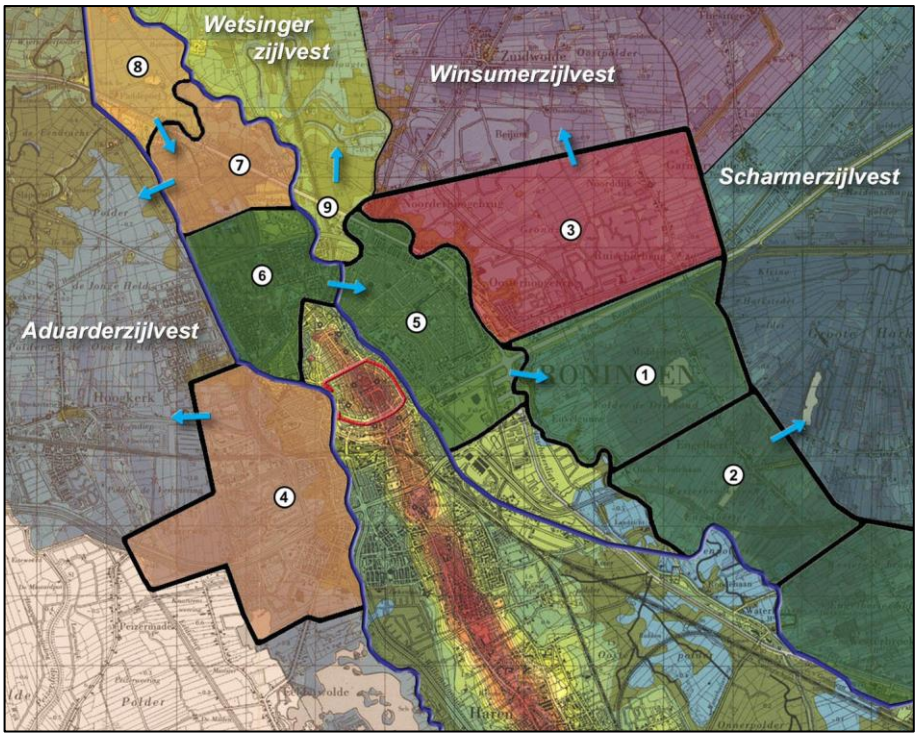

Alle kanten op

1. Middelbert
2. Engelbert
3. Noorddijk
4. Westerdijk
5. Oosterhamrik
6. Westerhamrik
7. Selwerd
8. Wierum
9. Borgham

Al met al is in de loop der tijd een curieuze situatie ontstaan. Hunze en A stromen ter weerszijden van de Hondsrug naar het noorden, maar met uitzondering van de stad Groningen watert geen van de aanliggende landerijen op die rivieren af. De onderdelen van de Groningse prefectuur hebben zich bij verschillende zijlvestenijen aangesloten.

- Middelbert en Engelbert wateren sinds 1370 af op het Scharmerzijlvest.
- Noorddijk heeft zich in 1408 aangesloten bij het Winsumerzijlvest.
- 'Westerdijk' behoort sinds 1422 met Lieuwerderwolde bij het Aduarderzijlvest.
- Het Oosterhamrik wordt in 1424 ingelaten in het Scharmerzijlvest.
- Het Westerhamrik sluit zich via het Oosterhamrik aan bij het Scharmerzijlvest (1434).
- Selwerd sluit zich in 1435 aan bij het Aduarderzijlvest.
- Wierum is geen onderdeel van de prefectuur, maar kreeg in 1435 toestemming om via Selwerd op het Aduarderzijlvest te lozen.
- De Borgham, ook geen onderdeel van de prefectuur, werd in 1454 toegestaan uit te wateren op de Wetsingerzijl.

Sinds alle aanliggende landen elders uitwaterden, was er geen dringende behoefte meer aan zeewerende sluizen in A en Hunze.

Bijlage 1

GrA T708-522 regest nr. 9 (19 juni 1410)

Burgemeesters en raad van Gronyghen sluiten een overeenkomst met de Achte Zijlvesten en met het Dorpmanne Zijlvesten over de aanleg en het onderhoud van een sluis in het Gronygherdepe, buiten de Wynsemerzijle bij Aldynghehusen.

[1] Wij Borghermeystere ende Raed in Gronyghen doen kundich allen luden myt dessen openen breve dat wij umme mene nutticheit onser stad ende der lande de by ons gheleghen syn verdraghen synt myt den achte zijlvesten ende myt Duerpmanne zijlvesten als van onsen Gronyger depe buten Wijnsemer zyle te bezylen

[2] In aldusdanen ghevoghe dat wij enen zijl zullen setten by ghene zyt van Aldynghehusen by der zylvestene rade voerscr. eweliken te holden by ons selven sunder der zijlvestene schade ende bezwaeringhe.

[3] Ende des zo hebbe wij ghelovet ende loven den voerscr. zijlvesten dat wij hem willen helpen ende sterken se tot horen rechte in allen saken de ze moghen bewijsen myt breven of myd olden ghewoenten de zee ghehad hebben voer desser tyt ende te deser tyt in Drenthe, Gho ende Wold.

[4] Ende daer up zo hebben wij ontfanghen van den voerscr. zijlvesten neghedehalf hondert gulden. Ende des so en zulle wij die voerscr. zijlvesten nyet meer anspreken te neghener tyd umme schot noch ummer werck noch waterynghe to den vorscr. zyle.

[5] Ende wij sullen den voerscr. zijl staende holden up onse kost ende aerbeyt sunder al arghelist.

[6] Mer weer yement van hem de mede in dat deep weteren wijlde de solde mede ghelden.

[7] Hier is to gheseghet werd zake dat ons daer yemende an behinderen wilde mit ghewalt of myt onrechte also dat wij den voerscr. zijl nyet setten en mochten, dat sullen wij, den voerscr. zijlvesten, hem helpen keren.

[8] Ende woerde hem ende ons dat also zeer behyndert dat wy ende zee dat nicht malcanderen nyet keren mochten, of weerd sake dat wy den zyl voerscr. niet en setten van sente Michele naest komende went over enen jaer te sente Mychele daer naest komende, zo sullen wy, den borghen den wy ghesed hebben, den zijlvesten dat voerscr. ghelt weder gheven, ende de zijlvesten ofte de borghen sullen ons onse breve weder gheven ende de borghen sullen dan vrij wesen.

[9] In orkonde beseghelt met onsen stad secreet.

[10] Ghegheven in den Jare ons heren dusentvierhondert ende tyen des donredaghes na sente Vites dach.

In dorso:

Brief van verwissinge van de Stad Groningen an de 8 zijl vesten enz. om een zijl te leggen bij Aldingehuizen en verder accoort. 1410.

Bijlage 2

GrA T708-499, regest 11 (18 mei 1424)

Overeenkomst tussen Burgemeesters en Raad in Groningen en Abt en convent van Ten Boer en rechters van het Scharmerzijlvest inzake de toelating van Groningen en het Oosterhamrik op de Scharmsterzijl in Delfzijl. Het Oosterstadshamrik moet voldoende bedijkt worden, 'omme ende omme, van den Grontzyle'.

[1] Wij Borgermeystere Raed ende mene meente in Gronyngen an de ene syt, ende wij Broeder Dyoerd Abbt ende ghemene conventislude van den Buer ende voirt wij mene Rechters ende meente van Schermerster zylvestene an de ander syde,

[2] bekennen ende tugen mit dessen openen breve voir ons ende voir onse nakomelinghen, dat wij mit malckanderen verdragen syn vorwarden ende articulen van enen waterganghe welken watergangk wij van Schermester zylvestene voirscr. gunnen der Stad van Gronyngen mit orer Oesterhemrick uut onsen zyl toe Delfzyl uut toe wateren tot ewigen daghen in sulken vorwarden als hijr na bescreven staen.

[3] In den eersten dat de van Gronyngen ore dyke sullen holden dichte ende hoech gheneech omme de Oesterhemricke omme ende omme van den grontsyle tot ewigen daghen, also dat de van Schermerster zylvestene daer gheen hynder off schaden by en nemen sonder al arghelist ende bedreghenisse.

[4] Ende weert zake dat desse dyke overlepen offte inbreken, so sal deghene den de dyke zijn syn breken van enen voete overlopes enen schillingh Gronynger gheldes ende van elken voetes deep oeck woe vole der zijn ene halve marck Gronynger geldes. Ende zijlrechters mogen beden den ghenen de de ghebrecklike dyke zyn

syn dat he sine dyke maken late off make bynnen de naesten aetmael by dubbelden broke.
Ende weert dat de brecklike man sine dyck nyet en makede bynnen den eersten aetmaal, so sal dat wesen des derden aetmaels dryvolt ende also voirt up too woekeren elkes daghes alwent ter tijt dat he sinen dijck ghemaket heefft.

[5] Item so sal de Stad van Gronyngen in oren dijke van oren Hemmerick leggen enen zyl mit tween ebbedoren van zestiene voete wijt.
Ende weert zake dat de dyke der Stad van Gronyngen inbreken dat der zijlvestene daer last van queme, so sal men den voirscr. zijl toelaten ende nyet weder upslaten et en zy by rade der mener zijlrechters der voirscr. zijlvestene van Schermer.

[6] Item so zullen de van Gronyngen daertoe helpen mit orer macht dat de pande gheslagen worden ende geholden, ende, als de nye Biscop in dat lant comet off eer, daertoe helpen dat de ghene de de Ammeryck zullen maken, mogen nemen dat evel ende de eerde by der Ammerick daer men de dyke van maken mach, ende dat sie nemen daervan redelick gelt de dat lant oer is.

[7] Item so zullen de van Gronyngen graven een deep van Gronyngen in de Lustighe maere ende holden dat reyne ende schone buten der zijlvestene schaden.
Ende willen sie dat leyden doir den holten til, dat zullen sie doen by oirlove der ghener den dat lant an beyden tziden oer is.
Ende van desser voirscr. maere so zullen de van Gronyngen holden ende graven dyke ende mude ende deelf toe Popema hues too gras ghelike gheliken Schermerster zijlvestene.

[8] Item so zullen de van Gronyngen holden enen zylrechter toe dessen voirscr. Schermesterzijl ende den voirscr. rechter zullen sie wandelen omme dat derde jaer als een zede ende woynte is in der zijlvestene voirscr. ende den voirscr. zylrechter van Gronynggen sal de Abbat van den Buer kezen mit de scheppers van der zylvestene voirscr.
Ende desse voirscr. zijlrechter sal ghelijck wesen anderen zylrechters na graze tale. Men toe den eersten nyen zyle de men make sal, daer zullen de van Gronyngen toe voren toe gheven hundert Aernemshe gulden.
Ende des olden zylrechters borghe sal staen blyven al went ter tijt dat de nye rechter ghezweren heefft ende enen anderen borghe ghesat heefft

[9] Item weert zake dat yenighe ghebreke vellen in der zylvestene de nu nyet gheroert en syn, daer en zullen de van Gronyngen ore hande nyet inne slaen, men sie sullen den zylrechters dat rechten laten by em salven, ten were zake dat de zaken so sware weren dat sie de van Gronyngen daer too eysscheden em bystandich toe wesen in oren rechte; ende so solden de van Gronyngen den zylrechters voirscr. behulplick wesen toe oren rechte mit alle oren vormogen.

[10] Item weret sake datter yenighe schelinghe velle tusschen der Stad ende der zylvestene voirscr. dat sal scheyden toe rechte off toe vrentscappe de Abbat toe den Buer mit den vier sceppers van der zijlvestene voirscr. ende mit den zylrechter van Gronyngen.
Ende weret dat deze zesse nyet eens en mochten so wes dan de Abbat mit den meerre deel vonde voir ene scheydinghe daer mede so sal dat gheendet wesen.

[11] Item so sal der Stad zylrechter van Gronyngen setten eenwirdes borghe in der zylvestene de eghenervich sy, dat he ghelijck sy anderen zylrechters toe warve toe schote ende toe ruden ende toe zylwerke.
Ende weret sake dat der Stad van Gronyngen oer zijlrechter brecklick worde na des zylrechters breve tegens dat zijlrecht, so en zullen de van Gronyngen oer sylrechters borghe byvreden, men de anderen zijlrechters sullen wesen daer mechtich over toe rechten na oren zijlrechte.

[12] Item so zullen de van Gronyngen ende de van Schermester zylvestene schouwen de Ammerick dyke ende Gronynger dyke toesamene, de toe Deelffzylen wateren also vaken alst em ghenoeget ende den broke to delen na oren zylrechtesbreve. Ende des so mogen de anderen twe zylvestene Gronynger dyke mede schouwen ghelijck Schermester zijlvestene.
Ende weert dat de twe zylvestene nyet schouwen en wolden, so zullen Schermester zylvestene mechtich wesen de dijke mit Gronynger zylrechter toe schouwen.

[13] Item so en zullen de van Gronyngen oer water van der Westerhemmerijck nyet leyden by den weghe voir Kortinghes huys, men doir dat Lot neven den grontsyl. Ende sie en zullen oer water nyet lopen laten, eer dat deep in de Lustige maere graven is ende de ebbezijl ghesat is.

[14] Item weert sake dat yenich man van Gronyngen ghebreckliek worde in sinen dyken van Gronynger Hemmerick, so sal de Raed van Gronyngen den zylrechters van Schermer den broke uut rechten als desse brieff inholt in vyf daghen ende de zylrechters mogen teren up den ghenen daer sie up clagen ende de teringhe sal men mede uutrechten mit den broke.

[15] Ende weert sake dat de Raed voirscr. den zijlrechters den broke nyet uut en rechte als voirscr. is, so mogen de zijlrechters voirscr. der Stad dyck weder toe slaen,

[16] ende weret sake dat de van Gronyngen desser articulen voirscr. yenich inbreken ende nyet en heelden als voirscr. is, so mogen de van Schermester zylvestene der van Gronyngen oren dijck ende watergangh weder toe slaen ende alle vorwarde verloren buten oren ovelmoet, sonder alle arghelist ende nye vonde.

[17] In oirkunde der waerheyt van dessen voirscr. articulen so hebben wy Borgermeystere ende Raed voirscr. onser Stad segel ende ick, broder Dyoerd, Abbat van den Buer voirscr., hebbe mijn zegel ende by rade ende consente der ghemener broderscapp ende conventeslude onss conventes zegel byneden an dessen brieff ghehangen.
Ende omme de meerre vestnisse hebben wy Rechters ende mene meente van Schermester zylvestene voirscr. ghebeden heren Hugen to Schermer, heren Johan to Ghermerwold ende heren Mellen toe Woltersum desen brieff mit oren zegelen voir ons toe bevesten. Ende wy Hugo, Johan ende Mello, priesters voirscr., omme bede wille der Rechters ende meente voirscr., hebben onse zegele mede an dessen brieff ghehangen.

[18] Ghegeven in den jaer onss heren, dusent vierhundert vier ende twintich, des donredages na jubilate tusschen paeschen ende pinxteren.

In dorso:

'van den twen hemmeriken'.

Bijlage 3

GrA T708-63 reg.nr. 14 (10 november 1434)

Burgemeesters en raad van Groningen en de gezamenlijke buren en ingelanden van het Westerstadshamrik enerzijds en abt Dyurd en het convent van Ten Boer met de gezamenlijke rechters en gemeenschap van Scharmerzijl anderzijds, sluiten een overeenkomst over de voorwaarden waaronder de buren en ingelanden van Groningen met het Westerhamrik door de sluis van het zijlvest in Delfzijl zullen mogen uitwateren.

NB Van de onderstaande tekst zijn alleen de genummerde passages in vertaling of samenvatting opgenomen in hoofdstuk 8.3 'De Stadshamrikken'.

Wy Borgemesteren ende Raedt in Groningen ende die gemene buren ende arffgenamen van der Wester Hammercke, an die ene sydt, ende wy broder Duyrd, Abbet toe den Bure, ende gemene Conventesluden aldaer, ende gemene Richters ende meente van Schermester Zylvesten, op der ander sydt, bekennen ende betugen myt dessen openen breve, dat wy voer ons ende voer onsen naekomelingen mit malkanderen sint verdragen in verwerden ende articulen van eenre waterynge hyr na gescreven; welcke waterganck wy van Schermester Zylvestene vorscreven hebben ingenomen in onse Zylvestene, ende willen gonnen ende toestaen den buren ende arffgenamen in der Stadt van Groningen, mitter Wester Hammercke uth onse Zyle to Delffzyle to wateren tot ewigen dagen, gelyck dat wy der Stadt Oester Hammercke gedaen hebben, op alsulcke vorwarde, als hyrna gescreven staen.

[1] In den eersten dat de buren ende arffgenamen van der Wester Hemmercke sollen oer dycke dichte holden ende hoeger maken twee voeten, ende eene halve roede boven breet toe volrekant, omme de Wester Hemmercke van der Stadt by lanck den Westerdepe an den Kaedyck, ende den Kaedyck alsoe hoghe ende starck maeken, als hie dan is by den Westerdepe, ende voert oestwert umme to den Grontzyle, ende voert aen die Thye by den Steentille, soe dat hun gheen vrempt water in en kome van den Westerdepe, van den Paddenpoel, noch van den Oeslerdepe, sonder all argelist ofte bedregenisse toe ewigen daegen to holden.

Item waert sake dat dese dycke overloepen off inbreken, soe sal de ghene, den de dycke sine sint, breken van enen voete overlopes enen halven schillinck paymentes, als die Raed in Groningen oeren broeke nemen, ende van elckes voetes deep, oeck woe voele daer sint, eenen halven marck payments vorscreven; ende die zylrechters moegen keden dengenen den die breckelike dycke syne fint, dat he die dycke make, off maken late binnen den naesten etmael by dubbelden broeke; ende weert, dat die brecklycke man syn dyck niet en makede binnen den eersten etmale, soe sal dat wesen des derden dages dryvolt, ende alsoe voert op te rekenen elckes dages, al went ter tyd, dat he syne dycke gemaket heft.

[2] Item soe sollen de buren van der Wester Hemmercke een schotdoere maken by den Grontzyle; ende weert dat de dycke van der Wester Hemmercke off kaedyck inbreken, dat der Zylvesten vorscreven daer last van queme, soe sal men die schotdoere nederlaten, ende niet weder opsluten, ten sy by rade der meener Zylrechters der Zylvestene vorscreven van Schermer, eer die dyck weder gemaket is.

[3] Item soe sullen die buren ende arffgenamen van Groningen der twyer Hemmercken ende die van Schermester Zylveste schouwen de Hammercke dycken ende die Groninger dycken to samene, de to Delfzyle wateren, also vake als em genoghet, ende den broecke to delen nae oeren Zylrechtes breve ende des moegen die andere twee Zylvesten Groninger dycken mede schouwen, gelyck Schermer Zylvestene; ende weert, dat die twee Zylvestene niet schouwen en wolden, soe sollen die Scharmerster Zylvestene machtich wesen met Groninger Zylrechter toe schouwen; ende en wolden die Groninger Zylrechter nyet mede schouwen, soe sollen die Scharmer Zylrechters nochtans alle de dycken machtich wesen to schouwen.

Item weert sake, dat jenich man van Groningen gebreckelyk worde in syne dycke vorscr. in der Wester Hemmerick soe sal die Raed van Groningen den Zylrechters van Scharmer den broke uthrichten, als dese selve breeff inholdet, in vijff werkeldaegen, ende die Zylrechters moegen teren op dengenen daer se op clagen, ende de teringe sal men mede uthrichten metten broke; ende weert, dat de Raed vorscreven den broke nicht uthrichten als vorscreven is, soe moegen de Zylrechters des brecklyken mans guet laeten bezetten ende bekummeren voer den broke, waer hen dat best gelycket in der Zylvestene vorscreven.

[4] Item die bure ende arffgenamen van der Wester Hemrick sollen de wateringe, die se gaende hebben van oeren Gruntzyle doer dat Lot voerby Kortingeshuis in den Olden Ae, toe slaen ende overdammen, ende den dam dichte starck ende alsoe hoech holden, soe dat daer geen vrempt water in en kome;

[5] ende dieselve bueren van der Wester Hemmercke moegen ende sullen enen Zyl leggen doer Sunte Walffridus wech, daer dat dynt off best gevoeget, daer oer water doerlopen mach, twee olde muirsteene wyth ende twee olde muyrstene hoech, ende niet wyder noch hoeger.

[6] Item soe sullen die buren ende arffgenamen van der Wester Hemmercke bystandich ende behulpelick wesen der ghemener Zylvestene van Scharmer nae oerer macht, dat die pande boeven in Drenthe geslaegen ende geholden worden.

[7] Item dat nye deep, dat de van Groningen van der Stad Oester Hemricke gegraven hebben to den Lustegen Mare ende den Zyl, off schotdoere by der Hoegerbrugghe, de sollen die buren ende arffgenamen van der Wester Hemmerke mede staende holden, ende dat deep mede ruden ende graven, gelyck die Oester Hemmerick, gras gras gelyck, wanneer des toe doende is, buten kost ende arbeyt der vorscreven Zylvestene van Schermer; ende van desse Mare sollen die bure van der Wester Hemmerick, gelyck die Oester Hemmercke, holden ende graven dycken ende muden, ende de Delff to Poppemahuis to, gras gras gelyck, gelyck Scharmesters Zylvesten vorscreven.

[8] Item soe sollen die buren van der Wester Hemmerick mitten buren van de Oester Hemrick to samen enen Zylrechter holden to desse vorscreven Scharmer Zyl ende den vorscreven Zylrechter sollen se wandelen omme dat darde jaer, als sede ende woente is in der Zylvesten vorscreven, ende he sal mede dyckrechter wesen van den tween Groninger Hemmercken, de dycke mede daegelicks to schouwen ende den broke mede to nemen mitten dyckrechters van den tween Hemmercken vorscreven; ende desse Zylrechters van Groninger twyer Hemmercken sal de Abbet van den Buer kesen mytten Scheppers van der Zylvesten vorscreven enen die mede geguedet is in enen van den tween Hemmercken vorscreven, die hem nutte ende guet duncket; ende desse vorscreven Zylrechter sal gelyck wesen anderen Zylrechters nae grasen tale, ende he sal setten enen eeghen waerdes borge in der Zylvesten vorscreven, die egenarvet sy, dat hie gelyck sy ander Zylrechters to warve, to schoete, to ruiden ende toe Zylwarcke.

Item weert sake, dat der buren Zylrechter van Groninghen der twyer Hemmercke vorscreven breckelick worde nae der Zylvesten breve tegens dat Zylrecht, soe en sullen de van Groningen oer Zylrechters borge neet bevreden, men die ander Zylrechters sullen machtich wesen daer over to richten na oeren Zylrechte; ende des olden Zylrechters borge sal staende blyven al went ter tydt, dat die nye Rechter geswoeren heft ende enen anderen borge geset heft.

Item weert sake dat eenige gebreke vellen tusschen de buren ende arffgenamen van der Wester Hemmercke ende der Zylvestene toe Scharmer vorscreven, dat sal scheiden to rechte off toe vruntschappe de Abbet to den Buere mitter veer Scheppers van der Zylvesten vorscreven, ende mitten Zylrechter van den tween Hemmercken vorscreven; ende weert sake, dattet desse sesse nyet eens en mochten worden, soe wes dan die Abbet van den Buere mitten merre deel vonde voer ene scheidinge, daer mede salt geeindet ende verlyket wesen.

Item weert, dat jenige ghebreke vellen in der Zylvestene, die nu hyr niet geroert en sint, daer en sullen die van Groningen oer handt niet inslaen, men se sullen die Zylrechters dat richten laten by hem selven, ten weer sake, dat de saken al soe swaer weren, dat se de van Groningen daer toe esscheden hem bystandich toe wesen in oeren rechte; ende soe sullen die van Groningen den Zylvesten vorscreven behulpelick wesen tot oeren rechte mit al oeren vermoegen.

Item de summe der gelde ende dat voerschot, dat de buren ende arffnoeten van der Wester Hemmercke nu gegeven ende betaelt hebben voer desse wateringe den Abbet ende den Zylvesten van Schermester Zylvestene, dat sal wesen ende komen tot behoeff der mene Zylvesten vorscreven, als to den Delff mede to graven ende toe depen off ene

andere nye wateringe mede to maken, daer den Zylvestene best gelegen is; ende gevallet, dat men ene nye wateringe leghede ende makede an jeniger syd an Dutmaer Rengers, provest to Fermsum, off syne erffgenamen lande, dat heft he myt vryen willen overgeven voer hem ende syne erffgenamen, omme dat gemene orbaer der Zylvestene, sunder jenich ghelt offte gued daer van to nemen to ewygen dagen; ende wy Borgemesteren ende Raedt van Groningen ende gemeene bueren ende arffnoten van der Wester Hemmercke, loven der vorscreven Zylvesten myt gonste ende myt rade bystandich ende behulpelick toe wesen, umme dat deep ende wateringe toe richten ende toe verbeteren, by syden Oldersum hen to leyden, nha onser vermoegen.

[9] Item waert, dat jemandt in toekomenden tyden de Ammercke dycke, offte der Groninger twee Hamrik dycke, off jenich van dese, mit gewalde doergroeve, daer onse Zylvessen last van water van queme, dat sullen wy malck myt den anderen myt truwen helpen keren nae onser macht, soe wanneer onser jenich den anderen daer toe vermaent.

Item weere, dat de vorscreven bueren off erffnoeten van der Wester Hemmerick vorscreven, desse vorscreven vorwarde, punten ende articulen jenich inbrocken ende niet en hielden soe moegen die Zylvestene van Scharmer oere wateringe ende dycke weder toeslaen, buiten oeren oevelen moet alwent ter tydt, dat se die Zylvestene vorscreven daervoer bescheit doen to minne off to rechte, als vorscreven is.

Alle arghelist hyrinne uthgesproken.

[10] In orconde der waerheyt soe hebben wy Borgermeister ende Raedt vorscreven voer ons ende onsen nakomelingen onser Stadt Segel an dessen breeff gehangen

[11] in den jaere onss Heren dusent, veerhondert, veer ende dartich, op sunte Maertens avent in den winter.

Bijlage 4

T172-24 reg.nr. 159 (12 maart 1435)

Akte van overeenkomst tussen het Aduarderzijlvest enerzijds en het klooster Selwerd en de buren van Paddepoel anderzijds over de aanleg van een grondzijl in het Westerdiep, 12 maart 1435.

NB Zie ook GrA T705-33 reg.nr. 7 (Aduarderzijlvest), waar het stuk op 1430 is gedateerd.

[1] Vy Rechtere ende mene meente van den dren deelen der zylvesten van Adewerderzyl, alze dat Convent van Adewert, die van Middaech en van Lyuwerderwolde an der ene sijt, ende wij Poncien Abt ende ghemene conventislude van Zelwert ende ghemene bure van den Paddenpoel an de ander sijt, doen kundich alle luden ende bekenne mit dessen openen breve dat wij mit malkanderen van beyde siden overdraghen sijn sodane punten ende vorwarde als hijr nae volghen ghescr.

[2] In den yersten hebben wij Rechtere ende meente van den dren deelen der zylvesten voirsc. ghegunt ende toestaen ghunnen ende staen toe den Convente van Zelwert ende den ghemenen buren van den Paddenpoel voirsc. eenen gruntzijl doir dat Westerdiep te leggen die wesen sal vierkant, dre voeten wijt, daerdoir mede wt te wateren toe Adewerderzijl tot ewighen daghen.

[3] Ende den selven gruntzijl solen dat Convent ende die buren van den Paddepoel leggen op ene leghelike stede by manden raede ende den gruntzijl dichte ende vast maken ende holden dat ons dren deelen van der vorsc. zijlvesten gheen vremd water toe en kome van des voirsc. gruntzijls weghen.

[4] Ende wij, drie deel van der voirsc. zijlvesten, solen alle jaer drie daer toe setten die ore dyken helpen schouwen die solen boren die helfte van den broke die daer op ghesat is, ende die ander helft van den broke solen hebben die rechtere van den Paddepoel.

[5] Ende die voirs. dyke te schouwen wanneert den dren ghenoeght die wij van der sijlvesten daer jaerlix toe setten, des en solen em die anderen rechtere niet weygheren.

[6] Desse voirsc. dyke solen wesen twe voeten hooch boven den uterdijck ende solen boven wesen een halve roede breet.

[7] Ende wanneer desse rechtere omme gaen desse dyke te schouwen, weert dat dan yenighe dyke ghebreckelick worden ghevonden groot ofte kleyn, die sal breken

enen olden schilt, dertich olde vlemsche grote voir den den schilt gherekent, den die dijck toehoirt ter stond te betalen. Ende of he nyet en betaelde so solen die Rechteren den broke terstond moghen penden wt zinen guede, waer zie dat vynden sonder zinen wederseggen.

[8] Voirtmeer solen die van de Convente van Zelwert ende die buren van den Paddenpoel den voirsc. gruntzyl holden tot ewighen daghen buten kost ende schade der voirsc. dre deel vander zijlvesten ende solen graven die watringe van den gruntzijl hen toe Brundekemaer ok buten kost ende schaden der voirs. dre deel van der zijlvesten ende jaerlix eens schone maken bynne achte daghen nae meydaghe went in de maer voirs., by eenre pene van twe olde schilde die zie solen breken weert dat zie die watringe dan nyet schoon en makeden als voirs. is.

[9] Voirtmeer so sal men setten enen nyen zyl van vierteyn voeten lopes die sal staen by Adewerderzyl. Ende sowat die zyl sal kosten ende van alle den arbeyt die daer op valt, daer sal dat Convent van Zelwert ende die ghemene buren van den Paddenpoel van opstaen ende betalen dat vierde part alwent ter tijt dat die voirs. nye zyl lopachtich is.

[10] Daernae solen dat convent ende de buren van den Paddenpoel setten enen zijlrechter ghelijck als die dre parten van der zijlvesten doen, ende solen die voirs. twe zyle, nye ende olt, ende die dyke die daer toe horen mede staende holden tot ewighen daghen ghelijck den anderen zijlrechters van der zijlvesten voirs.

[11] Ende dat men enen zijlrechter aldus setten sal als na voirs. is, daer heft voir ghelovet die Abbt ende dat Convent van Zelwert voirs.; ende of daer ghebreck yn velle alze in den zijlrechter voirs., dat solden die dre deel der voirs. zijlvesten moghen penden wt des Conventes guede van Zelwert sonder wederzeggen des Abbtes ende Conventes voirs.

[12] Voirt hebben Bruyn Klinge, Henrick Kater, These Huginge ende Sybrant van Loqwert ende die ghemene buren van Paddepoel den Abbte van Zelwert voirs. ghelovet em ende zijn Convent voirsc. schadelos te holden in dessen lofte elk buer voir zyn andeel.

[13] Item so en solen die buren van den Paddenpoel ende die zylvesten van Adewerderzyl voirs. den Abbte ende Convente van Adewert gheen hynder doen in der visscherye noch hynderlick em daerynne wesen.

[14] Voirtmeer is hyrtoe ghesproken wat vorrendel kompt van den Drenthen ofte van anderen luden die toe dessen zylen mede wt mochten wateren in toekomenden tyden, dat sal mede toe bate komen den Convente van Zelwert ende den buren van den Paddenpoel voirs., ghelijck den anderen zijlrechteren van der zijlvesten voirs.

[15] In orkonde ende kennisse der waerheyt van dessen punten voirs. hebben wy Rodolph Abbt van Adewert ende wy Poncien Abbt van Zelwert onser Convente zeghele ende wy van Myddaech voirsc. onses Amptes zeghel an dessen brief ghehangen.

[16] Ende wy Borgermeystere ende Raed der Stad van Groningen omme bede wille der drier parten van der zijlvesten ende der buren van den Paddenpoel voirs. hebben onser Stad zeghel mede an dessen brief ghehangen

[17] Ghegeven in den jaer onss heren dusent vierhondert vijf ende dertich, in sunte Gregorijs daghe.